

The background of the entire page is a photograph of dry, brownish plants covered in a thick layer of white frost. The plants are silhouetted against a clear, deep blue sky. The frost is particularly prominent on the thin stems and small, dried flower heads.

Nové tendencie

MLADÁ RUSISTIKA

a trendy VI

Bratislava

2020

Univerzita Komenského v Bratislave

Filozofická fakulta

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií

Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VI

2020

Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VI

Editori:

Mgr. Zuzana Bujačková • Mgr. Katarína Jalová

*Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Recenzenti:

prof. PhDr. Mária Kusá, CSc.

doc. PhDr. Ľubor Matejko, CSc.

doc. Mgr. Irina Dulebová, PhD.

doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD.

Mgr. Ivan Posokhin, PhD.

Obálka:

Mgr. Zuzana Bujačková

Grafická úprava:

Mgr. Zuzana Bujačková

© **Univerzita Komenského v Bratislave, editori a autori textov.** Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou **Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0** (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvodeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo: STIMUL, Bratislava 2020

ISBN 978-80-8127-271-4 (PDF)

ISBN 978-80-8127-272-1 (EPUB)

Zborník s názvom Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VI pozostáva z príspevkov účastníkov 6. bratislavskej konferencie mladých rusistov, ktorá sa konala dňa 28. januára 2020 na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

POĎAKOVANIE

Týmto by sme chceli poďakovať za spoluprácu, cenné pripomienky a užitočné rady recenzentom a všetkým, ktorí sa nejakým spôsobom podieľali na organizácii konferencie a tvorbe zborníka.

Editori a organizačný výbor konferencie

OBSAH

Predslov	6
I. Translatologická sekcia	7
Preklady ruských spoločenskovedných textov na stránkach Slovenských pohľadov v 50. rokoch 20. Storočia	8
<i>Natália Rondziková</i>	
Diplomatické tlmočenie v zahraničných výskumoch	16
<i>Lizaveta Madej</i>	
II. Literárnovedná sekcia	28
K zobrazeniu prírody v tvorbe N. A. Nekrasova a peredvižnikov	29
<i>Michal Mikuláš</i>	
Morálna dilema v <i>Rodinnom človeku</i> M. A. Šolochova	40
<i>Igor Cintula</i>	
Проблема определения понятий «магический реализм» и «фэнтези литература»	49
<i>Зина Шпачекова</i>	
Поэтика «Сказок для добрых сердец» Натальи Абрамцевой	55
<i>Марина Раковци</i>	
„...без купюр и умолчаний“ – о романе Анатолия Вишневского <i>Хрупкие фантазии обербоксера Лойса</i>	62
<i>Jaroslav Sommer</i>	
III. Lingvistická sekcia	73
Из истории изучения славянских паремий (на материале словацкого, русского, украинского и белорусского языков)	74
<i>Ленка Бордюгова</i>	
Reinterpretácia precedentných mien sovietskej literatúry v súčasnom ruskom mediálnom diskurze	83
<i>Katarína Jalová</i>	
Precedentný výraz <i>чан-уран</i> v súčasnom ruskom politickom diskurze	92
<i>Lucia Chudá</i>	

IV. Sekcia dejín a kultúry Ruska a krajín Východného partnerstva 102

Vládca, hrdina a automobil: tri symboly v arménskej revolúcii 2018 103

Tereza Soušková

Inovácia výučby dejín Ruska s využitím metód neformálneho vzdelávania 112

Zuzana Bujačková

Predslov

Konferencia Mladá rusistika – nové tendencie a trendy sa za 6 ročníkov svojej existencie zaradila medzi tradičné konferencie mladých vedcov organizované na Univerzite Komenského v Bratislave. Už od roku 2012 je jej hlavným cieľom ponúknuť generačnú platformu mladým vedcom, podporiť ich vedecko-výskumnú činnosť a prostredníctvom nadväzovania osobných kontaktov na medzinárodnej úrovni aj vzájomnú spoluprácu v oblasti vedy. Predkladaný zborník predstavuje sumár odprezentovaných výsledkov výskumu doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov reprezentujúcich šesť slovenských a európskych univerzít z troch krajín (Slovensko, Česko, Ukrajina). Konferencia konaná 28. januára 2020 tradične pozostávala zo štyroch sekcií – translatologickej, literárnovednej, lingvistickej a sekcie dejín a kultúry Ruska a krajín Východného partnerstva.

V transkatologickej sekcií sa autorky vo svojich príspevkoch zamerali na preklady ruských textov v 50. r. 20. stor. a zahraničné výskumy diplomatického tlmočenia.

Literárnovedná sekcia v aktuálnom ročníku priniesla najviac príspevkov. Autori sa venovali zobrazeniu prírody v tvorbe N. A. Nekrasova a peredvižnikov, morálnej dileme v diele M. A. Šolochova, problematike definície pojmov magický realizmus a fantasy literatúra, poetike rozprávok N. Abramcevovej, ale aj románu A. Viševského.

V lingvistickej sekcií popri slovanských parémiách prevládali precedентné fenomény a sekcia dejín a kultúry Ruska a krajín Východného partnerstva ponúkla príspevky o kultúrnych symboloch arménskej revolúcie v r. 2018 a o inovatívnych metódach výučby ruských dejín.

Nasledujúce príspevky doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov predstavujú nové tendencie a trendy vo výskume v oblasti rusistiky na slovenskej a medzinárodnej úrovni. Veríme, že predkladaný zborník bude inšpiráciou nielen pre odborníkov a širšiu verejnosť, ale aj pre ďalšie ročníky konferencie Mladá rusistika.

Editori a organizačný výbor konferencie

I. Translatologická sekcia

Preklady ruských spoločenskovedných textov na stránkach slovenských pohľadov v 50. Rokoch 20. Storočia

Mgr. Natália Rondziková

Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, natalia.rondzikova@savba.sk

Abstrakt

В статье анализируются переводы русских общественно-научных (ОН) текстов на словацкий язык, опубликованные в журнале «Slovenské pohľady». Корпус текстов состоит из переводов, вышедших в 50-х гг. XX века. Автор статьи пытается найти ответ на три взаимосвязанных и взаимообусловленных вопроса:

- Что следует понимать под общественно-научными текстами и можно ли дать им дефиницию без какого-либо исторического контекста?
- Какие ОН-тексты были переведены за исследуемый период и как менялся выбор переводимых текстов?
- Как посредством паратекстуальных указателей были представлены переводимые тексты?

В заключении статьи на основании исследуемого материала, контекстуализированного в зависимости от конкретного временного отрезка и специфики истории перевода XX века, представлена суммаризация и общая оценка результатов исследования.

O autorke

Autorka je absolventkou Filozofickej fakulty UKF v Nitre odboru prekladateľstvo a tlmočníctvo v kombinácii anglický jazyka a kultúra – ruský jazyk a kultúra. V súčasnosti pôsobí ako interná doktorandka v Ústave svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied. Venuje sa prevažne dejinám a sociológii prekladu. Pôsobí aj ako prekladateľka, najmä v oblasti literárneho a audiovizuálneho prekladu.

V príspevku sa budeme venovať tomu, ako sa 50. roky 20. storočia odrazili v prekladoch ruských spoločenskovedných textov na stránkach *Slovenských pohľadov* (ďalej aj SP).

V úvode upozorníme na niekoľko problematických miest definície spoločenskovedných (ďalej aj SV) textov a z kultúrno-historického kontextu poukážeme na základné obraty kultúrnej politiky tzv. päťdesiatych rokov a ich odraz v literárnom živote, nakoľko tieto eventuality

sa zásadne prejavili aj na stránkach *Slovenských pohľadov*. Zásadnú časť príspevku však budú tvoriť poznámky k prebiehajúcej historickej prípadovej štúdii prekladov SV textov v *Slovenských pohľadoch*.

Problematickosť definície pojmu spoločenskovedný text

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že pojem „spoločenskovedný text“ je ťažko uchopiteľný a nie je jednoznačne definovaný. Slovné spojenie „spoločenskovedný text“ v súčasnosti nefiguruje ani ako predmetové heslo v online katalógoch slovenských knižníc, čo výrazne sťažuje pokusy systematicky uchopiť dejiny prekladu týchto typov textov.¹ Zo všetkých jazykov sú preklady spoločenskovedných textov systematickejšie spracované snáď len z ruštiny (za obdobie 1945 – 1976), a to v *Bibliografii prekladov literatúry zo Zväzu sovietskych socialistických republík na Slovensku za roky 1945–1959; 1960–1974; 1975; 1976*. V týchto bibliografiách figurujú „spoločenské vedy“ ako samostatná kapitola, v niektorých zväzkoch rozdelená až na viac ako 30 podkategórií. Už samotné členenie publikácie nám tak poskytuje pomerne plastický obraz o tom, ako doba a spoločenská objednávka ovplyvňovala výber textov na preklad, preferenciu tém, autorov a pod.

Pri pojme SV text sa ukazuje zásadný rozdiel medzi jeho deduktívnym, t. j. klasickým, vymedzením a jeho induktívnym, tzn. empirickým vymedzením. Keď sa pozrieme na jeden z možných zdrojov deduktívnej definície, klasifikáciu vedných odborov z dielne Ministerstva školstva SR², a porovnáme ju s historickým obsahom tohto pojmu zo stránok SP v 50. rokoch, môžeme konštatovať, že dané texty stoja na pomedzí humanitných a spoločenských vied.

Z ďalších relevantných zdrojov, v ktorých sa skloňujú „SV texty“ či „preklad SV textov“, upozorníme aspoň na dve publikácie. V roku 1978 vyšiel zborník *Preklad spoločenskovedných textov* (Jozef Mlacek), v ktorého úvode sa píše, že ho tvoria „materiály z konferencie o problematike prekladu marxistickej filozofickej literatúry“; v roku 2006 sa zas v Budmericiach z iniciatívy SSPOL konal seminár s rovnakým názvom (pozri knižne v Hasonová, 2006) – a tam zas okrem iného odznali príspevky napríklad o archeologickej terminológii (Michal Dvorecký, Jaroslav Šoltys), ale aj preklade literárnej vedy (Jana Truhlářová, Mária Kusá). Vidíme teda, že induktívne a deduktívne vymedzenie pojmu SV text na základe jeho vedeckého obsahu nepostačuje.

¹ Vo svojom príspevku na seminári *Preklad spoločenskovedných textov*, ktorý sa konal 4. 12. 2019 na ÚsvL SAV, na tento problém narazil doc. Vladimír Biloveský, ktorý sa pokúsil spracovať preklady spoločenskovedných textov z anglického jazyka do slovenčiny po roku 1989.

² Pozri <https://www.vedatechnika.sk/SK/VedaATechnikaVSR/odboryVaT/Stranky/default.aspx>

Pomôcť by mohla aj štylistika. Zo štylistického hľadiska by sme tieto texty zaradili skôr k odbornému štýlu, no nie je to celkom tak. Ako sa ukázalo v prípadovej štúdii, ide o štylisticky veľmi rôznorodé texty, ktoré sa navyše menili a vyvíjali v čase, nachádzame v nich aj výrazne expresívne prvky, esejistické pasáže a pod. Môžeme teda uzavrieť, že pojem SV text je dobovo a materiálno podmienený a k jeho lepšiemu poznaniu pomôže práve empirický prieskum reálneho textového (v danom prípade prekladového) korpusu.

50. roky na Slovensku

Aké boli 50. roky v slovenskej kultúre? Keď sa najmä v slovenskej literárnej histórii povie „50. roky“, má to až trochu odsudzujúci podtón, pretože sa tým myslí obdobie schematizmu, „industrializovanej literatúry“ (Bilík, 1996), ktoré sa skončilo akoby už okolo roku 1956. Nejde teda o chronologické vymedzenie 50. rokov, s akým pracujeme v tomto príspevku.

V každom prípade však 50. roky (čiže desaťročie od r. 1950 do r. 1959) predstavujú vnútorne členité obdobie, v ktorého prvej polovici sa na kultúre drasticky prejavovali trendy nastolené februárovými udalosťami roku 1948. Igor Tyšš (2017a) v súvislosti s kultúrnou politikou prvej polovice 50. rokov upozorňuje na niekoľko kultúrno-politických procesov, ktoré poznamenali podobu a inštitucionálne zázemie vtedajšieho literárneho (a prekladového) života. Možno podľa neho hovoriť o zoštatnení kultúry, pretože zanikli súkromné vydavateľstvá a vyše 60 súkromných časopisov. Autor ďalej upozorňuje na dopad centralizácie, lebo namiesto súkromných vydavateľstiev vznikali obrovské štátne, organizované podľa sovietskeho vzoru. Ďalšími znakmi kultúrnych premien sú byrokratizácia, ktorá predstavuje prienik administratívneho jazyka zjazdov, grémií a uznesení aj do jazyka literatúry a literárnej vedy, a propagandizácia – kultúra mala tlmočiť stanoviská dobovej militantne ladenej ideológie. Po roku 1956, po tzv. kritike kultu osobnosti, na II. zjazde Zväzu československých spisovateľov a po sérii študentských nepokojov v máji 56, dochádza k nedôslednej destalinizácii, ktorá sa v oblasti kultúry prejavovala ústupom od uplatňovania príliš zrejmych mocenských zásahov (porov. Marušiak, 2001; Matthews, 1998). Takto sa 50. roky prejavili aj na stránkach *Pohľadov*, ale tento odraz doby možno pri pohľade na ruské texty charakterizovať zopakovaním prívlastkov z predchádzajúcej vety – nedôsledný a postupný.

Korpus textov

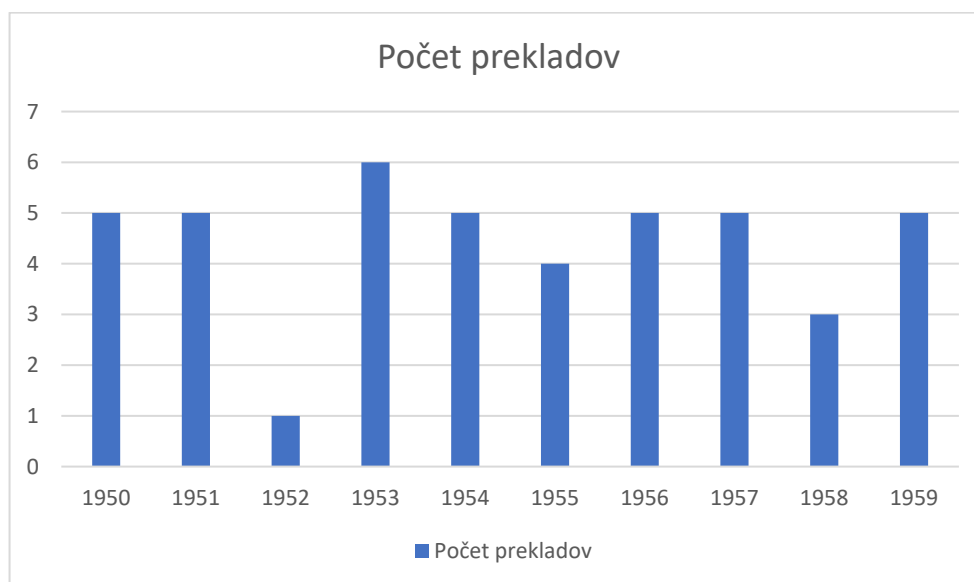
V prípadovej štúdii skúmame všetky čísla *Slovenských pohľadov* z rokov 1950 až 1959. V 50. rokoch boli *Slovenské pohľady* najzásadnejším a najznámejším pre verejnosť určeným literárnym časopisom, zároveň ide o najstarší slovenský časopis pre literatúru, vedu a umenie.

V 50. rokoch bolo toto periodikum v podstate jediným svojho druhu. Okrem neho vychádzal aj známy *Kultúrny život*, ale ten nebol natoľko zameraný na literatúru a mal skôr novinový formát (pozri prehľad dobových novín a časopisov v Balúnová, 1995).

V spomínanom období nachádzame v *Slovenských pohľadoch* 44 prekladov³ neumeleckých textov z ruštiny. Všetky vykazovali (v rôznej miere) atribúty náučného štýlu a vzhľadom na vymedzené rámce ich možno považovať za preklady SV textov.

V článkoch sa najčastejšie objavujú témy ako: literatúra a spoločnosť, umelec a spoločnosť, odraz spoločnosti v literatúre, spoločenské otázky v literatúre – už zo súpisu tém vidno, že išlo viac o „spoločnosť“ ako o literatúru a umenie.

Na nasledujúcom grafe je zobrazené kvantitatívne rozloženie článkov počas jednotlivých rokov. Dá sa povedať, že pomer článkov výraznejšie nekolíše a zásadne sa nemení ani po roku 1956.

Graf 1: Počty prekladov

Obsahové a štylistické špecifiká prekladových textov

Pokiaľ ide o tematickú náplň textov z korpusu, jednoznačne sa v nich prejavuje nízka informačná nasýtenosť textov, resp. odbočovanie od témy – teda články nezriedka nezodpovedajú svojim názvom. Články o literatúre a umení (hlavne do roku 1956) sa limitujú zväčša len na reflektovanie osobností, ktoré režim uznával (V. Majakovskij, A. Puškin, M. Gorkij, L.

³ Niektoré články vychádzali na pokračovanie vo viacerých číslach. V týchto prípadoch berieme do úvahy len prvú časť článku. Do vzorky sme nezahrnuli články, pri ktorých sa nedalo určiť, či išlo o originál alebo preklad. V týchto rokoch sa totiž na stránkach SP objavovali aj texty o sovietskej kultúre, ktoré sa formou aj obsahom podobali prekladovým, no nebol pri nich uvedený žiaden autor, prekladateľ ani zdroj.

Tolstoj; zo západných literatúr sa spomínajú len klasici alebo autori s jednoznačne vyhraneným sociálnym cítením, ako napríklad H. de Balzac, J. London, Ch. Dickens, W. Shakespeare a iní).

Pri informáciách o zahraničných literatúrach – lebo aj tie sa v tomto období často preberajú zo sovietskych literárnych časopisov – sa do roku 1956 hovorí výlučne len o satelitoch ZSSR, prípadne iných socialistických krajinách. Neskôr v SP nachádzame aj informácie a hodnotenia tzv. západných literatúr, no aj tie sa často preberajú práve od sovietskych odborníkov (napr. Orlovová, Kopelev, 1959). Extrémnym príkladom sú preklady sovietskych článkov o (česko-)slovenských dejinách a kultúre (napr. Nikitin, 1956; Danin, 1951).

Preložené články majú zo štruktúrneho hľadiska pomerne schematický charakter. Štruktúra prekladových článkov o zahraničných literatúrach sa prenáša aj do pôvodne slovenských článkov o zahraničných literatúrach. Veľký priestor sa v nich venuje expresívnemu popisu „temných“ predsocialistických čias a následnému víťazstvu socializmu. Potom sa väčšinou len vymenujú autori prijateľní pre režim bez bližšej charakteristiky ich diel.

Po roku 1956 sa začínajú objavovať aj témy, o ktorých sa v predchádzajúcich rokoch nepísalo. Aj keď sa o nich často píše negatívne a kritizujú sa pre nesocialistickosť, ide o jednoznačnú – aj keď nedôslednú – zmenu. V sovietskych textoch sa spomínajú stratené generácie v literatúre (Hemingwayova generácia, rozhnevaní mladí muži, beatnici a iní), francúzsky existencializmus či dokonca formalizmus a štrukturalizmus a nachádzame aj článok Viktora Šklovského (1956). Jednoznačne možno povedať, že po roku 1956 sa akcent v ruských preložených textov predsa len posúva viac k literatúre a k jej svojbytným otázkam.

V sledovanom období sa prejavuje aj značná stylistická variabilita. Články spred roku 1956 sa viac prikláňajú k odbornému štýlu, aj keď miestami sú pretkané neúmerne expresívnymi pasážami (hlavne pri charakteristike Východu/Západu) a tiež citátmi z uznávaných autorov (hlavne V. Majakovskij, A. Puškin), ktoré majú prikrášliť suché postuláty marxizmu-leninizmu. Články po roku 1956 sú, naopak, viac esejistické, úvahové. Okrem prekladov v pravom zmysle slova sa objavujú aj dobovo typické žánre, ako napríklad recenzia s ukážkami. Ide o pomerne dlhé texty, v ktorých sa čiastočne prerozpráva obsah a odcitujú sa ukážky (tieto články sme do analyzovanej vzorky nezahrnuli). Veľmi výrazne sa v nich prejavuje tzv. kamufláž diskurzu, ako ju definuje I. Tyšš (2017b)⁴.

⁴ Kamufláž diskurzu predstavuje využívanie konkrétneho dobového socialistického diskurzu (jazyka a jeho rétorických klíšé, obratov, často opakovaných obrazov, narážok či paratextov) takým spôsobom, že autor predstaví myšlienky alebo komentáre, ktoré by osebe nemuseli konvenovať dobovej ideológii, prijateľnejším, zdanlivo neproblematickým spôsobom, vďaka čomu môžu preniknúť do prijímajúcej kultúry. Cieľom kamufláže diskurzu bolo ochraňovať kultúrny kapitál a postupne rozširovať publikačný precedens aj pre nové, menej

Prekladateľské špecifiká

V skúmanej vzorke sa často vyskytujú rusizmy a doslovné preklady (*borba* namiesto boj; *bol ubitý* namiesto bol zabitý; *chipsteri* namiesto hipsteri; *upotrebenie slov* namiesto použitie slov, *literatúrny jazyk* namiesto spisovný jazyk a podobných príkladov by sme v textoch mohli nájsť desiatky). Výskyt týchto rusizmov môže mať viacero dôvodov. Jedným z nich je neustálenosť prekladateľských stratégií, keďže 50. roky boli obdobím formovania slovenského myslenia o preklade a systematizácie praxe prekladu⁵. 50. roky sú zároveň obdobím formovania mladého slovenského jazyka – spomeňme napríklad veľkú jazykovú reformu v roku 1953 či Peciarov *Slovník slovenského jazyka*, ktorý začal vychádzať až od roku 1957. V neposlednom rade však môže sčasti ísť aj o zámerné porušovanie textov, odraz zjavnej kultúrnej orientácie aj v ich štylistike.

Ďalším špecifikom prekladových textov je, že pri viacerých článkoch buď nie je uvedené meno prekladateľa, alebo sú uvedené len jeho iniciály. Extrémnym príkladom sú prípady, keď je pred iniciálami uvedený akademický titul prekladateľa (napr. Dr. Fr. B.⁶). Tieto prípady sú charakteristické hlavne pre kľúčové (dlhé, ideovo zaťažené) články čísel *Slovenských pohľadov*, akoby zostavovatelia čísla chceli zdôrazniť, že dôležitý článok musí prekladať náležitý odborník.

Prekladatelia občas vstupujú do textu aj formou poznámok, v ktorých zvyšujú kritický rozmer pôvodného textu. Jeden príklad za všetky:

„Gorkij prejavoval ideologické kolísanie, keď sa pripojil k frakcii bohotvorcov (literárno-filozofický smer, ktorý chcel spojiť náboženstvo s filozofiou – pozn. prekl.) a oťzovistov (ľaví úchylkári, odporcovia marxistickej práce – pozn. prekl.), vedených Bogdanovom“ (Volkov, 1951).

Aj v tomto prípade môže ísť, podobne ako pri nadužívaní rusizmov, o snahu konvenovať panujúcej politickej kultúre.

rigidné myšlienky a obrazy sveta (napríklad zo západných literatúr). Táto postupná progresia sa však vždy uskutočňovala v zdanlivo oficiálnych rétorických rámcoch.

⁵ Mnohé polemiky o preklade nachádzame aj na stránkach SP, opakujú sa témy ako kritika jazykového purizmu v preklade a diskutuje sa o prístupoch ku konkrétnym prekladateľským problémom (napríklad preklad dialektov). V niektorých číslach sú dokonca uverejnené veľmi rozsiahle a podrobné kritiky prekladu (napr. Branko, 1954).

⁶ Pozri Dnešná maďarská literatúra (1950, 255 – 261). Pri tomto článku je uvedený pod iniciálami aj autor či autorka (G. A.), preto sme nevedeli určiť, z akého jazyka bol článok preložený a nezahrnuli sme ho do finálnej vzorky skúmaných textov.

Záver

Preklady SV textov v 50. rokoch nielen spoluvytvárali slovenské myslenie o literatúre a umení, ale často tvorili aj sito, ktoré rozhodovalo, ktoré texty budú preložené a ktoré sa dostanú na čierny zoznam. V súvislosti s nimi sa často stretávame s otázkou: Je to „balast“? Ak áno, môžeme sa pýtať ďalej: Má aj „balast“ v tomto prípade historický zmysel?

O 50. rokoch panuje v našom historickom vedomí mnoho stereotypov, mnoho aj oprávnených. Aforistické či sarkastické skratky nám však nestačia na to, aby sme v plnej miere docenili problematiku tohto obdobia. Áno, 50. roky sú obdobím, keď sa z ruštiny prekladalo najviac a preložilo sa aj najviac „balastu“, no ide zároveň o obdobie, v ktorom sa položili základy slovenského uvažovania o preklade, ktoré sa postupne implementovalo aj do prekladateľskej praxe. Systém grémií a zjazdov podnecoval diskusiu, aj keď nešlo o slobodnú diskusiu v dnešnom slova zmysle. Problémy prekladu, ktoré sa vyriešili v 50. rokoch, napríklad problém prekladania sociálnych a regionálnych dialektov, otázka slangu a archaizmov v slovenčine, či vnútorný boj literárnej vedy a jazykovedy, ktoré dokázali aj napriek nepriazni doby uchovať štrukturalistické dedičstvo – to všetko sú problémy hodné záujmu, ktoré podľa mňa nestačí „odbaviť“ zovšeobecneniami.

Zoznam použitej literatúry

Primárne zdroje

1. BRANKO, P. 1954. K redakčnej spolupráci na prekladoch: Komentár prekladateľa k redakčnej práci na preklade Jermilovovho diela „A. P. Čechov“. In: *Slovenské pohľady*. 1954, roč. 70, č. 7-8, s. 767 – 781.
2. DANIN, D. 1951. Veľký charakter. In: *Slovenské pohľady*. 1956, roč. 67, č. 2, s. 123 – 128.
3. G. A. 1950. Dnešná maďarská literatúra. In: *Slovenské pohľady*. 1950, roč. 66, č. 4, s. 255 – 261.
4. NIKITIN, S. 1956. Štúr a národnostný boj južných Slovanov. In: *Slovenské pohľady*. 1956, roč.
5. ORLOVOVÁ, R. – KOPELEV, L. 1959. Stratená generácia studenej vojny. In: *Slovenské pohľady*. 1959, roč. 75, č. 4, s. 362 – 379.
6. ŠKLOVSKIJ, V. 1956. O umeleckosti. In: *Slovenské pohľady*. 1956, roč. 72, č. 5-6, s. 564-571.
7. VOLKOV, A. A. 1951. Revolučné hrdinstvo v estetike M. Gorkého. In: *Slovenské pohľady*. 1951, roč. 67, č. 6, s. 368 – 396.

Sekundárne zdroje:

8. BALÚNOVÁ, M. a kol. (ed.). 1995. *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1945–1960*. Martin: Matica slovenská. ISBN 80-7090-320-1.
9. BRTEKOVÁ, L. 1980. *Bibliografia prekladov literatúry zo Zväzu sovietskych socialistických republík na Slovensku za roky 1960 – 1974*. Bratislava: Alfa, 1980. 377 s.
10. BILÍK, R. 1996. *Industrializovaná literatúra*. Bratislava: Proxy, 1996. 96 s. ISBN 8088746043.
11. HASONOVÁ, J. (ed.). 2006. *Odborný preklad 2*. Budmerice: AnaPress, 2006. 180 s. ISBN 80-89137-24-5.
12. LINZBOTHOVÁ-LITSCHAUEROVÁ, J. 1978. *Bibliografia prekladov literatúry zo Zväzu sovietskych socialistických republík na Slovensku za rok 1975*. Bratislava: Alfa, 1978. 129 s.
13. LINZBOTHOVÁ-LITSCHAUEROVÁ, J. 1979. *Bibliografia prekladov literatúry zo Zväzu sovietskych socialistických republík na Slovensku za roky 1945 – 1959*. Bratislava: Slovenské ústredie knižnej kultúry, Univerzitná knižnica. 393 s.
14. LINZBOTHOVÁ-LITSCHAUEROVÁ, J. 1980. *Bibliografia prekladov literatúry zo Zväzu sovietskych socialistických republík na Slovensku za rok 1976*. Bratislava: Alfa, 1980. 101 s.
15. MARUŠIAK, J. 2001. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici 50. rokov*. Brno: Prius, 2001. 185 s. ISBN 8090299512.
16. MATTHEWS, J. 1998. *Majales: The Abortive Student Revolt in Czechoslovakia in 1956*. Washington D. C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
17. MLACEK, J. (ed.). 1978. *Preklad spoločenskovedných textov*. Bratislava: Slovenský literárny fond, 1978. 210 s.
18. TYŠŠ, I. 2017a. *Teoretické a materiálové sondy do praxeológie a dejín prekladu americkej literatúry na Slovensku v období socializmu: Mladá tvorba a Beat Generation*. Nitra: UKF. ISBN 978-80-558-1237-3.
19. TYŠŠ, I. 2017b. Discourse camouflage in the representation of American literature in the literary magazine “Mladá tvorba”. In: *World Literature Studies*, roč. 9, č. 2, s. 73 – 85.
20. ZAJAC, P. (ed.). 1977. *Preklad odborného textu*. Nitra: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Diplomatické tlmočenie v zahraničných výskumoch

Mgr. Lizaveta Madej

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií, lizaveta.madej@uniba.sk

Abstrakt

Cелью настоящей статьи является представить наиболее значимые зарубежные исследования, посвященные теме дипломатического устного перевода. Автор статьи предлагает обратить внимание не только на ключевые в области переводоведения труды, но и на публикации о диппереводе, написанные в интердисциплинарном ключе. Рассматриваются работы авторов, посвященные истории возникновения, характеристике или особенностям дипломатического перевода, наряду с научными публикациями также представлены мемуары бывших дипломатических переводчиков и рассмотрен их вклад в состояние исследуемой проблематики.

O autorke

Lizaveta Madej je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo: slovenský jazyk a kultúra – ruský jazyk a kultúra. Od roku 2017 pôsobí ako interná doktorandka na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií v študijnom programe translatológia. Vo svojej dizertačnej práci sa venuje téme diplomatického konzekutívneho tlmočenia. K ďalším odborom jej výskumu patrí odborný preklad a didaktická filológia.

Prítomnosť diplomacie v dejinách ľudstva ako formálneho prostriedku na podporu komunikácie medzi štátmi bola dokázaná archeológmi už od vzniku starovekých civilizácií. Vzhľadom na to, že vo väčšine prípadov rôzne štáty používajú rôzne jazyky, komunikačná bariéra medzi ich oficiálnymi zástupcami sa prekonáva prostredníctvom medzijazykového a medzikultúrneho mediátora – tlmočníka. Diplomatické tlmočenie patrí preto k najstarším profesiám v histórii ľudstva. Či už egyptskí faraóni, rímski cisári, ghanskí vodcovia kmeňov alebo grécki vojenski velitelia – všetci vládcovia a panovníci, ktorých cieľom bolo dosiahnuť úspešné diplomatické, vojenské či obchodné rokovania s príslušníkmi iných kmeňov, národov či etník, boli nútení využívať služby tlmočníkov.

Ústna translačná činnosť pre najvyšších predstaviteľov vždy vynikala kvantom príznačných znakov a špecifik. Historicky predstavovalo diplomatické tlmočenie na väčšine území uznávanú prestížnu činnosť, zároveň sa však diplomatickí tlmočníci ako očití svedkovia dôverných rokovaní a významných historických udalostí dostávali do nebezpečenstva a často pre špecifikum povolania prišli aj o život. Pri diplomatickom tlmočení sú špecifickí i komunikanti – rečníci, pre ktorých sú charakteristické také vlastnosti, ako je významnosť, výnimočnosť, autoritatívnosť, erudovanosť a zasvätenosť do rôznych problematík, nedotknuteľnosť, privilegovanosť, niekedy aj netaktnosť, negramotnosť či despoticnosť. Komunikačné situácie, v ktorých sa diplomatické tlmočenie realizuje, vynikajú neraz oficialitou, protokolárnosťou a strohosťou. Zámer tlmočených komunikátov je často vyjadrený implicitne, čo značne komplikuje translačnú činnosť a voľbu tlmočnických stratégií. Štýl diplomatických komunikátov je niekedy až precíozny, dokonca ceremoniálny a obsah býva väčšinou vopred dôkladne pripravený. Profil diplomatickej medzijazykovej mediácie je komplikovaný a mnohvrstevný, zahŕňa viaceré translatologické, lingvistické a extralingválne špecifiká.

Napriek výnimočnej genéze a vyššie načrtnutej špecifickosti diplomatického tlmočenia nie je táto oblasť tak rozpracovaná, ako iné, existuje pomerne málo vedeckých prác venovaných či už primárne, alebo sekundárne tejto téme. Cieľom týchto nepočetných, skôr ojedinelých publikácií navyše nie je poskytnúť komplexný translačný obraz o tomto tlmočení. Danú tému preto považujeme za nepreskúmaný priestor v súčasnej translatológii, ktorým je potrebné sa zaoberať. Ambíciou tohto článku je predstaviť stav skúmanej problematiky v zahraničnej literatúre, predstaviť relevantné výskumy venované tejto téme a zdôrazniť ich význam, ako aj zamyslieť sa nad statusom quo diplomatického tlmočenia v súčasnej translatológii.

Historické štúdie o diplomatickom tlmočení.

Za najvýznamnejšiu publikáciu o diplomatickom tlmočení v zahraničnej literatúre považujeme vedeckú monografiu americkej politologičky Ruth A. Rolandovej *Interpreters as Diplomats* (1999), ktorá vyšla ako doplnená reedícia jej knihy *Translating World Affairs* (1982) a zároveň ako pokračovanie kolektívnej publikácie kanadských autorov J. Delisleho a J. Woodsworthovej *Translators through History* (1995). Monografia mapuje históriu tlmočníctva v krajinách západného sveta a Stredného východu, ale aj v oblastiach, kde o dejinách tlmočenia existuje pomerne málo výskumov, – v Číne, Japonsku, Indii, Sovietskom zväze či USA, a to od vzniku tlmočnického remesla v staroveku až po zrodenie jeho najnovšej formy – simultánneho tlmočenia – v nedávnej minulosti (Roland, 1999). Táto monografia je pre náš výskum jedným z kľúčových zdrojov najmä preto, že:

1. z nám dostupných zdrojov Ruth Rolandová ako jediná autorka na základe archívnych materiálov zmapovala predpoklady vzniku a históriu diplomatického tlmočenia v najvýznamnejších starobylých a súčasných krajinách. Z jej záverov vyplýva, že práve veľké a vyspelé civilizácie poslúžili ako platforma pre vývoj tejto profesie. Pochádzajúc od staroveku, diplomatické tlmočenie ako jediný druh tlmočenia prechádzalo kontinuálnou evolúciou, ale v relatívne nezmenenej podobe sa zachovalo dodnes;
2. vzhľadom na to, že odborným zameraním Ruth A. Rolandovej sú politické systémy a dejiny krajín Juhovýchodnej Ázie, v danej publikácii zreteľne vysvetľuje mnohé súvislosti medzi zrodením diplomacie a vznikom tlmočenia. Autorka prezentuje nový pohľad na rolu tlmočníka v dejinách svetovej diplomacie a politiky, na konkrétnych príkladoch vyzdvihuje význam tohto povolania;
3. Ruth Rolandová teda nazerá na diplomatické tlmočenie z interdisciplinárneho hľadiska, t.j. nielen ako na lingvistickú, ale aj politickú, resp. diplomatickú činnosť. Viacerými príkladmi presvedča čitateľa o tom, že tlmočník na najvyššej úrovni je povinný ovládať základy diplomacie a medzinárodného práva rovnako dobre, ako samotný rečník. Takýto interdisciplinárny charakter vyzdvihuje diplomatické tlmočenie medzi ostatnými druhmi tlmočenia, a preto sa nazdávame, že aj k jeho skúmaniu treba pristupovať cez prizmu viacerých vedných disciplín.

Medzi štúdie skúmajúce dejiny tlmočenia z aspektu časopriestorových determinantov patrí aj historická esej od amerického vedca anglického pôvodu Bernarda Lewisa *From Babel to Dragomans* (1998). V nej sa autor venuje osudom diplomatických tlmočníkov z krajín Stredného Východu a islamského sveta. Ukážkovými pasážami z Prvej Mojžišovej knihy, Biblie či Plutarchových prác potvrdzuje nielen skutočnosť, že profesia tlmočníka má dlhú tradíciu, ale aj to, že dôvodom jej zrodu bolo jazykové sprostredkovanie medzi najvyššími predstaviteľmi určitých štátnych útvarov, a to najmä pri riešení diplomatických, politických, vojenských či obchodných otázok. Odvolávajúc sa na Plínia Staršieho, B. Lewis opisuje, ako pri nadväzovaní vzťahov s kaukazskými kráľmi a princami bola Rímska ríša nútená využívať až 130 rôznych tlmočníkov, ktorí mali sprostredkovať komunikáciu do početných kaukazských jazykov (Lewis, 1998). Prínos tejto eseje podobne ako v prípade vyššie spomenutej monografie vidíme najmä v kvalitnom spracovaní a podaní archívnych materiálov. Na ich základe totiž možno konštatovať, že práve diplomatické tlmočenie stálo pri zrode tlmočnickeho povolania ako takého.

Rachel Lungová v monografii *Interpreters in Early Imperial Chine* (2011) píše o postavení tlmočníkov v Číne za panovania cisárov a v Európe v období Osmanskej ríše. Autorka sa vracia do dávnej minulosti pred narodením Krista a tam hľadá predpoklady vzniku tlmočenia v imperiálnej Číne. Hovorí o postavení diplomatických tlmočníkov či záznamoch, ktoré sa o tlmočení zachovali v archívnych čínskych dokumentoch (Lung, 2011). R. Lungová sa zmieňuje aj o povinnostiach tlmočníkov v danom regióne. Oficiálni tlmočníci v Číne okrem translačnej činnosti, pravdepodobne, mali aj iné úlohy voči štátu. Na základe podrobných záznamov o priebehu diplomatických stretnutí, ktoré sa zachovali v čínskych archívoch z imperiálnych čias, sa dá predpokladať, že sa tlmočníci podieľali aj na zostavovaní historiografie krajiny. Tieto záznamy totiž obsahujú presne citované dialógy, ktoré mali byť vyslovené rokujúcimi stranami, a detailne opisy všetkých diplomatických stretnutí. Súčasní čínski historici to vysvetľujú tak, že buď početné dialógy boli zapísané dobovými historikmi na základe slov tlmočníka, alebo že tlmočníci mohli vystupovať aj ako poradcovia čínskych historikov (Lung 2011; Li 2018).

Za zmienku stojí aj staršia štúdia historika a egyptológa Alfreda Hermanna *Interpreting in Antiquity* (1956), v ktorej opisuje činnosť tlmočníkov pôsobiacich na panovníckych dvoroch v starovekom Grécku, Ríme a Egypte. Autor analyzuje postavenie diplomatických tlmočníkov, ich priateľské vzťahy s vládcami a zdôrazňuje význam a vážnosť tohto povolania. Zo štúdie sa dozvieme o sochárskom reliéfe tlmočníka z r. 1340 p. n. l., nájdenom v hrobke faraóna Haremba patriaceho do 18. dynastie, ktorý je pozoruhodným dôkazom o existencii tlmočníkov v Starom Egypte (Hermann, 1956).

Úlohe tlmočníkov pri diplomatických a obchodných vyjednávaniach v historickom kontexte je venovaná aj štúdia popredného španielskeho translatológa Julia-Césara Santoya Mediavillu *Un quehacer olvidado: Los intérpretes-traductores en navíos* (Santoyo, 2003), ktorá bola preložená do češtiny a v roku 2013 vyšla v zborníku *Sedm tváří translatologie* editovanom P. Vavroušovou. V štúdii J. -C. Santoyo poukazuje na biele miesto v dejinách translatológie – na prácu tzv. jazykov-tlmočníkov, ktorí od obdobia vlády Karola V. (t.j. od XVI. storočia) poskytovali svoje služby dobyvateľom Nového sveta. Autor reprodukuje oficiálne nariadenia vtedajšej španielskej vlády týkajúce sa vedenia obchodu a komentuje aj články upravujúce činnosť vyjednáčov-tlmočníkov lodných výprav (Vavroušová, 2013). Podľa autora jedným z najstarších svedectiev o tom, že už v staroveku existovalo tlmočnicke povolanie, je pohrebisko (z r. 2350-2190 pred n.l.) vytesané do pahorku Kubbet el-Hava v Egypte, ktoré patrilo kniežatám z Elefantiny. Nápis na týchto hrobkách hovorí o kontaktoch kniežat s územím Núbie, ležiacim južne od Egypta. Kniežatám (ku ktorým patrili aj Pepinuch, An-Anuket a Harchuf, posledný z nich bol poddaným faraónov Merenra a Pepiho II.) bol na určité obdobie

udeľovaný titul *vrchný tlmočník* a *nadriadený tlmočník*. Tieto informácie považujeme za kľúčové najmä preto, že svedčia o stratifikácii tlmočníkov a ich rozdelení na bežných a vysoko postavených (t.j. diplomatických) už v staroveku. Skutočnosť, že vrchní (diplomatickí) tlmočníci sú súčasťou archívnych zmienok pochádzajúcich zo staroveku, by mala vyvolať väčšiu pozornosť a vyšší záujem o diplomatické tlmočenie zo strany translatologickej verejnosti. V pokračovaní nášho výskumu sa preto budeme snažiť preukázať výnimočnosť diplomatického tlmočenia aj cez jeho špecifický pôvod.

Translatologické štúdie o diplomatickom tlmočení

Popri historických publikáciách o diplomatickom tlmočení chceme vyzdvihnúť aj vybrané translatologické štúdie, ktoré považujeme za prínosné v rámci skúmanej problematiky. Špecifikácii diplomatického tlmočenia sa venovala dvojica francúzskych autorov – Christopher Thiéry a Gilles Ouvrard, ktorí na základe vlastných skúseností s diplomatickým tlmočením opísali osobitosti tohto druhu tlmočenia a miesto tlmočníka v diplomatickom a štátnom protokole. Ch. Thiéry, ktorý dlhé roky pracoval ako interný zamestnanec-tlmočník na francúzskom ministerstve zahraničných vecí, bol predsedom Medzinárodnej asociácie konferenčných tlmočníkov (AIIC) a vyučoval na tlmočnickej škole ESIT, tejto téme venoval zásadný priestor v svojej výskumnej činnosti. Napríklad, v roku 1990 v zborníku *Études traductologiques, en hommage à Danica Seleskovitch* editovanom M. Ledererovou vyšla jeho známa štúdia *Interprétation diplomatique*, v ktorej podrobne špecifikoval prácu diplomatického tlmočníka vo francúzskom kontexte. V štúdiu autor zdôrazňuje, že hoci termín „diplomatické tlmočenie“ bol po 2. svetovej vojne nahradený termínom „konferenčné tlmočenie“, existuje rad relevantných osobitostí, pre ktoré sa tieto druhy tlmočenia líšia (Thiéry, 1990). Stotožňujeme sa s názorom uznávaného tlmočníka a translatológa a vyjadrujeme presvedčenie, že takéto nahrádzanie a prirovnávanie termínov nie je vhodné. V súčasnej translatologickej praxi je totiž bežné, že o diplomatickom tlmočení sa hovorí ako o poddruhu tlmočenia konferenčného. Hoci tieto druhy tlmočenia majú isté spoločné črty, existuje aj množstvo znakov, ktorými sa diplomatické a konferenčné tlmočenie výrazne líšia, napríklad:

a) *technika prenosu translácie*: diplomatické tlmočenie prerogatívne využíva konzekutívny typ prenosu informácií, kým konferenčné tlmočenie sa vo väčšej miere realizuje prostredníctvom simultánnej techniky;

b) *objednávateľ tlmočenia*: v prípade diplomatického tlmočenia vždy ide o služby poskytované najvyšším ústavným činiteľom a členom diplomatických zborov, pri konferenčnom tlmočení môže ísť aj o služby poskytované pre súkromný sektor. Údaje zo štatistických

správ AIIC za rok 2009 a 2012 ukazujú, že asi iba polovica služieb konferenčných tlmočníkov AIIC v Európe (tradične pokladanej za srdce konferenčného tlmočenia) je poskytovaná pre medzivládne organizácie, v Severnej Amerike je to asi 37%, v pacificko-ázijskom regióne 30% a v Južnej Amerike 20%. Zvyšok pokrývajú tlmočenia na rokovaníach pre súkromný sektor (Setton, Dawrant, 2016).

c) *neutralita a príslušnosť tlmočníka*: diplomatickí tlmočníci (podobne ako vojenski tlmočníci a tzv. „in-house“ tlmočníci) nie sú neutrálnou nezaujatou tretou stranou, ich príslušnosť je presne daná (Tamže). Od diplomatického tlmočníka, ak je zároveň aj členom oficiálnej delegácie, sa neočakáva nestrannosť. Diplomatický tlmočník je verný v prvom rade svojmu zamestnávateľovi. Pre profesionálnych konferenčných tlmočníkov takáto otázka neexistuje: tlmočník je verný osobe, ktorej tlmočí, bez ohľadu na to, kto to je, a bez ohľadu na to, kto tlmočníka zamestnáva (Pöchhacker, 2015).

d) *štylistický register rečových prejavov*: diplomatické tlmočenie nie je limitované iba oficiálnou časťou (politickými rozhovormi, rokovaniami a tlačovými konferenciami), ale zahŕňa aj neformálnu časť – tlmočenie počas večere, recepcie, oficiálneho obradu, návštevy či výletu. Najmä ak je úlohou tlmočníka „sprevádzať“ vysokopostavenú osobu – byť jemu alebo celej delegácii neustále v päťách počas celej návštevy, či už návšteva prichádza alebo ide o zahraničnú cestu – diplomatický tlmočník musí očakávať, že bude tlmočiť široké spektrum aktivít a v rôznorodom prostredí, a použije „krátku“ konzekutívu, šušotáž, ako aj ďalšie zručnosti a spôsoby mediácie (Obst, 2010). Tradičné konferenčné tlmočenie sa realizuje v rámci inštitucionálneho kontextu a je determinované konkrétnou komunikačnou situáciou a prostredím. Tradičné konferenčné tlmočenie predpokladá prítomnosť tlmočníka najmä na konferenciách alebo rokovaníach medzinárodných organizácií a i.

Thiéryho stúpenec, Gilles Ouvrard, ktorý vyštudoval tlmočnickú školu ESIT, pracoval ako externý tlmočník pre francúzsku vládu, vystupoval ako člen oficiálnych „čínskych misií“ francúzskeho Ministerstva zahraničných vecí a zároveň vyučoval na ESIT-e, označuje diplomatické tlmočenie ako „oficiálne konzekutívne tlmočenie“. V rokoch 2013 a 2014 vo francúzskom translatologickom časopise *Traduire* vyšli dva jeho články o oficiálnom tlmočení *L'interprétation consécutive officielle* (Ouvrard, 2013) a *Les principaux aspects pratiques de la mission d'interprétation consécutive officielle* (Ouvrard, 2014). V oboch sa venuje charakteristike „oficiálneho“ tlmočenia, naplní práce tlmočníka, jeho právam a povinnostiam a miestu tlmočníka v diplomatickom a štátnom protokole.

O diplomatickom tlmočení ako osobitnom druhu tlmočenia sa zmieňuje aj rakúsky translatológ z Viedenskej univerzity Franz Pöchhacker v knihe *Introducing Interpreting Studing*

(Pöchhacker, 2016) diplomatickému tlmočeniu v ním editovanej encyklopédii *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies* (2015) venuje osobitné heslo „diplomatic interpreting“, ktoré autorsky pripravil vyššie spomínaný Christopher Thiéry. V tejto encyklopédii je diplomatické tlmočenie definované ako spôsob, ktorým sa prekonávajú jazykové bariéry počas rokovaní hláv štátov a vysokých vládnych predstaviteľov. Hovorí sa aj o predpokladoch vzniku diplomatického tlmočenia, postavení a právomociach diplomatického tlmočníka v rôznych krajinách a počas rôznych historických období, a je opísaný aj status quo diplomatického tlmočenia (Pöchhacker, 2015).

Diplomatickým tlmočením sa v rámci translatologického výskumu zaoberajú aj ďalší diplomatickí tlmočníci Robin Setton (Francúzsko) a Andrew C. Dawrant (Čína). V publikácii *Conference Interpreting: A Complete Course* (2016) sa venujú analýze diplomatického tlmočenia, jeho špecifikám, diplomatickému protokolu, zdôrazňujú význam profesionálneho tlmočenia pri bilaterálnych diplomatických rokovaníach a hovoria aj o vysokej zodpovednosti tlmočníkov, ktorí sú povinní klásť mimoriadny dôraz na presné, úplné vyjadrovanie v najvyššej kvalite. Konštatujú tiež, že diplomatickí tlmočníci, ktorí sú často internými zamestnancami Ministerstva zahraničných vecí, nie sú neutrálnou nezaujatou treťou stranou, ich príslušnosť je presne daná (Setton – Dawrant, 2016).

Nemálo pozornosti diplomatickému tlmočeniu venovali aj čínski diplomatickí tlmočníci a translatológovia Lei Ning (2006), Guo Jiading (2006), Zhang Lu (2016), Xin Li (2018), ako aj viacerí bývalí vedúci osobitného Oddelenia pre preklad a tlmočenie MZV Čínskej ľudovej republiky ako špecifickej inštitúcie pre diplomatické tlmočenie. Jednotlivé vedecké publikácie či prednášky o tlmočení v diplomatickom prostredí venovali aj Vicky A. Cremona a H. Mallia (2001), T. Baranyai (2011), M. Draganovici (2014), J. Gelke (2014), Maria R. Buri (2015), E. Weiser (2018) a i. Talianska diplomatická a konferenčná tlmočníčka zo Salentskej univerzity Maria Rosaria Buri v článku *Interpreting in diplomatic settings* (2015) hovorí o diplomatických tlmočníkoch ako spolutvorcoch histórie, zdôrazňuje význam profesionálneho tlmočenia v diplomatickej sfére. Na základe vlastných skúseností konštatuje, že diplomatickí tlmočníci často nemajú absolvovanú špeciálnu prípravu v oblasti medzinárodných vzťahov, diplomacie, protokolu či etikety, čo im značne komplikuje výkon povolania (Buri, 2015, elektronický zdroj). Rumunský translatológ a germanista z Bukureštskej univerzity M. Draganovici v štúdiu *Besonderheiten des Dolmetschens im diplomatischen Milieu* (2014) analyzuje špecifiká jazyka diplomacie a s tým súvisiace komplikácie pri tlmočení, a zameriava sa aj na profil ideálneho diplomatického tlmočníka (Draganovici, 2014). Jazyk diplomacie z uhla pohľadu

diplomatického tlmočníka a prekladateľa rozoberá aj maďarský translatológ T. Baranyai v článku *The role of translation and interpretation in the diplomatic communication* (Baranyai, 2011).

Skutočnosť, že diplomatické tlmočenie je predmetom záujmu nielen translatológov a tlmočníkov, ale aj historikov či politológov, znásobuje význam tohto druhu tlmočenia v spoločenskej sfére a nepriamo potvrdzuje, že diplomatickí tlmočníci stáli pri zrode a vývine diplomacie. Prostredníctvom medzijazykovej mediácie tlmočníci prispievali k vybudovaniu civilizácií a nadviazaniu plnohodnotnej kooperácie medzi ich najvyššími predstaviteľmi.

Diplomatické tlmočenie v orálnych históriách

Rad publikácií venovaných diplomatickému tlmočeniu predstavuje autobiografické texty. Predmetom orálnych histórií „nie je získavanie faktov, ale samotný subjekt rozprávania a jeho individuálne opisovanie osobných zážitkov, rozhodovaní v zložitých a každodenných situáciách či osobná motivácia (Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007, s. 11). Za zmienku preto stoja pamäti (memoáre), ktoré napísali bývalí diplomatickí tlmočníci. „Hoci princíp zachovania mlčanlivosti, ktorý je dnes pevne zakotvený v profesionálnom Etickom kódexe Medzinárodnej asociácie konferenčných tlmočníkov (AIIC), hovorí, že diplomatickí a konferenční tlmočníci nesmú publikovať svoje pamäti, zopár tlmočníkov, nie však členov AIIC, svoje pamäti zverejnilo“ (Pöchhacker, 2015, s. 108).

V roku 1949 Hitlerov tlmočník Paul-Otto Schmidt vydal memoáre *Hitler's Interpreter*, v ktorých opísal pôsobenie v úlohe tlmočníka pre nemeckého kancelára v rokoch 1933 až 1945. P. Schmidt bol svedkom kľúčových udalostí predvojnových a vojnových dejín nacistického Nemecka, a od roku 1935 pôsobil ako osobný tlmočník A. Hitlera. Memoáre predstavujú nielen opis mníchovských rokovaní, stretnutí medzi Hitlerom a Mussolinim či podpísania paktu Ribbentrop-Molotov, ale aj úvahy tlmočníka o tom, či vôbec bolo možné zabrániť najkrvavejšej vojne 20. storočia. Autor sa zamýšľa nad úlohou diplomatického tlmočníka ako takou a na záver konštatuje: „...dobrý diplomatický tlmočník musí mať tri základné charakteristiky: aj keď to znie paradoxne, najpodstatnejšie je, aby vedel mlčať; musí byť odborníkom vo veci, o ktorej tlmočí, a až potom musí byť lingvisticky zdatný a ovládať tlmočený jazyk“ (Schmidt, 2001).

Memoáre po sebe zanechal aj americký diplomatický tlmočník Harry Obst, ktorý pracoval pre americkú vládu a v rokoch 1965 až 1997 tlmočil siedmim prezidentom USA: L. B. Johnsonovi, R. M. Nixonovi, G. Fordovi, J. Carterovi, R. Reaganovi, Georgovi H. W. Bushovi a B. Clintonovi. V memoároch *White House Interpreter: The Art of Interpretation* (2010) H. Obst zdôrazňuje, že v porovnaní s Európanmi a Kanadčanmi väčšina amerických obyvateľov

má len veľmi zbežnú predstavu o práci tlmočníka, jeho povinnostiach, zodpovednosti a význame. Autorovým cieľom preto bolo oboznámiť širšiu verejnosť s tlmočnickým povoláním a jeho ťažkosťami (Obst, 2010).

Z dielne bývalých čínskych diplomatických tlmočníkov vyšli pamäti Chaozhu Jiho (2008) a Yanhua Shiovej (2013). Chaozhu Ji je bývalý čínsky diplomat, ktorý na Ministerstve zahraničných vecí Čínskej ľudovej republiky zastával rôzne funkcie, a teda okrem pozície oficiálneho diplomatického tlmočníka pôsobil ako veľvyslanec Číny vo veľkej Británii a neskôr ako zástupca generálneho tajomníka OSN. Ji bol tlmočníkom do angličtiny pre predsedu Komunistickej strany Číny Mao Ce-tunga a predsedu vlády Zhou Enlaia. V memoároch *The Man on Mao's Right* (2008) Ji vystupuje ako svedok a účastník najvýznamnejších stretnutí vysoko postavených čínskych činiteľov za posledné desaťročia a zároveň ako ich pravá ruka. Chaozhu Ji sa nesnaží idealizovať ani demonizovať svojich nadriadených rečníkov, naopak na zúčastnené osobnosti pozerá z pozície neutrálneho pozorovateľa (Ji, 2008).

Yanhua Shiová je ďalšia čínska diplomatka a diplomatická tlmočnica, ktorá v roku 2013 napísala memoáre *My Career as a Diplomatic Interpreter* (Shi, 2013). Od 70. rokov bola Y. Shiová osobnou tlmočnicou čínskeho premiéra Zhou Enlaia, politika, reformátora a generálneho tajomníka Komunistickej strany Číny Tenga Siao-pchinga, prezidenta Čínskej ľudovej republiky Li Sien-niena a iných. Sprevádzala straníckych a štátnych lídrov pri oficiálnych návštevách do Ázie, Afriky, Európy či Latinskej Ameriky. O diplomatickom tlmočení hovorí ako o jednom z dôležitých aspektov akýchkoľvek diplomatických rokovaní (Zhi, 2010, s. 46-47). Vzhľadom na to, že Chaozhu Ji a Yanhua Shiová pôsobili nielen ako diplomatickí tlmočníci, ale aj ako diplomati, udalosti, ktorých boli živými svedkami, analyzujú tak z uhla pohľadu tlmočníka, ako aj z uhla pohľadu diplomata.

V danom kontexte môžeme spomenúť aj Erwina Weita, tlmočníka do nemčiny pre poľského komunistického politika a generálneho tajomníka Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany W. Gomuľku, ktorý v roku 1973 vydal pamäti *Eyewitness: Autobiography of Gomułka's Interpreter* (Weit, 1973).

Memoáre ako typ písania a literárny žáner často „zachytávajú jednotlivé dokumenty, ktoré predstavujú podoby retrospektívneho naratívneho textu. V nich sa skutočná osoba snaží rozprávať o svojom skutočnom živote a dôležitú úlohu plní kombinácia individuálnych a historických súvislostí“ (Bagin, 1977, s. 172). A keďže jedným zo základných zdrojov formovania literárneho sveta zostáva úroveň životných skúseností a zážitkov, nemožno tento žáner považovať za jednoznačne dokumentárny. Memoáre bývalých tlmočníkov však môžu byť použité ako doplnujúci materiál pri skúmaní podstaty diplomatického tlmočenia.

Pri rešeršovaní západnej odbornej literatúry sme zistili, že pre svoj charakter je diplomatické tlmočenie predmetom skúmania nielen translatológov, ale aj historikov či politológov. Viaceré zahraničné štúdie preukazujú dôležitosť práce s archívami pri výskume zrodu a evolúcie akejkoľvek ľudskej činnosti, nevynímajúc tlmočenie. Skúmanie tlmočenia na základe archívnej dokumentácie je dodnes metodologickou lakúnou viacerých translatológií sveta, a preto v tomto príspevku spomínané historické štúdie o tlmočení by mohli slúžiť súčasným translatológom aj ako inšpirácia. Do výskumu osobitostí diplomatického tlmočenia významne prispeli translatológovia z frankofónneho prostredia, ktorí sa na základe vlastných skúseností pokúsili o zostavenie portréту ideálneho diplomatického tlmočníka, a prezentovali toto povolanie v kontexte súčasného Francúzska. Vo výskumoch viacerých západných (anglofónnych a germanofónnych) translatológov je diplomatické tlmočenie spomínané a analyzované skôr okrajovo, nevystupuje ako hlavný predmet výskumu. Parciálne analýzy jeho špecifik považujeme napriek tomu za prínosné a užitočné pre skúmanie danej problematiky.

Sumarizujúco možno teda konštatovať, že hoci diplomatické tlmočenie vyniká pozoruhodnou genézou a v dnešnej dobe má plnohodnotnú dištingtívnu špecifikáciu, o túto tému dosiaľ vo svetovej translatológii nebol prejavенý dostatočný záujem. Doteraz vydané zahraničné publikácie venované priamo alebo marginálne téme diplomatického tlmočenia predstavujú skôr materiály všeobecného charakteru o osobitostiach daného druhu tlmočenia alebo analýzu len jedného z jeho komponentov, ako komplexný výskum. Je preto dôležité opakovane zdôrazniť, že daná téma je dosiaľ dostatočne nepreskúmaným priestorom v súčasnej translatológii, ktorým je potrebné sa ďalej zaoberať.

Zoznam použitej literatúry

1. BAGIN, A. 1977. Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry. In: *Slovenská literatúra*. 1977, roč. 24, č. 2, s. 170 – 189.
2. BARANYAI, T. 2011. The role of translation and interpretation in the diplomatic communication. In: *SKASE Journal of Translation and Interpretation* [online]. 2011, roč. 5, č. 2, [cit. 18-05-2019]. Dostupné na internete: <http://www.skase.sk/Volumes/JTI06/pdf_doc/01.pdf>
3. BURI, M. R. 2015. *Interpreting in diplomatic settings* [online]. [cit. 15-05-2019]. Dostupné na internete: <<https://aiic.net/page/7349/interpreting-in-diplomatic-settings/lang/1>>
4. DRAGANOVICI, M. 2014. Besonderheiten des Dolmetschens im diplomatischen Milieu. In: *Научни трудове на Русенския университет* [online]. 2014, roč. 53, č.

- 6.3, [cit. 15-05-2019]. Dostupné na internete: <<http://conf.uniruse.bg/bg/docs/cp14/6.3/6.3-13.pdf>>
5. HERMANN, A. 1956/2002. Interpreting in Antiquity. In: *The Interpreting Studies Reader*. London, New York: Routledge, 2002.
 6. JI, Chaozhu. 2008. *The Man on Mao's Right*. New York: Random House, 2008. 320 p. ISBN 978-140-00-6584-4
 7. LEWIS, B. 2004. *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 456 p. ISBN 0-19-517336-8
 8. LI, Xin. 2018. *Reconstruction of Modality in Chinese-English Government Press Conference Interpreting. A Corpus-Based Study*. Shanghai: Springer, 2018. 202 p. ISBN 978-981-10-5168-5
 9. LUNG, R. 2011. *Interpreters in Early Imperial China*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2011. 181 p. ISBN 978-902-72-2444-6
 10. OBST, H. 2010. *White House Interpreter: The Art of Interpretation*. Bloomington: AuthorHouse, 2010. 280 p. ISBN 978-145-20-0615-4
 11. OUVRARD, G. 2013. L'interprétation consécutive officielle. In: *Traduire*. 2013, 229/1, s. 81 – 95.
 12. OUVRARD, G. 2014. Les principaux aspects pratiques de la mission d'interprétation consécutive officielle. In: *Traduire*. 2014, roč. 230/1, s. 108 – 125.
 13. PÖCHHACKER, F. 2016. *Introducing Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2016. 252 p. ISBN 978-0-415-74272-6
 14. PÖCHHACKER, F. 2015. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Routledge, 2015. 552 p. ISBN 978-0-415-63432-8
 15. ROLAND, R. 1999. *Interpreters as Diplomats. A Diplomatic History of the Role of Interpreters in World Politics*. Ottawa: University of Ottawa Press, 1999. 208 p. ISBN 978-0-7766-0501-2
 16. SANTOYO, J. 2013. Zapomenuté řemeslo: Tlumočníci-překladaatelé lodních výprav. In: *Sedm tváří translatologie*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2195-1
 17. SETTON, R. – DAWRANT, A. 2016. *Conference Interpreting. A Complete Course*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2016. 470 p. ISBN 978-90-272-5862-5
 18. SHI, Y. 2013. *My Career as a Diplomatic Interpreter*. Beijing: China Youth Press, 2013. 282 p. ISBN 978-751-53-1461-7

19. SCHMIDT, P. 2001. *Perevodčik Gitlera*. Smolensk: Rusič, 2001. 172 s. ISBN 5-8138-0256-8
20. THIÉRY, Ch. 1990. Interprétation diplomatique. In: *Études traductologiques, en hommage à Danica Seleskovitch*. Paris: Lettres modernes Minard, 1990.
21. VANĚK, M. – MÜCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1
22. VAVROŠOVÁ, P., ed. 2013. *Sedm tváří translatologie*. Praha: Karolinum, 2013. 170 s. ISBN 978-80-246-2195-1
23. WEIT, E. 1973. *Eyewitness: Autobiography of Gomulka's Interpreter*. New York: HarperCollins Distribution Services, 1973.
24. ZHI, Wang Fan. 2010. *The Diplomatic Career of Wu Jianmin*. Beijing: Foreign Languages Press, 2010. 299 p. ISBN 978-711-90-5992-1

II. Literárnovedná sekcia

K zobrazení přírody v tvorbě N. A. Nekrasova a передвижников

Mgr. Michal Mikuláš

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií, michal.mikulas@uniba.sk

Abstrakt

Статья посвящена образам природы в творчестве Н. А. Некрасова и передвижников. Цель статьи – на основании сравнительного анализа постигнуть не только аналогичные, но и различные аспекты художественного изображения природы в лирических и лиро-эпических произведениях Некрасова и в картинах ведущих представителей *Товарищества передвижных художественных выставок*, а также определить место и значение образов природы в более широком контексте их творчества.

O autorovi

Autor je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v študijnom odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo: anglický jazyk a kultúra – ruský jazyk a kultúra. Je laureátom Prekladateľskej univerziády z roku 2014 v kategórii umeleckého prekladu a momentálne pôsobí ako interný doktorand na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií v študijnom programe translatológia. Venuje sa predovšetkým audiovizuálnemu a umeleckému prekladu, sčasti didaktike tlmočenia.

Úvod

Napriek tomu, že zobrazenie prírody stojí v kontexte témy vlasti až za zobrazením každodenného života ruského ľudu, t. j. za občianskou lyrikou a žánrovou maľbou, prírodná tematika zaujíma v tvorbe Nikolaja Alexejeviča Nekrasova (1821 – 1878) a v dielach *Združenia putovných umeleckých výstav* pomerne významné postavenie. Cieľom daného príspevku preto bude na základe komparatívnej analýzy nielen postihnúť analogické a rozdielne aspekty umeleckého zobrazenia prírody v lyrických či lyrickoepických dielach Nekrasova a v maľbách čelných predstaviteľov передвижников, ale zároveň poukázať na miesto a význam prírodných obrazov v širšom kontexte ich tvorby.

Zobrazenie prírody v tvorbe N. A. Nekrasova

V Nekrasovovej tvorbe sa jeho kladný vzťah k vlasti do značnej miery prejavuje v zobrazení ruskej prírody. Hoci je pre básnikovu tvorbu charakteristická prevažne sociálna a občianska lyrika (porov. Haburová, 2013, s. 97), lyrika prírodná ju vhodne dopĺňa. V básnických obrazoch vlasti má príroda u Nekrasova niekoľko rôznych funkcií. Vo svojich veršoch nás autor zoznamuje s prírodou ako liekom na bolesť a trápenie, inšpiračným zdrojom, synonymom slobody, zárukou pokoja, živiteľkou či matkou. Personifikáciou prírodných javov Nekrasov poukazuje na každodenný život prostých ruských ľudí. Medzi jeho obľúbené obrazy patria polia, poľné cesty, nočné a dedinské scenérie, Volga. Svojimi dielami vyzdvihuje nielen spätosť, ale taktiež závislosť ruského človeka od prírody.

S prírodou ako liekom na bolesť a trápenie nás N. A. Nekrasov zoznamuje v diele *Тихина* (*Ticho*, 1856 – 1857), ktoré napísal po návrate z cudziny. S pocitmi a pozitívnym vzťahom k ruskej prírode sa básnik zveruje hneď na začiatku prvej časti básne:

Все рождь кругом, как степь живая,
Ни замков, ни морей, ни гор...
Спасибо, сторона родная,
За твой врачующий простор!
За дальним Средиземным морем,
Под небом ярче твоего,
Искал я примиренья с горем,
И не нашел я ничего!
(Nekrasov, 2010, s. 151)

Oproti cudzine vyzdvihuje Nekrasov prírodné krásy rodnej zeme a ďakuje za jej „hojivý priestor“. Tvrdí, že zármutok dokáže prekonať iba doma. Motív uzdravenia vďaka rodnej vlasti, a to najmä vďaka jej prírode, sa stáva jedným z ústredných motívov textu (porov. Krylova, 2006, s. 236). „V žiadnom inom diele Nekrasov nehovorí o vlasti a o svojom vzťahu k nej tak precítene, oduševnene a s takým veľkým lyrickým zápalom a umeleckým majstrovstvom ako v básni *Ticho*“ (Jevgeniev-Maximov, 1953, s. 95).¹

V Nekrasovovej básni z roku 1863 *Надрывается сердце от муки* (*Od múk mi srdce puká*) môžeme zaregistrovať motív prírody ako záruky pokoja. Autor v básni hľadá únik nielen

¹ Citácie zo sekundárnej literatúry uvádzame v texte príspevku v preklade do slovenčiny, ktorý sme sami vyhotovili.

pred zlobou vonkajšieho sveta, ale aj pred vlastnými vnútornými pochybnosťami. Potrebný pokoj nachádza v kráse rodnej prírody:

Я наслушался шума иного...
Оглушенный, подавленный им,
Мать-природа! иду к тебе снова
Со всегдашним желаньем моим –
Заглуши эту музыку злобы!
Чтоб душа ощутила покой
И прозревшее око могло бы
Насладиться твоей красотой.
(Nekrasov, 2010, s. 170)

О природе ako zdroji svojej inšpirácie hovorí N. A. Nekrasov v dielach *Рыцарь на час* (*Rytier na hodinu*, 1860 – 1862) a *Элегия* (*Elégia*, 1874). V oboch dielach príroda nevystupuje ako jediný Nekrasovov podnet, prepleť sa aj s inými témami – či už so spomienkou na matku (*Rytier na hodinu*), alebo sociálnou problematikou (*Elégia*). Prírodná inšpirácia zasahuje Nekrasova najmä počas večernej alebo nočnej prechádzky, resp. spomienky na ňu:

Уж вечер настает. Волнуемый мечтами,
По нивам, по лугам, уставленным стогами,
Задумчиво брожу в прохладной полутьме,
И песнь сама собой слагается в уме.
(*Элегия*, Nekrasov, 2010, s. 31)

Inšpirácia prírodnou tematikou sa u Nekrasova zlieva s chápaním prírody ako synonyma slobody. Prírodu vníma ako silu, „ktorá povznáša dušu“; silu, ktorá mu dodáva odvahu, oslobodzuje ho:

Отдаешься невольно во власть
Окружающей бодрой природы;
Сила юности, мужество, страсть
И великое чувство свободы
Наполняет ожившую грудь;
Жаждой тела душа закипает,
Вспоминается пройденный путь,
Совесть песню свою запевает...
(*Рыцарь на час*, Nekrasov, online)

V niekoľkých dielach Nekrasov nazýva prírodu živiteľkou (*Rytier na hodinu*) alebo matkou (*Od múk mi srdce puká*). Podčiarkuje tým nielen silnú spätosť ruského ľudu s prírodou, ale i svoj vrelý vzťah k nej. V básni *Памяти Добролюбова* (*Dobroľubovovej pamiatke*, 1864) sa prostredníctvom nepriamej výzvy obracia k prírode-matke s naliehavou prosbou, aby na svet aj naďalej posielala osobnosti podobné N. A. Dobroľubovovi – cnostné, statočné, obetavé a nado všetko milujúce rodnú vlasť. Veľký význam majú diela, v ktorých Nekrasov prostredníctvom personifikácie prírody poukazuje na ťažký život obyčajných ľudí. Jedným z takýchto diel je napríklad báseň *Несжатая полоса* (*Neskosené pole*, 1854), v ktorej autor personifikuje vietor spolu s dozretými klasmi s cieľom rozpovedať ťažký údel ich gazdu:

Ветер несет им печальный ответ:

- Вашему пахарю моченьки нет.

Знал, для чего и пахал он и сеял,

Да не по силам работу затеял.

Плохо бедняге – не ест и не пьет,

Червь ему сердце больное сосет,

Руки, что вывели борозды эти,

Высохли в щепку, повисли как плети,

Очи потускли, и голос пропал,

Что заунывную песню певал,

Как, на соху налегая рукою,

Пахарь задумчиво шел полосой.

(Nekrasov, 2010, s. 41 – 42)

Medzi najčastejšie prírodné obrazy v básnikovej tvorbe patria polia a poľné cesty. Vo svojich dielach ich Nekrasov nikdy nezobrazuje staticky a jednotvárne. Jeho vzťah k nim sa mnohokrát mení od verša k veršu. V prológu k časti *Крестьянка* (*Sedliačka*) z poémy *Кому на Руси жить хорошо* (*Komu sa v Rusku dobre žije*, 1863 – 1877) autor najskôr ospevuje krásu zlatistého poľa, no už o pár veršov ďalej tento obraz dopĺňa, resp. koriguje jeho idylickosť sociálnym aspektom. Poukazuje na neľahkú prácu ruských sedliakov:

Уж налились колосики.

Стоят столбы точеные,

Головки золоченые,

Задумчиво и ласково

Шумят. Пора чудесная!

Нет веселей, наряднее,

Богаче нет поры!
«Ой, поле многохлебное!
Теперь и не подумаешь,
Как много люди божии
Побились над тобой [...].
(Nekrasov, 2010, s. 290 – 291)

Vo väčšine diel Nekrasov predsa len uprednostňuje realistické poňatie motívu poľa pred poetickou idealizáciou – napr. *Кому на Руси жить хорошо*, часть *Пон* (*Komu sa v Rusku dobre žije*, časť *Pop*).

N. A. Nekrasov vo svojich dielach veľmi rád zobrazuje aj nočné a dedinské scenérie. Keďže nočná krajina je pre básnika, ako sme už spomenuli, najväčším zdrojom prírodnej inšpirácie, snaží sa ju čo možno najviac poetizovať. V poémach ako *Мороз, Красный нос* (*Vojvoda Mráz*, 1863) alebo *Кому на Руси жить хорошо*, часть *Пьяная ночь* (*Komu sa v Rusku dobre žije*, časť *Opitá noc*) pripisuje Nekrasov pôvabnosť nočnej prírody Hospodinovi. V iných veršoch nočnú krajinu, najmä mesiac a hviezdy, neraz personifikuje:

Даль глубоко прозрачна, чиста,
Месяц полный плывет над дубровой,
И господствуют в небе цвета
Голубой, беловатый, лиловый.
Воды ярко блестят среди полей,
А земля прихотливо одета
В волны белого лунного света
И узорчатых, странных теней.
(*Рыцарь на час*, Nekrasov, online)

Dedinské scenérie zobrazuje Nekrasov, na rozdiel od nočných, vždy realisticky. Trápi ho pohľad nielen na staré, ale aj na nové dediny. Aj pri zobrazení Volgy Nekrasov osciluje medzi poetickým a realistickým vnímaním. Táto tendencia sa najväčšmi prejavuje v diele *На Волге* (*Na Volge*) z roku 1860. V prvých dvoch častiach sú básnikove spomienky na rieku a jej okolie idylické. Na realistické sa menia až po autorovom stretnutí s burlakmi v tretej časti básne. Ich pohrebný nárek a ťažká práca zasahujú básnika tak hlboko, že milovanú Volgu začína po prvý raz vnímať ako symbol ľudského utrpenia:

О, горько, горько я рыдал,
Когда в то утро я стоял
На берегу родной реки,

И в первый раз ее назвал
Рекою рабства и тоски!..
(Nekrasov, 1975, s. 133)

Podobne ako pri zobrazení polí, realistické stvárnenie Volgy nakoniec prevažuje nad idylickým aj v iných autorových dielach – napr. *Размышления у парадного подъезда (Úvahy pri hlavnej bráne)* či *Кому на Руси жить хорошо, часть Доброе время – добрые песни (Komu sa v Rusku dobre žije, časť Dobré časy – dobré piesne)*. Až na zobrazenie nočnej prírody N. A. Nekrasov zostával vo väčšine prípadov verný tradíciám naturálnej školy.

Zobrazenie prírody v tvorbe peredvižnikov

Krajinomaľba sa stala jedným z hlavných žánrov *Združenia putovných umeleckých výstav* v sedemdesiatych rokoch 19. storočia. Keďže „mladá demokratická generácia videla v umení predovšetkým prostriedok, ktorým bojovala za svoje myšlienky a ktorým kritizovala prežitky feudalizmu“ (Fiala, 1951, s. 27), krajinomaľba sprvoti nenachádzala potrebné uplatnenie a jej vývin bol v porovnaní s inými žánrami podstatne pomalší. Na rozdiel od žánrovej, príp. figurálnej maľby realistická krajinomaľba nedisponovala bohatou tradíciou a takými predchodcami, akými boli A. G. Venecianov či P. A. Fedotov. V šesťdesiatych rokoch 19. storočia totiž ešte stále tvorili umelci, ktorí nezobrazovali prírodu rodnú, ale cudziu – vo väčšine prípadov taliansku (napr. S. Ščedrin, M. Lebedev). Oblúbení boli krajinkári, ktorí vychádzali z romantickej umeleckej koncepcie ako napr. I. K. Ajvazovskij. Avšak „čím viac sa vyšpecifikovali črty krajinomaľby v ruskej realistickej maľbe a jej hlboké prepojenie so všetkými základnými žánrami súčasného demokratického umenia, tým väčšmi si krajinomaľbu začali ceniť aj samotní peredvižníci a popredná kritika“ (*Pejzažnaja živopis v tovariščestve*, online). V osemdesiatych rokoch 19. storočia bola krajinomaľba ako významný žáner peredvižníckeho hnutia už pevne etablovaná.

Peredvižníci-krajinkári výberom prírodnej tematiky podčiarkujú svoj kladný postoj k vlasti, cez poznanie a zobrazenie rodnej prírody smerujú priamo k obyčajným ľuďom. Snažia sa poukázať nielen na ich bezprostredný vzťah s okolitou prírodou, ale aj na ich ťažký každodenný život. Ako konštatuje v monografii V. Fiala: „Ruská príroda im už nepripadá chudobná, nepotrebuje romantické efekty alebo doplnky získané zájazdmi do Talianska alebo inej cudzej krajiny. Umelec nachádza krásu vo všedných až smutných námetoch a zobrazuje prostredie, v ktorom žije prostý ľud“ (1951, s. 28). Medzi oblúbené prírodné obrazy peredvižnikov-krajinkárov patria polia, premočená pôda, poľné cesty, nočné a dedinské scenérie, lesy, háje, obloha a Volga. Z ročných období sú prevažne zobrazované jar a jeseň.

Krajinomalbu peredvižnikov vo všeobecnosti rozdeľujeme na dva prúdy. I. N. Kramskoj, jeden zo zakladateľov *Združenia putovných umeleckých výstav*, tieto dva prúdy nazýva pojmami „objektívny“ a „subjektívny“ (porov. Kovalenskaja, 1977, s. 28). V našom príspevku sa však prikloníme k názoru V. Fialu, ktorý tieto dve smerovania oveľa presnejšie rozdeľuje na líniu „popisnú“ a „lyrickú“ (porov. Fiala, 1951, s. 29). Popisnú líniu charakterizuje snaha postihnúť a zachytiť typické črty ruskej prírody. Jej nemennosť je zobrazovaná s dokumentárnou presnosťou, čím táto línia „smeruje k realistickému eposu“ (Tamže, s. 29). Za jej hlavného predstaviteľa považujeme Ivana Ivanoviča Šiškina (1832 – 1898). Lyrická línia sa naproti tomu zameriava na zobrazenie meniacej sa prírody, všima si a zachytáva jej nálady. Medzi predstaviteľov tejto línie v ruskej realistickej krajinomalbe patria najmä Alexej Kondratievič Savrasov (1830 – 1897) a Isaak Iljič Levitan (1861 – 1900).

Základným pilierom nielen popisnej línie, ale celej ruskej krajinomalby, bol I. I. Šiškin. Vo svojich dielach Šiškin vykresľuje nemennú prírodu, ktorú sa snaží zobrazit' čo možno najpopisnejšie s veľkým dôrazom na prepracovanosť detailov. Jeho obľúbeným ročným obdobím, do ktorého situuje diela, je horúce slnečné leto. Keďže Šiškin od svojich súčasníkov dostal prezývku „lesný cár“, nie je prekvapujúce, že najčastejšími prírodnými obrazmi v umelcovej tvorbe sú práve ruské lesy a háje. V najúspešnejšom období svojej tvorby Šiškin „maľuje mohutné lesné interiéry a len občas voľnú krajinu so stromami“ (Tamže, s. 29). K jeho najznámejším dielam zobrazujúcim voľnú krajinu patria – *Полдень. В окрестностях Москвы* (Poludnie. V okolí Moskvy, 1869) a *Рожь (Жито)* (1878). S mohutnými lesnými interiéromi sa môžeme stretnúť v dielach ako *Лесная глушь* (Lesná húština, 1872), *Дубовая роща* (Dubový hájik, 1887) či *Утро в сосновом лесу* (Ráno v borovicovom lese, 1889). Práve ostatne menované dielo nesie najcharakteristickejšie znaky Šiškinovej tvorby. Ani v tomto diele umelec ne stráca svoju schopnosť majstrovsky zobrazit' nemennosť okolitej prírody. „Aj napriek tomu, že je v názve diela presne určený čas – skoré ráno, môžeme tu vycítiť akoby celú večnosť bytia prírody“ (*Pejzažnaja živopis v tovariščestve*, online). Bohatosť lesného interiéru Šiškin podčiarkuje nielen vhodným návrhom kompozície, ale i dokonalým prepracovaním detailov (ranná hmla v pozadí, svetelné odrazy). Spomedzi všetkých ruských krajinkárov bol práve Šiškin najbližšie k názorom Stasova, že krajinka má byť verným portrétom prírody (porov. Fiala, 1951, s. 29).

Za zakladateľa lyrickej línie v krajinomalbe peredvižnikov sa zvykne považovať A. K. Savrasov. Keďže umelcovu tvorbu charakterizuje najmä zobrazenie meniacej sa prírody, medzi jeho obľúbené obdobia patria prevažne jar a jeseň. Savrasov si vo svojich dielach všima rôzne nálady okolitej prírody a jej harmóniu s človekom dosahuje pomocou lyriky (porov.

Kovalenskaja, 1977, s 33). K maliarovým najčastejšie využívaným scenériám patria typicky prechodné motívy ako topiaci sa sneh, rozmočené a rozbahnené polia a poľné cesty. Zaregistrovať ich môžeme v dielach ako *Закат над болотом* (*Západ slnka nad močiarom*, 1871), *Проселок* (*Poľná cesta*, 1873) alebo *Ранняя весна. Отменель* (*Skorá jar. Odmäk*, 80. roky). Najznámejším a pre ďalšiu generáciu peredvižnikov-krajinkárov vzorovým maliarovým dielom bolo plátno *Грачи прилетели* (*Prileteli havrany*) z roku 1871. Savrasov v diele zachytáva prechodný okamih v živote prírody – jarný prilet havranov na okraj typickej ruskej dediny. Podobne ako v iných dielach aj tu umelcovi pomáha pri dosiahnutí lyrickosti jeho maľby zobrazenie stromov. Šumiace brezy spolu s hniezdiacimi havranmi slúžia v maľbe Savrasova ako dôkaz reálnej existencie duše v prírode (porov. Tamže, s. 33). Dielo *Prileteli havrany* sa vo všeobecnosti označuje za prvý významný krok k vytvoreniu krajinomaľby nálad, preniknutej veľkým patriotickým cítením (porov. *Pejzažnaja živopis v tovariščestve*, online).

Najvýznamnejším pokračovateľom lyrickej línie v druhej generácii peredvižnikov-krajinkárov bol I. I. Levitan. Podobne ako u Savrasova, aj Levitanovu tvorbu môžeme označiť za tzv. krajinomaľbu nálad. Vo svojich dielach umelec naplňa prírodu „neviditeľnou prítomnosťou človeka, jeho náladami a myšlienkami“ (*Isaak Iljič Levitan*, online). K obľúbeným prírodným motívom maliara radíme poľné cesty, jesenné a dedinské scenérie, Volgu. Stretnúť sa s nimi môžeme v dielach ako napr. *Тихая обитель* (*Tichý kláštor*, 1891), *Вечерний звон* (*Večerné zvonenie*, 1892) či *Свежий ветер. Волга* (*Chladný vietor. Volga*, 1895). Medzi maľby, ktoré Levitana najväčšmi preslávili ako majstra lyrického zobrazenia prírody, patria diela *Владимирка* (*Vladimirka*, 1892), *Над вечным покоем* (*Nad večným pokojom*, 1894) a *Золотая осень* (*Zlatá jeseň*, 1895). V prvom uvedenom diele nám maliar s pochmúrnou náladou predstavuje Vladimirku, neslávne známu cestu, po ktorej odsúdenci už oddávna putovali do vyhnanstva na Sibír. *Vladimirku* možno vnímať ako „svedectvo hlbokého citu, ktorý mal Levitan k osudu utlačovaného ruského ľudu“ (Fiala, 1951, s. 61). Umelcovi sa v diele podarilo preplieť krajinomaľbu nálad s úvahami o osude vlasti. Pravým opakom smutnej *Vladimirky* je pestrými farbami hrajúca *Zlatá jeseň*, v ktorej Levitan ospevuje a poetizuje krásu slnkom zaliatej jesennej prírody. Ďalšia spomenutá maľba – *Nad večným pokojom* – je obrazom „zápasu človeka so živlami, v ktorom človek prehráva ako motýľ s víchricou“ (Tamže, s. 60). Dielo má sentimentálny charakter a Levitan v ňom odkrýva samého seba. O maľbe hovorí: „В ней [картине – pozn. M. M.] я вес, со всей моей психологией, со всем содержанием.“ Významnou črtou tvorby Levitana, ktorá sa prejavuje aj v tomto diele, je snaha o poľudštenie prírody. Niet divu, že slovné spojenia ako „levitanovská krajina“ či „levitanovská nálada“ sa v súčasnosti

používajú ako synonymá na označenie rôznych podôb a krás ruskej prírody (porov. *V. Sklarenko o tvorčestve Isaaka Levitana*, online).

V tvorbe peredvižnikov-krajinkárov zohráva významnú úlohu aj tzv. architektonická krajinomal'ba – t. j. krajinomal'ba zobrazujúca popri prírode aj ľudské obydlia a usadlosti. Ako sme už spomenuli, dedinské scenérie patria k obľúbeným obrazom väčšiny krajinkárov *Združenia putovných umeleckých výstav*. Práve tento typ krajinomal'by im totiž umožňuje presvedčivo poukázať na ťažký údol obyčajného človeka, na jeho zlé sociálne podmienky. Za hlavného predstaviteľa tejto odnože krajinomal'by peredvižnikov môžeme považovať Vasilija Dmitrijeviča Polenova (1844 – 1927). V najznámejších dielach ako *Дорога у деревни* (*Cesta pri dedine*, 1877), *Деревня Тургенево* (*Dedina Turgenevo*, 1885) či *Русская деревня* (*Ruská dedina*, 1889) Polenov zachytáva ruský vidiek so všetkými jeho nedostatkami – schátranými domami či polorozpadnutými mlynmi. Architektonická krajinomal'ba ruskú dedinu vo väčšine prípadov nepoetizuje (výnimku tvoria diela s pohľadmi na kláštory a kostolíky). Snaží sa ju zobrazit' verne, ba až kriticky, v duchu realistických zásad.

Okrem vyššie spomenutých maliarov medzi významných predstaviteľov krajinomal'by peredvižnikov možno zaradiť aj L. L. Kameneva (1831 – 1886), A. A. Kiseleva (1838 – 1911), A. I. Kuindžiho (1842 – 1910), A. M. Vasnecova (1856 – 1933), I. S. Ostrouchova (1858 – 1929) či N. N. Dubovského (1859 – 1918).

Záver

Ako sme mohli zaregistrovať, medzi najčastejšie prírodné obrazy v poézii N. A. Nekrasova a v mal'bách peredvižnikov patria polia, poľné cesty, nočné a dedinské scenérie, Volga. Dielam Nekrasova v porovnaní s peredvižníkmi chýbajú iba mohutné lesné interiéry I. I. Šiškina, obrazy efektne osvetlenej oblohy A. I. Kuindžiho a dedinské scenérie s pohľadmi na kláštory, ktoré môžeme zaregistrovať v dielach L. L. Kameneva, A. K. Savrasova či I. I. Levitana. K najpoetizovanejšiemu obrazom v tvorbe Nekrasova a peredvižnikov zaradíme zhodne nočné scenérie. Z peredvižnikov-krajinkárov ich najčastejšie, podobne pôsobivo ako oblohu, zobrazuje Kuindži – napr. *Украинская ночь* (*Noc na Ukrajine*, 1876), *После дождя* (*Po daždi*, 1879), *Лунная ночь на Днепре* (*Mesačná noc nad Dneprom*, 1880). Jeho dielo *Дарьяльское ущелье. Лунная ночь* (*Darial'ský priesmyk. Mesačná noc*, 1890 – 1895) je dokonca takmer identické s opisom nočnej prírody v Nekrasovovom *Rytierovi bez skutkov*. Isté rozdiely možno badať aj v zobrazení ročných období. Kým u peredvižnikov vo všeobecnosti prevládajú jar a jeseň, Nekrasov zobrazuje rovnomerne všetky štyri ročné obdobia – skorú jar (napr. *Кому са в Руску добре žije* – časť *Pop*), horúce leto (napr. *Јúlová žatva zas zlatým ohňom planie*),

neskorú jeseň (napr. *Rytier bez skutkov*, *Neskosené pole*) i tuhú zimu (napr. *Vojvoda Mráz*). Podobne ako pre Nekrasova, aj pre peredvižnikov-krajinkárov príroda nie je iba veľkým zdrojom autorskej inšpirácie, ale najmä možnosťou ako poukázať na lásku k vlasti, jej krásu či otrockú drinu obyčajného ruského sedliaka.

Zoznam použitej literatúry

1. ELIÁŠ, A. 2007. Nekrasov Nikolaj Alexejevič. In: *Slovník ruskej literatúry 11. – 20. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2007. s. 310 – 312.
2. FIALA, V. 1951. *Ruští realističtí malíři XIX. století. Peredvižnici*. Praha: Výtvarné nakladatelství Orbis, 1951.
3. HABUROVÁ [GROMINOVÁ], A. 2013. Medzi čistým umením a spoločenskou angažovanosťou (50. – 60. roky). In: *Ruská literatúra 18. – 21. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2013. s. 88 – 102.
4. Isaak Il'jič Levitan. In: *Tovariščestvo chudožnikov-peredvižnikov*. [online]. [cit. 10-11-2019]. Dostupné na: <<http://tphv.ru/levitan.php>>.
5. JAKUŠIN, N. I. 2009. *N. A. Nekrasov v žizni i tvorčestve*. Moskva: Russkoje slovo, 2009.
6. JEVGENIEV-MAXIMOV, V. J. 1953. *Tvorčeskij put' N. A. Nekrasova*. Moskva, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk ZSSR, 1953.
7. KOVALENSKAJA, T. 1977. Peredvižniki i chudožestvennyj progress. In: *Peredvižniki*. Moskva: Iskusstvo, 1977. s. 6 – 34.
8. KRYLOVA, S. 2006. N. A. Nekrasov (1821 – 1877/78). In: *Russkaja literatura XIX veka 1850 – 1870*. Moskva: Flinta. Nauka, 2006. s. 225 – 250.
9. MANIN, V. S. 2005. *Russkaja živopis XIX veka*. Moskva: SojuzDizajn, 2005.
10. NEKRASOV, N. A. *Nikolaj Alexejevič Nekrasov. Stichotvorenija*. [online]. [cit. 9-11-2019]. Dostupné na: <<http://nekrasov-lit.ru/nekrasov/stihi.htm>>.
11. NEKRASOV, N. A. 2010. *Stichotvorenija i poetry*. Moskva: Eksmo, 2010.
12. NEKRASOV, N. A. 1975. *Stichotvorenija i poetry*. Moskva: Energija, 1975.
13. PALJESEK, M. 2016. Ruské výtvarné umenie 19. a prvej polovice 20. storočia. In: *Podoby ruského umenia 19. a 20. storočia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016. s. 197 – 240.
14. PAROLEK, R. – HONZÍK, J. 1977. *Ruská klasická literatura*. Praha: Nakladatelství svoboda, 1977.

15. Pejzažnaja živopis v Tovariščestve. Chudožniki-pejzažisty. In: *Tovariščestvo chudožnikov -peredvižnikov*. [online]. [cit. 10-11-2019]. Dostupné na:
<<http://tphv.ru/peisage.php>>.
16. V. Sklarenko o tvorčestve Isaaka Levitana. In: *Tovariščestvo chudožnikov-peredvižnikov*. [online]. [cit. 10-11-2019]. Dostupné na:
<http://tphv.ru/levitan_sklarenko.php>.

Morálna dilema v *Rodinnom človeku* M. A. Šolochova

Mgr. Igor Cintula

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky,
igor.cintula@student.ucm.sk

Abstrakt

Celbou настоящей статьи является указать на моральную дилемму главного героя рассказа М. А. Шолохова «Семейный человек», причина которой рассматривается в наступлении идеологии и духовного кризиса на фоне гражданской войны в России. Во введении автор знакомит читателя с историческим контекстом, затем переходит к самому рассказу, который он анализирует и на конкретных частях текста указывает на моральную дилемму в произведении. Внимание автора сосредоточено на внутреннем мире главного героя, на том, как окружающая среда и идеология влияют на поведение персонажей, что является моральным и аморальным в ходе военных событий. В заключении автор отвечает на вопрос, в чем заключается основная моральная дилемма главного героя в произведении.

O autorovi

Mgr. Igor Cintula je študentom prvého ročníka doktorandského štúdia na Katedre rusistiky Filozofickej fakulty UCM v Trnave. Oblasťou jeho výskumu je ruská literatúra reflektujúca obdobie občianskej vojny v Rusku.

V histórii občas nastávajú také momenty, keď pod vplyvom závažných historických udalostí prichádza k zásadným zmenám nielen v spoločnosti, ale aj v literatúre. Často sú spojené s rýchlymi sociálno-kultúrnymi transformáciami, keď zanikajú staré fundamentálne predstavy o dovedajšom svete, spoločnosti, človeku a zároveň sa radikálne mení hierarchia aktuálnych morálnych hodnôt. Zvyčajne sa tieto zmeny odohrávajú na pozadí revolučných udalostí, alebo ozbrojených konfliktov. Ruská februárová revolúcia v roku 1917, nadväzujúci na ňu bolševický prevrat v októbri a následná občianska vojna k takýmto momentom určite patrí.

Ruskí spisovatelia vždy reagovali na aktuálne spoločenské dianie, preto sa do ich tvorby prirodzene dostala aj téma revolúcie a občianskej vojny. Niektorí literárni vedci, ako napr. V. G. Vozdviženskij, dokonca označujú rok 1917 ako zlomový v historicko-literárnom

kontexte a nasledujúce „... одичание бытия, которое за ним последовало“ (Vozdviženskij, 2001, s. 93) popisovali ako rozhodujúce vo formovaní ruskej literatúry. V priebehu 20. rokov 20. storočia bola téma občianskej vojny v ruskej literatúre veľmi populárna a literárnych diel, ktoré sa jej tematicky venujú, môžeme počítať na stovky, od krátkych básní (napr. A. I. Bezymenskij: *Mladá garda*, 1922) až po rozsiahle romány (napr. I. S. Šmeľov: *Slnko mŕtvych*, 1923). Spisovatelia v nich sprostredkujú svoju subjektívnu reflexiu občianskej vojny a osudov ľudí, ktorí sa jej (ne)dobrovoľne zúčastnili, nahliadajú na človeka ako osobnosť v širších súvislostiach, na jeho väzby so spoločnosťou, túžby a strach, čiže na tie atribúty ľudského bytia, ktoré tvoria ľudské vedomie. Vo svojom literárnom prejave nezobrazovali len osud národa, často sa zameriavali užšie na rodinu a človeka ako základnú jednotku spoločnosti, navyše na základe reálnych udalostí.

Príkladom takého literárneho diela je poviedka M. A. Šolochova s názvom *Rodinný človек* (*Семейный человек*), ktorá bola prvýkrát publikovaná v roku 1925. Pri písaní poviedky sa Šolochov inšpiroval reálnymi udalosťami: „... В основе рассказа — реальная история, связанная с семьёй казака хутора Плешакова Еланской станицы по имени Микишара. Записи Е. Г. Левицкой, сделанные летом 1930 года в Вёшенской, фиксируют разговор Михаила Александровича Шолохова с председателем Плешаковского сельсовета о прототипе героя произведения: «А как поживает Микишара? — вдруг спросил М.А. <...> Тот засмеялся. «Приходил ко мне, просил дать свидетельство о политической благонадёжности, хочет охотой заняться, ружьё купил. Говорит: «У меня сын был красноармеец...» «Да ведь ты сына-то убил, — говорю ему — Не дал ему свидетельства», — закончил председатель»“ (Na rodine „Tichogo Dona“, 2005, s. 284).

Skôr, ako prejdeme k analýze poviedky, považujeme za potrebné definovať pojem morálka, z ktorým budeme pracovať. Keďže predmetom nášho záujmu je skúmanie morálnej dilemy, budeme pod morálkou rozumieť schopnosť „... rozlišování toho, co je в úmyslech, rozhodování a jednání správné a co nesprávné“ (Jandourek, 2012, s. 163).

Poviedka je pomerne krátka, začína formou *in media res*. Z kontextu čitateľ pochopí, že postava, cez ktorú vnímame príbeh, sa vracia domov z vojny. Po ceste stretávame hlavného hrdinu diela – kozáckeho práporčíka Mikišara, ktorý rozpráva príbeh o tom, aké nešťastie postihlo jeho dvoch najstarších synov – Ivana a Danila počas občianskej vojny. Hoci sa na postavu, cez ktorú čitateľ vníma dej, v závere Mikišara obracia so slovami „...рассуди нас, добрый человек!“ (Šolochov, 2017, s. 392), jej meno v celom diele nezaznie, pre príbeh a vyjadrenie autorovho zámeru to však nie je dôležité.

Ako sa postupne dozvedáme z rozprávania hlavného hrdinu, hoci kozácka stanica² neprijala revolúciu a odmietla sa pridať na stranu novej bolševickej vlády, jeho synom Ivanovi a Danilovi sa zapáčili agitačné slogany bolševikov, ktoré hlásali, že ich vláda je „... до крайности справедливая“ (Šolochov, 2017, s. 388) a odišli bojovať na stranu červenej armády. Mikišara sa chcel starať o ostatných sedem detí, čo uvádza ako dôvod, prečo s nimi neodišiel k červeným, no synom nebránil v ich rozhodnutí: „... я им так сказал: – Вас я не приневоливаю, идите, а я никуда не пойду. У меня, кроме вас, семеро по лавкам, и каждый рот куска просит!“ (Ibidem).

Hlavný hrdina vystupuje v diele ako obyčajný človek, ktorý sa dostáva do situácie, keď musí riešiť rad nejednoznačných situácií vedúcich k morálnej dileme. Na jednej strane oddane bojuje proti bolševikom, čo verejne priznáva: „... Ты что же, Микишара, будешь коммунов бить? – Буду, злодеев таких-сяких!“ (Šolochov, 2017, s. 389). Na druhej strane je zdesený z toho, že má zabiť syna Danila, ktorý sa (ako prvý) dostal do zajatia: „... Стал я на порошках, думаю: Матерь пречистая, неужто я сына буду убивать?“ (Ibidem). V tomto prípade (pri prvom zajatí synovi) hlavný hrdina podvedome nesúhlasí s vraždou syna, čo môžeme pozorovať na úryvku „... я... насили руку поднял... будто окостенел... В кулаке у меня штык зажатый“ (Ibidem) a jeho konanie je do veľkej miery výsledkom zmiešanej kombinácie tlakov okolia a strachu. Ak hovoríme o ideológii, na hlavného hrdinu vplývala nepriamo, z jeho okolia, on sám ju neriešil a taktiež sa nedá povedať, že by jej prepadol a rozhodoval sa na základe nejakej ideológie. Boli to existenčné problémy vznikajúce na základe nutnosti výberu on/syn, dvaja synovia/ostatné deti, ktoré ovplyvňovali jeho konanie. Hlavný hrdina vo svojom rozprávaní spomína na moment, keď si uvedomil, v akej zložitej situácii sa nachádza: „... Понял я тут: ежели не вдарю его, то убьют меня свои же хуторные, останутся малые дети горькими сиротами“ (Ibid, s. 389).

Keďže občianska vojna prebieha vo vnútri jedného národa, nenávisť bojujúcich strán je zvyčajne taká veľká, že o nejakej spravodlivosti prípadných súdov sa dá hovoriť len veľmi ťažko. Takúto situáciu modeluje aj M. A. Šolochov v *Rodinnom človeku* na tom mieste v texte, keď má z výsluchu vyjsť Mikišarov syn Danil a okolo stojacich kozákov (de facto jeho susedov, známych, ľudí, s ktorými sa pozná a ktorí poznajú jeho) nezaujíma výsledok vypočúvania, oni už rozsudok vyniesli: „... Казаки на улицу высыпали, шумят: – Побить их, гадов! Как выведут с допроса – крой в наш усили!“ (Šolochov, 2017, s. 389). Vyvrcholenie prežívania

² Dediny kozákov sa nazývali stanicami. Na rozdiel od klasickej dediny, stanica sčasti slúžila ako vojenský tábor a oporný bod kozákov v krajine.

hlavného hrdinu je vyobrazené v momente, keď rozzúrený dav zabíja zajatcov, vrátane Danila: „... Воткнул ему (Danilovi) вахмистр штык в горло, а он только – крppp“ (Ibid, s. 390). Do tejto chvíle Mikišara síce bojoval proti bielym, no ak sa aj podieľal na zabíjaní, vždy boli zabíjaní iní, jemu „cudzí“ ľudia. Teraz však vidí umierať vlastné dieťa, čo pre neho predstavuje duševný zvrat. Posledné zvuky, chrčanie umierajúceho syna, začali prenasledovať hlavného hrdinu a majú tragický dopad na jeho vnútorné prežívanie. Táto spomienka sa pre neho stáva akýmsi druhom trestu za to, že nevyjadril protest proti vojne, prejavil slabý charakter a tým bol nútený zabíjať vo vlastnej rodine.

Podobným spôsobom opisuje hlavný hrdina aj osud neskôr zajatého druhého syna, ktorého sprevádza na ceste k výsluchu. Gradácia nastáva v tom, že ak pri prvom synovi bol Mikišara donútený zabiť svojho syna „... Дает³ мне штык, а сам ощеряется: – Примечаем мы за тобой, Микишара... Гляди – плохо будет“ (Šolochov, 2017, s. 389), v druhom prípade si túto možnosť sám vyberá, ako by na základe minulej skúsenosti predvídal, čo môže nastať. Na myšlienku „... пущу я сына на волю, опосля и его словят, и меня убьют“ (Ibid, s. 390) nezapúdval ani počas eskortovania syna na štáb k výsluchu. Azda preto konal chladnokrvne a rozhodne, dobre zamieril a vystrelil do druhého syna: „... Отпустил я его сажень на двадцать, потом винтовку снял, стал на колени, чтоб рука не дрогнула, и вдарил в него... в зад...“ (Ibid, s. 391). Šolochov však neopisuje len vraždu druhého syna, ale aj zámer Mikišara, ktorý nielenže zastrelil svojho syna, ale ho tiež podviedol: „... Беги, сынок! – говорю ему. Побегон к ярам, все оглядается и рукой мне махает“ (Ibid, s. 391). Na hlavného hrdinu sa takýmto spôsobom poukazuje ako na obyčajného človeka, ktorý sa pravdepodobne bojí trestu za odpustenie nepriateľovi, a tak sa zachraňuje za cenu života svojho vlastného syna.

Analyzujúc pri analýze poviedku musíme poukázať na nie tak očividný rozdiel medzi smrťou prvého a druhého syna. Pri smrti prvého syna má významnú úlohu dav. Ako sme už konštatovali, pod tlakom davu je hlavný hrdina donútený bodnúť svojho syna, no situáciu nezvládne a z miesta činu utečie: „... Как начали их штыками пороть, у меня душа замутилась. Кинулся я в улочку бежать, глянул в сторону – увидел, как Данилушку мово по земле катают“ (Šolochov, 2017, s. 389). Vo výsledku je to dav kozákov, ktorý nakoniec zabíja prvého syna. Smrť druhého syna je diametrálne iná. Hlavný hrdina je sám, dav nie je prítomný, existuje len v jeho predstavách: „... Догадался я: к тому они меня в конвой назначают, думают, что пущу я сына на волю, опосля и его словят, и меня убьют“ (Ibid, s. 391). V tomto prípade to

³ Iný kozák – jeho spolubojovník bojujúci v radoch červenej armády.

nie je dav, čo zabíja jeho syna, ale on sám na základe vlastného rozhodnutia. Možností, ako mohol hlavný hrdina konať, sa ponúka niekoľko: mohol syna pustiť, alebo sa mohol obetovať sám. Deti, v mene ktorých koná, skôr využíva ako zámienku na svoje ospravedlnenie. Ako sa však dozvedáme, aj jeho druhý syn mal už ženu a dieťa „... Я думал – помирает, но он сразу привстал и говорит, а сам руку мою рукой лапает: Батя, у меня ить дите и жена“ (Ibid, s. 392). To znamená, že na základe vlastného rozhodnutia zabil nielen svojho druhého syna, ale zároveň aj manžela a otca iného dieťaťa.

Hlavný hrdina je teda v poviedke nútený riešiť morálnu dilemu, keď si má vybrať, či má zachrániť dvoch synov a riskovať smrť svoju a aj ostatných siedmych detí, alebo zabiť oboch synov, prežiť a starať sa o ostatné deti. Vybral si druhú možnosť, tak povediac „v mene vyššieho dobra“. Svoju voľbu sa snaží vysvetliť druhému synovi, keď mu umiera v náručí po tom, čo ho strelil do chrbta: „... Прими ты, Ванюшка, за меня мученский венец. У тебя – жена с дитем, а у меня их семеро по лавкам. Ежели б пустил я тебя – меня б убили казаки, дети по миру пошли бы христарадничать...“ (Šolochov, 2017, s. 392). Táto autorom vytvorená modelová situácia reflektuje zmeny v prežívaní hlavného hrdinu. To, čo mu v prípade prvého syna zdalo ako zlé, čo sa mu priecilo a ním otriaslo „... Матерь пречистая, неужто я сына буду убивать?“ (Ibid, s. 389), už v prípade druhého syna považuje za akceptovateľné, hoci sa aj v tomto prípade u neho prejavila ľútosť „... Слеза у меня пошла из глаз“ (Ibidem, s. 392), no v porovnaní s vraždou prvého syna je menšia.

Morálna dilema, pred ktorou stojí hlavný hrdina, je obdobou myšlienkového experimentu, známeho aj ako „the trolley dilemma“, s ktorým ako prvý prišiel filozof P. Footom v roku 1967 a neskôr ho upravila J. J. Thomsonová. Tento experiment umožňuje premýšľať o následkoch nášho konania a zvážiť akúsi morálnu hodnotu nášho činu, ktorá závisí od následkov. Experiment sa osvedčil ako účinný a flexibilný nástroj pre snímanie našej morálnej intuície a bol upravený tak, aby sa vzťahoval na rôzne scenáre, ako je napríklad vojna, mučenie, šikanovanie, potraty či eutanázia. V originálnom experimente boli respondenti v situácii, kde jedinou možnosťou, ako zachrániť päť ľudí uviazaných na koľajniciach pred idúcim vlakom, bolo zhodiť jedného človeka z mostu, do ktorého by tak vlak narazil ako do prvého, čím by sa zastavil. Otázka v opísanom prípade znela: obetovali by ste jeden život, aby ste zachránili ďalších päť?

To, čo zaujíma nás, je otázka, čo je morálne a čo je nemorálne v prostredí občianskej vojny a taktiež otázka vzťahu jedinca a „davu“ v situácii ideovo / ideologicky vyhroteného sociálneho konfliktu?

Šolochov vytvoril modelovú situáciu, v ktorej sa jednotliviec dostal do zložitej dilemy na niekoľkých úrovniach: ako rodič cíti povinnosť chrániť všetky svoje deti, ako vojak (kozák, ktorý má svoju česť) má bojovať proti nepriateľovi, ako ľudská bytosť má rozhodnúť, čo je morálne a čo nie. Skúmaním danej poviedky sme dospeli k záveru, že pravdepodobným zámerom autora bolo vytvoriť práve takýto model nejednoznačného sveta v literárnom diele a tak poukázať na morálnu dilemu, ktorá vzniká v prostredí vojny, na premenu človeka, na zložitú zmenu v oblasti kritérií morálneho zmýšľania, rozlišovania zla a dobra. Ostáva na adresátovi a jeho interpretačných schopnostiach, ako dokáže s týmto odkazom v diele pracovať, prežiť ho a pochopiť. V súvislosti s autorovým odkazom J. Borev poznamenáva, že „... цель художественного общения обратной связью воздействует на его начальное звено — замысел. Процесс творчества пронизан встречными силовыми линиями: идущими от писателя через замысел и его воплощение в художественном тексте к читателю и, с другой стороны, от читателя, его потребностей и рецепционного горизонта к писателю и его творческому замыслу“ (Borev, 2002, s. 68).

Zobrazovanie vnútorného sveta literárnych postáv sa už od začiatku 20. storočia stalo predmetom záujmu ruských spisovateľov. Tento záujem sa pochopiteľne odrazil aj v ich literárnej tvorbe a, ako hovorí J. Dohnal: „... pro ruskou literaturu je pak zájem o vnitřní svět hrdiny či hrdinů literárních děl tradičně něčím, co jí dává sílu, náboj i naléhavost, které jsou pro ni charakteristické“ (Dohnal, 2012, s. 55). Šolochovov záujem o vnútorný svet literárneho hrdinu je značný a môžeme povedať, že práve prostredníctvom neho poukazuje na morálnu (ale aj duchovnú) dilemu v diele. Na prvý pohľad je poviedka príbehom o prežívaní človeka, vtiahnutého do občianskej vojny a všetkých hrôz, ktoré zo sebou prináša, ako je zabíjanie známych či členov vlastnej rodiny. M. A. Šolochov prostredníctvom poviedky na príklade jednej rodiny ukazuje na zásadnú dilemu, ktorú museli obyčajní ľudia počas občianskej vojny riešiť.

Hlavný hrdina v monológu niekoľkokrát zdôrazňuje, že je rodinný typ a všetci to o ňom dobre vedia „... всем вам известно, что я человек семейный“ (Šolochov, 2017, s. 388, alebo s. 390), ako keby sa snažil ospravedlniť svoje konanie. Zdalo by sa, že nemá na výber, a preto jeho rukami zomierajú dvaja najstarší synovia Danil a Ivan. Je tomu ale skutočne tak? Zaujímavú myšlienku ponúka N. Z. Čavčavadze, ktorý hovorí, že „... человек je však nejen объектом, ale i něčím principiálně odlišným, je субъектом, což znamená, že jeho chování je závislé jak na объективных факторах, так на vlastní vůli“ (Čavčavadze, 1989, s. 8). Chovanie človeka, a najmä jeho psychický stav, jeho „vnútro“, subjektívny názor a konanie je skutočne do istej miery ovplyvňovaný vonkajším svetom / vonkajšími okolnosťami. Polemizovať o tom nemá zmysel, pretože ako uvádza J. Dohnal: „...říkat, že vnější prostředí, jeho tlak na jedince může

k aktualizaci vnitřního rozpolčení přispívat, by asi bylo nošením dříví do lesa dávno známých fakt“ (Dohnal, 2012, s. 56).

Preto v modelovom „the trolley dilemma“ experimente, ktorý v poviedke predkladá Šolochov, zomierajú dve deti, pretože vlastné prežitie z pohľadu hlavného hrdinu „zaist’uje“ prežitie aj ostatných detí. V poviedke M. A. Šolochov zdôrazňuje, že takáto konfrontácia (rodič – vojna) nikdy nekončí výhrou, ale naopak, má pre človeka ničivé následky. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že hlavný hrdina nenachádza pochopenie u tých, pre záchranu ktorých obetoval svojich dvoch najstarších synov – u vlastných detí. Tie ho už nevnímajú ako milujúceho rodiča, čo podstúpil kvôli nim morálnu obeť, ale ako vraha svojich súrodencov, za ktorého sa navyše hanbia: „... Кусок им зарабатываю, ни днем, ни ночью покою не вижу, а они... к примеру, хоть бы Наташка, дочь-то, и говорит: Гребостно с вами, батя, за одним столом есть“ (Šolochov, 2017, s. 392).

Názov poviedky *Rodinný člověk* zo začiatku vyvoláva nepochybné pozitívne emócie, keďže ako sme hovorili vyššie, rodina je aj dnes jednou z najvyšších hodnôt v ľudskom živote. Autor modeluje jednoduchého človeka, ktorý sa na začiatku zdá byť milujúcim rodičom deviatich detí, no vo víre občianskej vojny sa razantne mení jeho pohľad na svet, je nútený riešiť morálnu dilemu, o správnosti zvoleného riešenia však neustále pochybuje.

V závere poviedky máme pred sebou obraz zničeného človeka: „... Свесив голову, глядит на меня паромщик Микишара тяжким, стоячим взглядом; за спиной его кучерявится мутный рассвет“ (Šolochov, 2017, s. 392). Hlavný hrdina sa, bohužiaľ, nedokázal (nechcel? – keďže bolševikov biť chcel) postaviť tlaku okolia, a tak si zachovať ľudskú tvár. V peripetiách občianskej vojny začal zlyhávať aj ako rodič, na čo chcel zrejme Šolochov od samého začiatku upriamiť pozornosť. Ak je základnou úlohou rodiča priviesť na svet svojho potomka, ktorý sa stáva tou najvyššou hodnotou v jeho živote a ďalej pokračuje v rodovej línii, tak potom hlavný hrdina pod vplyvom vojnových udalostí prehodnocuje dieťa ako svoju najvyššiu hodnotu, a postupne, hoci aj nevedome, prestáva byť v jeho hodnotovom rebríčku dieťa tou najvyššou prioritou, tou sa stáva vlastné prežitie, hoci na ostatných sedem detí nezabúda. Občianska vojna je tak zobrazená ako zlo vedúce k prekračovaniu predtým nemysliteľnej morálnej hranice.

Rozpad rodiny kozáka Mikišaru čiastočne nastáva aj kvôli generačnému konfliktu, typickému pre ruskú literatúru (konflikt „otcov“ a „detí“), v tomto prípade z dôvodu odlišných sociálno-politických názorov v rámci jednej rodiny. „Deti“ sympatizujú s bolševikmi ako predstaviteľmi niečoho nového. Oproti tomu chcú „otcovia“ zachovať starý poriadok, ktorý je im známy: kozácke tradície či relatívna sloboda kozákov oproti iným vrstvám obyvateľstva.

Riešenie morálnej dilemy môže byť u každého protagonistu veľmi odlišné. Pluralita možných riešení a dôsledkov vytvára napätie, v základe ktorého je práve morálna dilema. V konečnom dôsledku je však zrejmé, že v podaní Šolochova je názov poviedky *Rodinný človek* myslený úplne inak, obsahuje skrytú tragédiu. Hlavný hrdina sa obhajuje siedmimi deťmi a nimi zdôvodňuje svoje konanie, tie však v poviedke prakticky nevystupujú, nie sú v kontakte s hlavným hrdinom, môžeme predpokladať, že sa o ne niekto stará a na konci ho za jeho činy dokonca odsudzujú. Napriek tomu sa hlavný hrdina považuje za vzorného rodinného človeka.

Poviedka *Rodinný človek* bola neskôr zaradená do zborníka *Donské poviedky* (*Донские рассказы*, 1926), v ktorom boli zahrnuté viaceré Šolochovove literárne diela (napr.: *Materské znamienko*, *Cudzia krv*, *Azíurová step*,...) opisujúce občiansku vojnu pri rieke Don (Šajtanov, 2009, s. 602). V tomto zborníku vtedy ešte mladý M. A. Šolochov opisuje občiansku vojnu ako národnú tragédiu, ktorá prináša iba smrť a trápenie do rodín, keď jedna časť národa zabíja na základe iného názoru tú druhú. Vo vojne nevidí žiadnu romantiku či hrdinstvo na rozdiel od iných spisovateľov, ako napr. A. A. Fadejev v románe *Porážka* (*Паззром*). Možno chcel M. A. Šolochov pripomenúť, že „... вершина всех зол – это победа в гражданской войне“⁴ – čo už kedysi dávno pre ním povedal Marcus Tullius Cicero.

Zoznam použitej literatúry

1. ČAVČAVADZE, N. 1989. *Kultura a hodnoty*. Praha: Mladá fronta, 1989. 164 s. ISBN 80-204-0078-8.
2. DOHNAL, J. 2012. *Proměny modelu světa v ruské próze na přelomu XIX. a XX. století*. Brno: Muni Press, 2012. 176 s. ISBN 978-80-210-5943-6.
3. JANDOUREK, J. 2012. *Slovník sociologických pojmů*. Praha: Grada, 2012. 300 s. ISBN 978-80-247-3679-2.
4. БОРЕВ, Ю. 2002. *Эстетика*. Москва: Высшая школа, 2002. 511 с. ISBN 5-06-004105-0.
5. ВОЗДВИЖЕНСКИЙ, Г. 2001. Эстетика, спровоцированная революцией. Некалендарный XX век. In: *Материалы Всероссийского семинара 19-21 мая 2000 г.* Великий Новгород: Нов ГУ имени Ярослава Мудрого, 2001. с. 93-98.
6. На родине «Тихого Дона». Записки. In: *Михаил Шолохов в воспоминаниях, дневниках, письмах и статьях современников*. Кн. 1. 1905 – 1941. Москва, 2005.

⁴ Zdroj: <<https://citaty.info/quote/374683>> (cit. 28.12.2019) .

7. ШАЙТАНОВ, И. 2009. *Русские писатели, XX век*. Москва: Просвещение, 2009. 623 с. ISBN 978-5-09-017151-9.
8. ШОЛОХОВ, М. 2017. *Семейный человек*. In *Донские рассказы*. Москва: Издательство «Э», 2017. 640 с. ISBN 978-5-699-71986-0.

Проблема определения понятий «магический реализм» и «фэнтези литература»

Зина Шпачекова, магистр

Университет Св. Кирилла и Мефодия в Трнаве, философский факультет, кафедра
русистики, zina.spacekova@student.ucm.sk

Резюме

Cieľom príspevku je vymedziť pojmy „magický realizmus“ a „fantastická literatúra“, nájsť spoločné a odlišné prvky, a tiež poukázať na možnosti vedeckého bádania v rámci tejto problematiky. V prvej časti definujeme pojem „magický realizmus“, v druhej – pojem „fantastická literatúra“, a následne venujeme pozornosť rozdielom medzi pojmami „fantasy“ a „fantastická literatúra“, nakoľko sa často mylne zamieňajú. Pri teoretických východiskách sa opierame o poznatky literárnej vedy 20. storočia vo svetovom kontexte. V závere príspevku sú predstavené výsledky nášho skúmania a naše ponímanie uvedených pojmov.

Kľúčové slová: pojem, magický realizmus, fantastická literatúra, fantasy.

Сведения об авторе

Автор является аспиранткой первого курса кафедры русистики ФФ Университета Св. Кирилла и Мефодия в Трнаве

Проблема определения *магического реализма* и *фэнтези литературы* нередко бывает предметом литературоведческого исследования. Поэтому в данной статье мы попытаемся дать объяснение, что можно подразумевать под понятиями «*магический реализм*» и *литература фэнтези*, а также высказать наше мнение об этой проблематике. Причем мы не будем определять ни один из вышеупомянутых жанров⁵ в связи с его существованием и проявлением в какой-то конкретной мировой литературе.

Несмотря на то, что литература магического реализма связывается именно с литературой Латинской Америки, впервые термин *магический реализм* использовал

⁵ В связи с тем, что Ева Лукавска отмечает, что до настоящего времени не объяснено, что именно представляет собой *магический реализм* – литературное направление, тенденция, стиль или жанр (Lukavská, 2003, с. 10), мы решили использовать в данном случае только термин «жанр».

немецкий искусствовед Франц Ро, отметивший таким образом новый способ изображения реальности в европейском, прежде всего, немецком изобразительном искусстве двадцатых годов XX века. Сначала для названия этого направления он использовал термин *пост-экспрессионизм*, который потом заменил *магическим реализмом*. В своей книге *Постэкспрессионизм. Магический реализм. О новейшей европейской живописи* автор объяснил, что произведения магического реализма проникают в глубинные слои реальности, в которых переплетается реальность с каким-то идеалом, причем, как замечает Ева Лукавска, его дефиниция *магического реализма* очень близка философии *сюрреализма*⁶ (Lukavská, 2003, с. 12).

Позже термин *магический реализм* стал использоваться и в литературе. Первым его применил итальянец Массимо Бонтемпелли, который в своем журнале *900* опубликовал статью о *магическом реализме*⁷. В ней Бонтемпелли высказался против итальянского футуризма, так как, по его мнению, искусство должно было вернуть человеку духовность, потому что мир человека состоит не только из внешней, но и внутренней реальности (Гугнин, 1998, с. 26). Бонтемпелли требовал от искусства, чтобы реальное изображение окружала магическая атмосфера (Kučerková, 2011, с. 36).

Как уже было сказано, несмотря на то, что *магический реализм* возник в Европе, свое применение он в наибольшей степени нашел в Латинской Америке. Как отмечает Магда Кучеркова, *магический реализм*, вероятно, пришел в латиноамериканскую литературу благодаря встрече венесуэльского писателя Артура Улсару-Пьетри с Массимо Бонтемпелли. Одновременно с Артуром Улсаром-Пьетри, Алехо Карпентьер сформулировал свою концепцию *чудесной реальности*⁸.

Что на самом деле представляет собой *магический реализм*, стало обсуждаться, когда были опубликованы две основные статьи, в которых авторы попытались дать

⁶ В *сюрреализме*, также как в *магическом реализме*, появляются разные «чудесные» элементы. Однако в отличие от *магического реализма*, сюрреалисты работали с ассоциацией, и таким образом изображали «жизнь души» и психологию человека. Также на философию *сюрреализма* повлиял Зигмунд Фрейд с его концепцией подсознания, из которой сюрреалисты исходили (Mráz, Mrázová, 1988, с. 559–560).

⁷ Бонтемпелли сначала использовал название мистический реализм (Kučerková, 2011, с. 35).

⁸ До настоящего времени ведется спор, отличается ли *чудесная реальность* от *магического реализма* и если да, то чем. Некоторые исследователи даже считают концепцию Алехо Карпентьера идентичной концепции *магического реализма*, не замечая никаких различий, а его роман *Царство земное* – первым магическо-реалистическим романом латиноамериканской литературы. Но как отмечает Ева Лукавска, что хотя концепции *магического реализма* и *чудесной реальности* переплетаются, их нельзя рассматривать как одинаковые. Потому что *чудесная реальность* Карпентьера выходит из человеческой веры в чудесное – «если кто-то верит в чудеса, то он их увидит». А в *магическом реализме* «чудесное» не является чем-то необычным. Потому что, как замечает один из выдающихся представителей магического реализма, а также лауреат Нобелевской премии по литературе – Габриэль Гарсиа Маркес, в Америке все является возможным, значит и то что кому-то может казаться чудесным (Lukavská, 2003, с. 32).

определение *магическому реализму*. Во-первых, профессор Анхел Флорес в 1955 году опубликовал свою статью с названием *Магический реализм в испано-американской художественной прозе*. Он утверждал, что магический реализм по своей сути является «амальгамой», связывающей реальность с фантазией. По мнению Флореса, литература Латинской Америки является только вариантом западноевропейского искусства и на магический реализм в наибольшей степени повлияли Франц Кафка и Марсель Пруст.

Во-вторых, в 1967 году Луис Лил, опубликовавший свою статью с названием *Магический реализм в испано-американской литературе*, в которой высказал несколько замечаний против дефиниции Флореса и дополнил ее некоторыми фактами. Лил отмечал, что магический реализм является «подходом к реальности», а не «амальгамой», как утверждал Флорес. Лил считал, что *магический реализм* помогает лучше понять реальность и ее тайны, скрывающиеся в повседневной жизни. Он также отметил, что *магический реализм* невозможно связывать ни с *фантастикой*, ни с *психологической прозой* или *литературой сюрреализма*, потому что *магический реализм* не искажает реальность и не образует имажинарный мир, как, например, *научная фантастика*, а также не представляет собой движение, как, например, *модернизм*.

В 1973 году в США был проведен XVI международный конгресс иберо-американской литературы, на котором обсуждалась проблема определения магического реализма. Большинство из участников придерживалось дефиниции Флореса или Лиля. Были выражены и такие мнения, которые абсолютно отрицали термин *магический реализм* (Lukavská, 2003, с. 17–20).

Однако, чуть позже, в конце 70-гг., Хуан Барросо сформулировал три основные группы концептов *магического реализма*. Первая группа представляет авторов, полагающих, что в реальной жизни существует какая-то скрытая тайна, которую можно заменить разными необыкновенными психическими процессами. По мнению Барросо, в эту группу входят, например, Фанц Ро или Артуро Улсар Пьетри. Во вторую группу входят критики, понимающие магический реализм как технику или творческий процесс, при помощи которого автор может образовать реальность вполне субъективно. Туда входит, например, Анхел Флорес. Третья группа представляет критиков, считающих, что магический реализм изображает реальность, так как она была воспринята еще американскими индейцами и заключается в рациональных и иррациональных взглядах. В эту группу входит, например, гватемальский писатель и лауреат Нобелевской премии по литературе — Мигель Анхель Астуриас (Lukavská, 2003, с. 21).

По нашему мнению, более точным определением магического реализма является определение Луиса Лила, так как магический реализм опирается на традиции, которые имеют свои корни в культуре определенного народа, причем все эти нереальные элементы не являются ссылкой на что-то другое, а просто существуют как бы рядом с обычной «реальной» жизнью. Поэтому основными чертами магического реализма являются, прежде всего, разные сверхъестественные явления: различные формы предсказаний, левитации, чрезмерная продолжительность жизни героев, сходство с персонажами библейской мифологии, разнообразные чудеса, гиперболизированные заболевания персонажей и другие. Причем все эти явления в произведении абсолютно естественны, хотя они особо не объясняются и все персонажи воспринимают их как вполне нормальные и не задумываются над логичностью.

С точки зрения истории литературы, использование разных чудесных или фантастических явлений не является чем-то необычным. Такие элементы можно наблюдать, например, уже в готическом романе или в произведениях романтизма. Термин *фантастическая литература* стал первый раз использоваться в XIX веке после возникновения французской реалистической школы. Именно тогда, как отмечает Ондрей Герец, впервые в истории фантастическая литература отделилась от реалистической. Впоследствии фантастическая литература стала больше дифференцироваться с точки зрения жанров. Не существует общей дефиниции ни фантастической литературы, ни магического реализма.

Далее объясним, чем отличается *фэнтези литература* от *фантастической литературы*. По мнению Ансгара Ньюннинга, под понятием *фантастика* мы можем подразумевать любой жанр, в котором реальному миру противостоит какой-то другой придуманный мир, например, *научная фантастика*, *фэнтези*, *легенда*, *хоррор* или *сказка*.⁹ Значит *фэнтези* входит в большую группу «жанров»¹⁰, но от остальных отличается некоторыми чертами (Nünning, 2006, с. 215).

⁹ Ньюннинг туда включил даже *магический реализм*.

¹⁰ Хотя с точки зрения литературного исследования, называть фэнтези литературу «жанром» является весьма упрощенным. Потому что определение фэнтези литературы, так же как и «магического реализма» становится проблемой. Так как одни исследователи называют фэнтези «жанром», другие – «поджанром» фантастики или же ее «видом», но есть и такие, которые считают, что фэнтези литература – направление (Толкачева, 2010, с. 169). Мы выбрали упрощенную дефиницию Ньюннинга только для того, чтобы показать на тот факт, что термин *фантастика* и *фэнтези* не представляют одно и то же. Причем мы не склонны определять фэнтези литературу с этой точки зрения.

Очень четко определил *фэнтези литературу* Иван Адамович, утверждающий, что в нашей языковой среде этот термин используется только для произведений, действие которых происходит в придуманном мире или в каком-то уже давно забытом прошлом. Он также отмечал, что самым главным элементом фэнтези литературы является какой-то сверхъестественный элемент или проявление магии, чем и отличается, например, от *научной фантастики*. В *фэнтези литературе* также часто изображается борьба добра со злом. В основе этих произведений нередко лежат различные древние истории, происходящие в нереальном мире (Adamovič, 1995, с. 6).

Нужно также отметить, что основной композицией фэнтези является ряд приключений героев, пытающихся чаще всего спасти мир от каких-либо злодеев. Поэтому в фэнтези литературе всегда есть положительные и отрицательные герои, обладающие какими-то сверхспособностями, при этом героями могут быть как люди, так и фантастические существа, часто мифологического происхождения (Толкачева, 2010, с. 171).

Выражая наше собственное мнение, констатируем, что между *фэнтези* и *магическим реализмом* можно найти несколько точек соприкосновения, например, использование разных сверхъестественных элементов или проявлений магии, а также архетипов. Несмотря на это, они, как нам кажется, отличаются своей основной целью. Как уже было сказано, магический реализм также работает с определенными *сверхъестественными элементами*, но в нем они существуют как часть нашей повседневной жизни, а по неизвестной нам причине мы их не замечаем и не обращаем на них внимание. Напротив, *фэнтези* работает со сверхъестественными элементами, магией или архетипами, чтобы уйти от реальности, в которой персонажи уже не находят смысла бытия. В отличие от магического реализма, в произведениях фэнтези всегда есть положительный герой, спасающий мир от отрицательного персонажа, который вредит миру и поэтому от него нужно избавиться.

Список использованной литературы

1. ГУГНИН, А. 1998. *Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века: феномен и некоторые пути его осмысления*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения – Научный центр славяно-германских исследований, 1998. 117 с. ISBN 5-7576-0072-1.
2. ТОЛКАЧЕВА, В. 2010. Фэнтези: жанр или литературное направление? In: *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2010. Том 10, в. 54, 169–172 с.

3. ADAMOVIČ, I. 1995. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Praha: R3, 1995. 350 s. ISBN 80-85364-57-3.
4. HEREC, O. 1999. *Fantastika a realizmus*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1999. 28 s.
5. KAGARLICKIJ, J. 1982. *Fantastika, utopie, antiutopie*. Praha: Panorama, 1982. 438 s.
6. KASARDA, M. 1997. Mágia reality, realita mágie: Povedz mi, čo čítaš čiže dlhšia prechádzka súčasnou literatúrou. In: *Dotyky*. 1997, roč. 9, č. 6. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov. S. 46–47.
7. KUČERKOVÁ, M. 2011. *Magický realizmus Isabel Allendeovej*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2011. 183 s. ISBN 9780-80-224-1211-7.
8. LUKAVSKÁ, E. 2003. „Zázračné reálno“ magický realizmus. *Alejo Carpentier versus Gabriel García Márquez*. Brno: Host, 2003. 198 s. ISBN 80-7294-100-3.
9. LUKAVSKÁ, E. 2008. *Had, který se kouše do ocasu. Výbor hispanoamerických fantastických povídek*. Brno: Host, 2008. 472 s. ISBN 978-80-7294-264-0.
10. MRÁZ, B; MRÁZOVÁ, M. 1988. *Encyklopedie světového malířství*. Praha: ACADEMIA, 1988. 632 s.
11. NÜNNING, A. 2006. *Lexikón teórie literatúry a kultúry*. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294- 170- 4.
12. ŠTÚR, M. 2012. Vymedzenie pojmu magický realizmus. In: *XLinguae Journal*. 2012, roč. 5. č. 3. ISSN 1337- 8384.

Поэтика «сказок для добрых сердец» Натальи Абрамцевой

Марина Раковци, аспирант

Ужгородский Национальный Университет, Филологический факультет, Кафедра славянской филологии и мировой литературы, yakim.maryna@gmail.com

Резюме

The creativity of N. Abramtseva is original and unique. The tales of the writer are an expression of her life concepts and preserve the high ideals of truth and goodness. Tales of Abramtseva are characterized by such features as philosophicality, personification and laconicism. She follows the trends of children's literature of the late twentieth century, but at the same time uses elements of a folk tale.

Сведения об авторе

Раковци Марина – аспирант IV курса Ужгородского Национального Университета. Принимала участие в различных научных конференциях. Изучаю творчество современных русских и украинских писателей-сказочников. Коммуникабельная и творческая личность.

Литературная сказка – один из самых продуктивных жанров детской литературы, она постоянно эволюционирует и подстраивается под определенные исторические и общественные обстоятельства. Важно также отметить, что каждая литературная сказка несет в себе отпечаток индивидуальности ее автора.

В качестве материала для исследования мы выбрали произведения Н. Абрамцевой (сборник «Сказки для добрых сердец»). Цель нашего исследования состоит в том, чтобы проанализировать поэтику сказок Натальи Абрамцевой, выявить их своеобразие. Под поэтикой мы, вслед за Л.И. Тимофеевым, понимаем «комплекс художественных средств, при помощи которых писатель создает целостную художественную форму, раскрывающую содержание его творчества» (Тимофеев, 1964, с. 349).

Для достижения данной цели мы ставим следующие задачи:

- 1) Рассмотреть процесс развития литературной сказки конца XX века;
- 2) Определить особенности поэтики «Сказок для добрых сердец» Натальи Абрамцевой.

На данный момент сказки Абрамцевой мало исследованы, чем и вызвали наш интерес. Сведения о писательнице размещены в «Биобиблиографическом словаре» Мещеряковой М.И. (Мещерякова, 1997) и «Сказочной энциклопедии» Будур Н. В. (Будур, 2005). Издан сборник методических материалов «Читая сказки Наташи» (Лихачева, 2017). Но материал скорее предназначен для школы, чем для вуза.

В литературоведении достаточно активно изучались отдельные периоды детской литературы, жанровые признаки литературной сказки, нравственный аспект и его воздействие на ребенка, а также связь сказки с научной фантастикой. Но, не смотря на это, русская литературная сказка XX века до сих пор остается недостаточно изученной. Нет современных обобщающих исследований, не исследованы особенности отдельных жанровых разновидностей; иногда поверхностно делается идейно-эстетический анализ литературной сказки, не всегда рассматриваются философичность и психологизм сказок.

Существует много определений литературной сказки, но наиболее полное даётся в Литературном энциклопедическом словаре. «Литературная сказка – это повествовательный жанр с волшебным-фантастическим сюжетом, с персонажами реальными и (или) вымышленными, с действительностью реальной и (или) сказочной, в которой по воле автора поднимаются эстетические, моральные, социальные проблемы всех времен и народов» (Кожевников, Николаев, 1987, с. 420).

В любое время сказка активно воспринимала проблемы времени и «пристрастия» литературы. Так, сказочными средствами в 20-40-е гг. изображалась революционная борьба и восстановление социальной справедливости, отрицание буржуазных ценностей, затем научно-фантастические новации 50-60-х гг., в 80-90-е гг. актуальными становятся вопросы гуманного отношения к человеку, утверждение вечных нравственных ценностей и отрицание бюрократического «омертвления» души человека. В самое последнее время авторская сказка нередко «растворяется» в фантастически-аллегорических мирах «фэнтэзи» (Овчинникова, 2001).

Литературная сказка 70-90-х гг. опирается на «память жанра», но трансформированную в соответствии с индивидуальным мировидением писателя. Взаимопроникновение реальности и волшебства являются одной из основных черт литературных сказок XX в.

Современная литературная сказка отдаляется от фольклорной, однако жанровые признаки фольклорной сказки в ней сохраняются. С. Абрамюк в статье «Фольклорные истоки композиции современной литературной сказки» (Абрамюк, 1976, с. 165) пишет, что современная литературная сказка оторвалась от своих фольклорных корней, и все-

таки они могут быть прослежены, без них нет сказочного жанра. Любая литературная сказка всегда развивает и продолжает традиции, вступает в диалог с ними.

В конце XX века повысился интерес к нравственной проблематике и духовному миру человека с его вечно живыми понятиями, как доброта, милосердие, совесть, сочувствие и т.п. Позиция писателей-сказочников XX века ориентирована на то, что ребенок-читатель не только воспринимает, но и переживает сказку.

Наталья Абрамцева (17 августа 1954 – 6 февраля 1995) родилась в Москве в семье военного (впоследствии известного писателя-драматурга) и учительницы русского языка и литературы. Еще в раннем детстве стал очевиден тяжкий недуг девочки, вскоре приковавший ее к постели (Наталья страдала сложным, редко встречающимся заболеванием спинного мозга, при котором человек обречен на полную неподвижность и быструю смерть).

Несмотря на физический недуг, Наталья много читала, переводила с английского и испанского, знала эти языки в совершенстве. К 20 годам будущая писательница уже совсем не могла сидеть. Находясь в депрессии, она решила покончить жизнь самоубийством, но ее успели спасти. И вскоре после этого она написала первый рассказ «Так может быть ещё не всё?». Так главным делом в жизни писательницы стало сочинение сказок. В 1985 году выходит её первая книга «Сказка о весёлой пчеле». Отдельными изданиями вышли сборники «Сказки для добрых сердец», «Радуга в сочельник», «Рождественские грёзы», «Чудеса да и только», «Что такое зима», «С кем разговаривают собаки». Всего Наталья Абрамцева написала около 120 сказок и 12 театральных пьес. Они переведены на многие иностранные языки; их ставят как пьесы и мюзиклы в театрах России, ближнего и дальнего зарубежья.

Как говорила сама писательница, «Сказка – это эпиграф жизни, это дитя сердца. Как же важно, чтобы отношения между добром, злом и ребёнком были правильными. А сказка поможет ребёнку почувствовать, узнать добро. Здесь только сердце разберётся... Вот я и пишу сказки. И буду писать. И постараюсь, чтобы после каждой из них можно было сказать задумавшемуся малышу: «А? Э-э... Так-то, дружок. В этом-то всё и дело...» (сайт Абрамцевой).

«Сказки для добрых сердец» Н. Абрамцевой – это взгляд на жизнь человека, который в абсолютно обычных вещах видит смысл. Они небольшие по объёму, без закрученного сюжета. Некоторые сказки носят характер эссе, неспешного размышления без выраженной доминанты. Главное, о чем пишет Абрамцева – это Добро. Поэтому сказки писательницы учат нас быть внимательными к людям, которые нас окружают. «Так бывает: если плохо тебе, обязательно плохо кому-то еще» («Самая хорошая вазочка») (Абрамцева, 2007, с. 21).

Сказки писательницы больше похожи на реалистические рассказы из жизни природы. Чудеса, волшебство потеряли здесь свое значение как определяющие качества литературной сказки. Н. Абрамцева делает акцент на обыкновенность: «В обыкновенном

доме жил обыкновенный котенок» («О чем думал котенок») (Абрамцева, 2007, с. 25), «Дело-то обыкновенное. Только выходит, обыкновенное важнее волшебного может быть. Чего не случается на земле!» («Ночная сказка») (Абрамцева, 2007, с. 9).

Важное место в поэтике Н. Абрамцевой занимает структура сказок.

- зачин (жили-были... или давным-давно...). Например, жил-был маленький чайник («Самая хорошая вазочка») (Абрамцева, 2007, с. 21)., давно, лет 200 назад («Шелковая сказка») (Абрамцева, 2007, с. 21);

- описание героя (принадлежит к миру животных, растений или вещей; его внутренний мир; привычки);

- препятствие (неожиданная встреча или преграда);

- развитие действия (поступки героя в соответствии с его характером);

- финал (счастливый конец или открытый финал)

В большинстве ее сказок главными героями являются животные. Это ежики, лягушки, бельчата, совы. У них даже есть имена: совенек Шуфка, ежик Ежинка, лягушонок Лашка. Но любимым персонажем выступает именно кошка (Бланка, Мурзетта, Горыся, Кис, серая кошка, рыжая кошка и т.д.). В этих сказках продолжается традиция народных сказок о животных. Животные сохраняют отдельные реальные характеристики (место обитания, внешний вид, привычки), однако человеческих черт в них становится намного больше. Присутствует в сказках и образ помощника. Чаще всего – это кошка или сова. Образ кошки в произведениях русской и мировой литературы двойственен. С одной стороны, кошка достаточно своенравная и хочет извлечь из всего выгоду, но с другой стороны – кошка готова помогать людям. Она часто бывает наградой герою сказки за труд или полезным помощником. Рассмотрев образ кошки внимательнее, можно увидеть сходство с человеком. Ярким примером кошки в русской литературе может послужить Кот Учёный из сказок А.С.Пушкина. В сказках Абрамцевой кошка – положительный персонаж. А в одной из них кот выступает именно в роли «ученого», мудрого кота. Он советует другим, как правильно поступать и что нужно сделать для достижения желаемого.

Главный литературный прием Н. Абрамцевой – это олицетворение. Неодушевленное становится одушевленным. Герои «Сказок для добрых сердец» поступают как люди, чувствуют, переживают, помогают друг другу. И что очень важно – умеют говорить на человеческом языке. «Это был разговор на языке, который знают и слышат кошки, собаки, деревья, цветы, крокодилы, тучи, реки и бабочки – короче говоря, все, все, все, кроме людей» («Как кошка на дачу собиралась») (Абрамцева, 2007, с. 27);

«Кошкам не положено говорить при людях» («Волшебная сказка») (Абрамцева, 2007, с. 13). Но стоит человеку только прислушаться и можно услышать, как говорит котенок с окошком, а сад с домом.

В сказках мало волшебства, но волшебство вокруг нас – в природе: «старый колдун – Вечер», «чудесные превращения окна – морозные узоры», «хозяйка ночи – Луна», «белые розы покраснели из-за температуры». Если волшебство и существует, то где-то далеко: «Эту историю рассказал мне волшебник» («Про сову») (Абрамцева, 2007, с. 7).

Сказочница говорит с детьми о важном на языке детства. Благодаря некоторым сказкам Абрамцевой, детям становятся понятны природные явления. Например, розовые волосы тучки – «Люди их называют перистыми облаками» («Мало ли что») (Абрамцева, 2007, с. 31), роса – это слезы тумана («Сказка о тумане») (Абрамцева, 2007, с. 16). Теперь маленькому читателю известно, как появились радуга, янтарь, почему приходит буря.

Маленькие герои сказок играют, веселятся, расспрашивают. Именно так они познают мир. В то же время, они грустят, скучают, ведь они не умеют притворяться, как взрослые.

Писатели-сказочники конца XX века отказываются от морализаторства. Н. Абрамцева также не стремится поучать ребенка. Ее сказки педагогичны и нравственны, но в них никогда не декларируется мораль. Главная цель ее сказок в том, чтобы показать, как важно научиться понимать себя и окружающий мир, а также оставаться с этим миром в гармонии.

Особая тема – люди в сказках писательницы. Они почему-то спешат, суетятся, не успевают, жалуются на погоду и на жизнь («Как кошка на дачу собиралась»). В небе была лишь красивая белая тучка, а женщина в парке уже сердилась и говорила, что сейчас будет буря («Мало ли что»). Абрамцева наглядно показывает, что взрослые потеряли детскую любознательность и ощущение ценности жизни. Все их «беды» (хотя это просто небольшие неудачи или случайности) из-за того, что они потеряли связь с природой.

Философичность сказок Абрамцевой в утверждении неизменности чередования радости и печали в жизни, воплощении гармонии мира, диалектики личного и общего. Сказки Н. Абрамцевой и веселые, и грустные одновременно, поскольку содержат наблюдения за действительностью и человеком. Писательница сознательно сопоставляет жизнь человека с жизнью природы и находит много общего. Обращением к миру природы, через возрождение связей с которым человек сможет восстановить важную духовную составляющую самого себя. В сказках Абрамцевой непосредственность восприятия органично соединяется с глубиной осознания, продуманностью и прочувствованностью мыслей о жизни, о людях, о себе. Несмотря на то, что сказки писательницы оригинальны по содержанию, они напоминают по духу андерсеновские и образуют столь же целостный и самобытный художественный мир.

В сказку вторгается реальность – размышления о том, как устроена жизнь, приближая таким образом сказку к жанру притчи. Притчевый характер имеют такие сказки: «Правдивая история о садовнике», «Зеленая сказка», «Тише, пожалуйста...» Например, проанализировав действия героини сказки «Тише, пожалуйста...» – речки, можно увидеть абсолютное сходство с жизнью человека. («Была добрая, веселая, лесная речка. Только вот из себя вышла. Выйти каждый может. Выйти легко») (Абрамцева, 2007, с. 31).

Некоторые ее сказки имеют социальную направленность («Рыжая сказка», «Самая хорошая вазочка», «Кто лучше прыгает»). Например, в «Рыжей сказке» рассказывается о маленькой рыжей кошке, которая пошла искать солнце. Цветы, которых она встречала по дороге, смеялись над ней, обзывая рыжей: «Маленькая кошка не понимала, почему смеялись маки, но ей казалось, что смеялись не весело, а насмешливо» (Абрамцева, 2007, с. 2). После насмешек цветов рыжая кошка чувствует себя неуверенно. В данном случае быть не таким как все означает быть особенным.

Творчество Абрамцевой самобытно и неповторимо мироощущением автора и его остротой. Люди, звери, растения и предметы образуют в сказках Абрамцевой один живой мир, полный взаимопонимания, доброты и милосердия. Именно поэтому в сказках писательницы отсутствует борьба между Добром и Злом. Здесь нет полностью негативных персонажей. Если кто-то и совершил что-то плохое, то только случайно или по глупости и незнанию, или даже от одиночества. Это связано с судьбой писательницы и ее мировоззрением. Абрамцева понимала, что в мире и так достаточно зла, поэтому ее сказки должны учить детей добру и милосердию.

В результате исследования было определено, что Н. Абрамцева продолжает сказочную литературную традицию, поскольку ее сказки соединяют в себе индивидуально-авторское начало и элементы фольклорной сказки. Структура сказок (за исключением финала сказки), говорящие животные, присутствие помощника наследуют фольклорные традиции. В то же время писательница следует тенденциям детской литературы конца XX века (утверждение вечных нравственных ценностей, отсутствие морализаторства, связь с действительностью).

Индивидуально-авторское своеобразие заключается в отсутствии чудес и волшебства, негативных персонажей и борьбы Добра со Злом. Также стремлением героев сказок к взаимопониманию, они доброжелательны и дружелюбны. Важно отметить и философичность сказок Абрамцевой. Весь мир для нее – это живое существо, которое умеет

чувствовать и радость, и грусть, и счастье, и боль. Сделан вывод, что это связано с особым мировоззрением писательницы.

Сказки Н. Абрамцевой являются выражением ее жизненных понятий. Эти сказки не просто нравственны, они полны образами, созданными чистым, любящим и страдающим сердцем.

Список использованной литературы

1. АБРАМЦЕВА, Н. 2007. *Сказки для добрых сердец*. Режим доступа: <http://loveread.ec/view_global.php?id=61427>
2. АБРАМЮК, С. 1976. Фольклорные истории композиции современной литературной сказки. In: *Проблемы детской литературы*. Петрозаводск, 1976, с. 160 – 184.
3. БУДУР, Н. Абрамцева Наталья Корнельевна In: *Сказочная энциклопедия*. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2005. с. 6 – 7.
4. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. 752 с. ISBN 1071915.
5. МЕЩЕРЯКОВА, М. Абрамцева Наталия Корнелиевна In: *Русские детские писатели XX века: Биобиблиографический словарь*. Москва: Флинта, 1997. с. 5 – 7. ISBN 5-02-011304-2.
6. ОВЧИННИКОВА, Л. *Русская литературная сказка XX века: История, классификация, поэтика*. Дис. д-ра филолог. наук. Москва, 2001. 387 с. [цит. 10.01.2020]. Режим доступа: <dissercat.com/content/russkaya-literaturnaya-skazka-xx-veka-istoriya-klassifikatsiya-poetika#ixzz4YZ1rje2u>
7. Официальный сайт Натальи Абрамцевой. Режим доступа: <<http://www.strumishka.ru>>
8. ТИМОФЕЕВ, Л. 1964. *Советская литература. Метод. Стиль. Поэтика*. Москва: Советский писатель, 1964. 523 с.
9. Читая сказки Наташи...: сборник методических материалов в помощь духовно-нравственному воспитанию дошкольников и младших школьников по творчеству Н.К. Абрамцевой. Сост. Т.Г. Лихачева. Миасс, 2017. 48 с.

„...без купюр и умолчаний“ – o románu Anatolije Viševského *Хрупкие фантазии обербоссиера Лойса*

Mgr. Jaroslav Sommer

Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, jaroslav.sommer@uhk.cz

Abstrakt

Автор доклада анализирует роман «*Хрупкие фантазии обербоссиера Лойса*» Анатолия Вишевского (*1954) – филолога-слависта, профессора кафедры русского языка и литературы Гринельского колледжа (США), писателя, историка и коллекционера фарфора. Это книга о «старом обербоссиере Людвигсбургской фарфоровой фабрики Иоганне Якобе Лойсе, который воспылил платоническими чувствами к юному торговцу апельсинами». В докладе рассматривается прежде всего проблематика изображения гомосексуальных отношений в художественной литературе.

O autorovi

Autor příspěvku působí na Katedře ruského jazyka a literatury na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové a zároveň je doktorandem Ústavu slavistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (obor Literární komparatistika). Ve své disertační práci se zaměřuje na problematiku zobrazování sexuálních menšin ve slovanských literaturách.

Úvod

Anotace románu *Хрупкие фантазии обербоссиера Лойса* slibuje čtení bez zamlčování, bez toho, že by čtenáři bylo něco utajováno a před ním skryto. Autor nic nemaskuje ani nepřikrašluje a cílí přímo na to, o čem chce psát. Navzdory tomu však dílo není pouhým výčtem skandálních detailů a zevrubně popsaných psychologických rozborů. Autorovi se podařilo dosáhnout vyváženého textu, neboť nejen, že (téměř) nic nezastírá, ale také poskytuje velký prostor pro čtenářovo dotváření charakterů postav a jeho imaginaci.

Název knihy v sobě obsahuje slovo „křehký“, jež lze považovat za příznačné pro celý text a které je nezbytnou součástí vyznění textu. Křehkost je základní charakteristikou vzplanutí a představ hlavního hrdiny, stejně jako psychiky i lidských těl a v neposlední řadě též porcelánových sošek, které posloužily jako podnět a inspirace k napsání textu.

Anatolij Viševskij

Autor románu na sebe prozrazuje mnohé informace přímo v knize. Čtenář se tak dozvídá, že Anatolij Viševskij se narodil v roce 1954 v ukrajinských Černovicích. Na místní univerzitě vystudoval angličtinu a ve svých dvaceti letech tam také debutoval jako autor povídek. Po svém odjezdu do USA obhájil Viševskij v roce 1985 doktorskou práci na Kansaské univerzitě a začal působit jako profesor ruské literatury na Grinnell College v Iowě. Také je sběratelem míšeňského porcelánu (Viševskij, 2018, s. 228). V současné době žije Anatolij Viševskij v Praze. Kromě práce na dalším románu zaměřuje svou aktivitu také na vydání knihy *Хрупкие фантазии обербоксиепера Лойса* v anglickém a německém překladu. Autor sám píše nejenom v ruštině, ale také v jidiš.

S osudy hlavního hrdiny románu má autor mnoho společného. Anatolij Viševskij má zkušenost s dlouhodobými pobyty v různých státech a v různých jazykových prostředích. Základní pro celý text je autorova erudice v oblasti produkce porcelánu v 18. století, neboť porcelán posloužil nejen jako inspirace a námět, ale kolem faktů o něm a umělcích, kteří se jeho výrobě věnovali, byl vystavěn příběh. Autorovy znalosti tak zformovaly hlavního hrdinu jako odborníka. Vzhledem k tomu, že hrdina zároveň o své práci smýšlí jako o umělecké tvorbě, jako o odlesku světa v estetické hodnotě, promítá se do románu i vztah mezi umělcem, jeho dílem, uměleckou činností a jeho reflexí světa. Není to také poprvé, co autor píše text s homosexuální tematikou. V roce 2006 vyšel v ruském časopise *Квир* úryvek z rozepsaného románu pod názvem *Escape* (Viševskij, 2006, s. 44 – 49), který dostal název podle jednoho pražského gay klubu.

Хрупкие фантазии обербоксиепера Лойса

Příběh románu se odehrává ve druhé polovině 18. století. Hlavní hrdina, Jean-Jacques Louis, se stěhuje za prací do Ludwigsburgu. Stěhuje se s vědomím, že v jeho věku je to již poslední podobný přesun, přičemž hned druhý den po příjezdu při audienci u vévody württenberského mu je díky shodě okolností i diplomatické obratnosti nabídnuto místo, jež mu umožní v relativní svobodě zhmotnit své představy o tom, kterým směrem by se mělo rozvíjet celé odvětví výroby velmi oblíbených porcelánových sošek. Ideálem a múzou se pro něj stane mladý prodavač pomerančů Andreas, s nímž se hrdina na pár okamžiků potká po svém příjezdu do města.

Souběhem náhod se oba znovu shledají až po několika letech, kdy se Andreas vrací z války. Částečně i z pocitu viny, jelikož Andreasova milenka a matka jeho syna se mezitím stala Louisovou manželkou, ubytuje Louis Andrease u sebe. Od té doby všichni žijí v nezvyklé

symbióze, v níž se Louisovo estetické zaujetí Andreasem změní ve fyzické. Život hlavního hrdiny se přitom pozvolna chýlí ke konci. Andreas umírá večer po Louisově pohřbu při opilecké rvačce.

Román je založen na kombinaci velkého množství nejrozumnějších kontrastů, na střídání vysokého a nízkého, což se projevuje na všech úrovních textu. Hlavní hrdina přemýšlí o úloze umění a zároveň řeší své problémy s hemoroidy, má za sebou poklidný manželský život a pak ve stáří živelný poměr s mladým milencem své manželky. Vnímání viděného skrze měřítko estetická, poměřování světa očima umělce a posuzování povrchu z dálky je postupně nahrazeno fyzickým kontaktem. Krása a kochání se krásou je vyměněna za blízkost a tělesný požitek, tvorba za spotřebu, produkce za konzumaci. Namísto působení nějakým dojmem je nakonec podstatné být spokojen, namísto využívání okolností a okolí ku prospěchu umění přichází požitek, směřování k věčnosti je nahrazeno přítomným okamžikem, budoucnost je vyměněna za současnost. Čím méně má hrdina času na život, tím více se soustředí na přítomnost (a i plány v budoucnosti slouží spíše cílům v přítomnosti).

Andreas v tomto postupuje jinak. Jeho aktivita a činnost je propojena se sny, s představami a cíli, kterých chce dosáhnout. Dokud má kam směřovat, má i budoucnost – a v tu chvíli si podmaňuje okolí a energii nejen spotřebovává, ale též uvádí věci do pohybu. Plný odhodlání se vydává na vojnu a zároveň zplodí potomka. Poté, co se vrátí jako troska, poškozený nejen fyzicky, ale především postrádající jakýkoliv ideál, k němuž by mohl napřít svou energii, je apatický, nehybný, netečný. Teprve když vymění nechtěnou, tělesně svazující přítomnost za budoucnost, za naději v něco ještě lepšího, začne být opět velmi činný i v právě probíhajícím životě. Po smrti Louise, a tedy i nově vybudovaných snů, tak pro Andrease končí představa lákavé budoucnosti, avšak také vůle ke snaze o přítomnost.

V románu lze kromě čím dál větší spokojenosti Louise se stavem svého života vyčíst také čím dál výraznější úpadek, přízemnost a požitkářství. Dokud má Louisovo vzhlížení k Andreasovu tělu rozměr pouze platonický, inspiruje jej k tvorbě a je stimulem k mnohým úvahám. Znovuobjevení Andrease zapříčiní, že se Louis začne soustředit téměř pouze na něj a na potřeby i rozmary své rodiny. Léta spoření jsou vystřídána utrácením, kterým si Louis kupuje přízeň Andrease i maskuje výdaje za něj. Louis je postupně také mnohem méně společenský, méně se věnuje i porcelánu. Snaha eliminovat všechny a vše ostatní kromě milence se projeví i v tom, že s sebou na cestu do Benátek, o níž s Andreasem sní, neplánují vzít ani ostatní členy domácnosti.

Hrdina – text – kniha – literatura – historie

Skrze text románu nahlížíme do světa 18. století, přičemž čtenář sleduje perspektivu hlavního hrdiny, od něhož se dějová linka téměř nevzdaluje. Důležitou charakteristikou Jeana-Jacquese Louise je jeho schopnost vstřebávat a za své přijímat podněty zvenku, a to i přesto, že by to mohlo mít zásadní dopad na jeho vlastní identitu. Např. ve chvíli, kdy mu je vévodou změněno jméno:

„– Лойс! Вас, кажется, зовут Иоганн Якоб? – услышал мастер голос герцога.

– Жан-Жак, Ваше светлейшее высочество.

– Ну, в Швабии вы – Иоганн Якоб, – герцог сглотнул и причмокнул. – Я уже рас-
порядился“ (Viševskij, 2018, s. 52)

Louis se s „přejmenováním“ na Johanna Jacoba ztotožní, aniž by prožil – jakkoliv nepatrnou – krizi osobnosti. Na tomto místě lze poukázat na fakt, že je rozdíl i mezi jmény „Анатолий Вишевский“ a „Anatoly Vishevsky“, ač samozřejmě do jisté míry představují stejného člověka. U románové postavy je situace poněkud specifická právě důrazem na slovo, které vytváří její identitu.

Podobně se Louis příliš nepozastaví ani nad svým homosexuálním cítěním a chováním, přestože postupně nabývá na intenzitě. Hrdina vše, přesněji – vše neovlivnitelné, přijímá s odevzdaností, bez protestů, jako fakt. Jeho homosexuální chování zde má, zdá se, dva kořeny – jedním z nich je hledisko estetické, druhým esenciální přítomnost homosexuality, která se rozvíjí v návaznosti na zaujetí krásou mladíka. Pozoruhodné je, že k fyzickému kontaktu dojde až ve chvíli, kdy už Andreas není tím ideálně vyhlížejícím modelem, kdy tělu přítomnému dodává na kráse vzpomínka na tělo minulé (či na jeho porcelánovou reprodukci).

Jak již bylo naznačeno, slova nejsou jedinými nosiči informace v románu Anatolije Viševského. Do nejmenších detailů je promyšlen a propracován i čtenářův vizuální vjem, včetně originálních iniciál v úvodu každé kapitoly, obálky apod. Pozornost poutá především zařazení fotografií dokreslujících příběh přímo do textu, někdy i vložených doprostřed věty. Jedná se o fotografie klíčových předmětů, které jsou zároveň v textu přímo zmiňovány – mince, porcelánové sošky, součásti jídelního servisu jako kupříkladu číše i s červeným vínem, šálek s kávou... Fotografie v tomto případě nejsou pouhou ilustrací textu, jsou jeho organickou součástí. Román tak značně zvyšuje míru autenticity, jíž působí na čtenáře.

Autor ve vizuálním dojmu sází na detaily. Podobného efektu ostatně dosahuje i textem. Představa o životě před stovkami let je u čtenáře vytvořena o to plastičtěji. Tímto však vztah románu k artefaktům z 18. století nekončí. V posledních větách románu se autor přenesl do Princetonské univerzity, v níž jeden z doktorandů zkoumá písemné prameny zanechané

Johannem Jacobem Louisem. Vzápětí naváže v poděkování zmínkou o tom, že námět románu má svůj původ v autorově sbírce porcelánu. Navzdory obvyklému hledání fakt v literární fikci jsou na místě úvahy o míře domýšlení v „beletrizované biografii“, jíž však román samozřejmě není.

Závěrečné věty s mírnou ironií poukazují na nedostatečnost historické vědy a výhodu umění nad ní:

„Сейчас эти записки изучает аспирант-историк Принстонского университета, пытаюсь понять систему частотности: почему списки никогда не появляются ежедневно и чем объяснить интервалы в два, три или даже четыре дня? По тому, что диссертация объявлена к защите, можно предположить, что тайну записок ученый разгадал.“ (Viševskij, 2018, s. 226).

Výsady umělecké tvorby jako možnost domýšlet si, využití autorské imaginace, či právo na subjektivitu poskytují možnost vytvářet příběhy, dávat smysl a nový život tomu, co jich již pozbylo. Autor tak – a i proto je nezbytný důraz na vizuální stránku románu – píše palimpsest, v němž mezi historická fakta vpisuje různé detaily. Nejenom Louis jako románová postava a literární předloha se navzájem doplňují, pomáhají si, vytvářejí jednotu. Pře/připisováno je to, co jen v minimální míře naruší představu, že před čtenářem není pravděpodobná verze reálného příběhu, že to není jediná či téměř jediná možnost dodat nebo vrátit kauzalitu historickým faktům a artefaktům. Autor tím znovuoživuje předměty z muzeí, dokumenty v archivech, celé 18. století – a vystihuje tak jednu z patrných tendencí v současné beletrii i v odborné historické literatuře.

Porcelán, věčnost, křehkost a krása

Již bylo zmíněno, že přírůstky ve sbírce porcelánových sošek přivedly autora až k napsání románu. O příběhu vypovídají i úlomky porcelánu zobrazené na obálce, fotografie výrobků nejen Johanna Jacoba Louise jsou nedílnou součástí knihy. Všudypřítomný je porcelán i v textu. Sošky ožívají hned v úvodních větách, přičemž se ukáže, že pouze ve snu hlavního hrdiny:

„Старик приблизился, нагнул голову и, не вынимая рук из-под плаща, боднул девушку. Удар пришелся на шею: сказался маленький рост нападающего. Тонкая шейка треснула, и фарфоровая головка девушки упала на землю...“ (Viševskij, 2018, s. 6).

Ovšem i lidé se mohou „stávat soškami“ a jako umělecký předmět dosáhnout toho, co by jim jinak bylo nedostupné, ať už se jedná o pozornost vévody, či uchování si krásy a mládí:

„– Я скульптор по фарфору, приехал сюда на фабрику делать статуэтки. Знаешь, что это такое, видел когда-нибудь?

– Нет. Какие такие статуэтки?

– Фигурки: дамы, кавалеры, пастухи и пастушки, зверушки разные.

– А можете меня сделать из фарфора? Торговца апельсинами?

– Могу.

– И герцог меня увидит?

– Если хорошо сделаю – не только увидит, но и поставит у себя в кабинете или в зале для ассамблей.

– Добрый господин, прошу вас, сделайте такую фигурку, и чтобы сразу было видно, что это я, хорошо?“ (Viševskij, 2018, s. 29)

Zvláště Louis, který do svých sošek vtělí Andrease, pak velmi často vnímá mladého muže právě v propojení s jeho porcelánovou podobou a Andreasovo tělo je jím vnímáno v kontextu estetické hodnoty, kterou umělecké dílo stále uchovává navzdory chátrání těla a kterou v případě kvalitního zpracování právě skrze porcelán získává. Louisovo homosexuální chování má tak rozměr nejen fyzický, ale skrze pohled umělce i duchovní, jenž je v jeho případě tím prvotním impulzem:

„Иоганн Якоб попытался представить себе голого Андреаса – в лесу на берегу ручья он представлял себе мальчика, того, еще незрелого, чьи нагие очертания в воображении мастера были смутными и походили на фарфоровую статуэтку“ (Viševskij, 2018, s. 164).

Paralely mezi tělem a porcelánovou soškou se v románu objevují zvláště poté, co Andreas přijde o nohu. Louisovi nepřipadá amputovaná noha jako něco, co kdy mohlo být Andreasem a protéza není vnímána jako jeho plnohodnotná součást. Stejně tak Louis správně předpokládá, že jedna ze sošek znázorňujících Andrease bude v jednom místě náchylná k ulomení a opravena jen neplnohodnotně, což je v knize doloženo i fotografií dané sošky.

Krása je v knize zmiňována v souvislosti s mladým mužským tělem, a to nejen v případě Louise (např. postava kadeřníka). Taková краса vychází z přirozenosti a nepotřebuje jakékoliv vylepšování, námahu nebo snahu. K tomuto lze přiřadit i porcelánové sošky, jimiž se Louis právě takovou krásu pokouší zachytit. I proto Louis ve své tvorbě prosazuje náměty více realistické a zachycuje obyčejné lidi.

Druhou možností je pak краса, která má svůj původ ve zdobnosti, upravenosti, symetrii, vzácnosti a vznešenosti. Příkladem může posloužit i Louis, ovšem především samotný vévoda, jenž mizející mladický potenciál vynahrazuje velkolepou výpravou jak sebe samého, tak

i všeho, co dělá a co jej obklopuje. Pro krásu je nezbytné být v tomto případě okouzlejícím a ohromujícím, ale mít i určité vnitřní kvality, které v prvním případě nejsou zcela nezbytné. Takovým požadavkem je v románu myšleno především estetické cítění a snaha o zkrášlení světa, jež je umožněno buďto finančními možnostmi vévody skrze mecenášství, nebo schopnostmi tvůrčími. Vévoda dbá na svůj vzhled, ač ví, že péče o vnějšek jen zastírá postupné ubývání mládí – a tedy i krásy, zároveň však pořádá slavnosti, sponzoruje umění, chová se vybraně, čímž celý proces zpomaluje. Namísto opravdové krásy se však jedná spíše o kamufláž její ztráty, skrývání nezastavitelného chátrání.

Louis postupuje zpočátku podobně, sám si potrpí na vkusné vzezření, do Ludwigsburgu přijíždí s darem – soškou papouška, která se vyznačuje realistickým zpracováním, exotičností a originalitou, vhodná však je právě a pouze k ohromení obdivovatelů. Stejně tak je pro Louise důležitý povrch a jeho efekt na pozorovatele i v prvním rozhovoru s Andreasem, když ho přesvědčuje, že jeho soška by mohla stát ve vévodově zámku, aby se jí ostatní mohli kochat. Postupně však Louis upouští od potřeby zaujmout vnějškem i svou tvorbou druhé a ztrácí k tomu motivaci, sílu i potenciál. V tu chvíli začne být Louis spíše konzumentem krásy, která – více než v realitě – má svůj základ v jeho vnímání světa a v představách. Ve stáří se pro Louise také mění forma kontaktu s krásou. Namísto vnějšího obdivu a s tím spojeného strádání z nedosažitelnosti Andrease, dochází k fyzickému kontaktu, ke „ztělesnění“ a zvnitřnění prožitku, což s sebou však přináší i fyzickou bolest. Díky tomu, že se Louis za svého života s krásou setkal, uvědomil si ji a uchoval ji ve své tvorbě, může ji pro sebe prostřednictvím porcelánových sošek reprodukovat i ve stáří.

Homosexualita

Autor se románem přesouvá do doby, kdy homosexualita v dnešním pojetí neexistovala. Neznamená to však, že by postavy svou sexualitu nevnímaly. Homosexualita však sama o sobě hrdiny knihy ani neuvádí do rozpaků, ani z nich nevytváří společenské vydědění, ani z nich nedělá žádnou speciální kastu, ať už v negativním, či pozitivním významu. Louis, Andreas i ostatní o svých sexuálních preferencích v tomto smyslu buďto vůbec neuvažují, nebo vnímají své emoce, chování a pocity v podstatě obecně, nezávisle na tom, jakého pohlaví je objekt jejich touhy. Pokud jim tedy něco brání v projevech založených na sexuální přitažlivosti, má to základ v jejich charakterových rysech a návycích:

„– Андреас?

Первым порывом Иоганна Якоба было броситься к мальчику и обнять его. Однако еще с детства отец приучил его не действовать, поддаваясь сильному чувству – будь то

страх, ненависть или счастье, – пока не сосчитает до десяти. Вот и сейчас мастер, сердце которого сжималось от нежности и жалости, остановился на полпути к крыльцу, где сидela его судьба, и начал медленно считать про себя. На счете «один» он osoznal, что перед nim человек, kteroho on videl tylko raz v žizni. Na sčete «četyře» – ponjal, što otobral u etogo čeloveka i ženšinu, i rebenka, i čto te nazývajúť Ioğanna Jakoba «mužem» i «otcom» – slovami, kotorye tože po pravu prižadležat čeloveku na stupeni. Na sčete «desjaty» Ioğann Jakob postaralsja posmotret na sebj glazami Andreasa“ (Viševskij, 2018, s. 150).

Poté, co opilý Andreas využije své fyzické převahy a momentu překvapení a přiměje Johanna Jacoba k sexu, přemýšlí mistr o tom, jak se vůči takovému jednání napříště ohradit. Ani v tomto případě v sobě Louis nezapře umělce, když o jednotlivých variantách uvažuje i z estetického hlediska:

„Ioğanna Jakoba zanimali sovesem drugie voprosy: kak vesti sebj utrom, čto skazat Andreasu? «To, čto ty pozvolil sebe prošloy nočju, bylo gjazno i protivno estestvu»? Zvučít horošo, no znaet li Andreas, čto značít «protivno estestvu»? I potom, slovo «gjazno» – eše rešít, čto eto o ego nečistoplotnosti. Nekrasivo polučítsja“ (Viševskij, 2018, s. 163).

Homosexuální vztah (stejně jako všechny jiné vztahy) je v tomto románu intimní záležitostí pouze dotyčného páru. Neprojeví se žádná snaha něco z této sféry demonstrovat, sdílet s někým dalším. Oba hrdinové si jsou zároveň vědomi toho, že větší část obyvatel města by nemusela mít pochopení pro to, jak jsou uspořádány vztahy v Louisově domácnosti, ovšem nikdo nemá potřebu nic zveřejňovat, takže se s reakcí okolí téměř nesetkávají a ani netrpí tím, že v rámci domácího soužití také neproběhl žádný coming out. Na rozdíl od trendů v současné literatuře reflektující homosexuální téma je však zřejmé, že by to v příběhu odehrávajícím se v 18. století působilo nepatříčně. Právě pro tuto ojedinělost v zobrazení homosexuálního motivu bez společensko-politických ambicí je román důležitým příspěvkem k diskuzi o tom, jakou pozici by (nejen) v umění mohla zastávat menšinová témata – tedy mít roli organické součásti světa postav.

Odezvy na román

Dle informací získaných přímo od Anatolije Viševského byl ruský psaný román na Ukrajině vydán v nákladu 600 kusů a do Ruska bylo několik exemplářů distribuováno pouze za pomoci přátel do dvou vybraných prodejen knih (Viševskij, e-mailová korespondence s autorem, 2020).

Jedna ze zveřejněných reakcí na omezenou dostupnost románu také upozorňuje. Autor zmíněného textu Konstantin Kropotkin si všímá několika důležitých momentů, např. upozorňuje na fakt, že v celé knize je Viševským pouze jednou zmíněn žánr, a to „повесть“, přestože Kropotkin sám by použil spíše označení „роман“. I tento příspěvek se přidrží toho mínění, že text Viševského je románem. Kropotkin upozorňuje na zřejmý vztah románu s Mannovou *Smrtí v Benátkách* a s dalšími dvěma německými romány vracejícími se do minulých století: *Parfémem* Patricka Süskinda a *Vyměřováním světla* Daniela Kehlmana (Kropotkin, 2019, online). Pozornost poutá také Kropotkinovo zařazení knihy mezi „gay love-story“, „queer-knihy“ a „(gay)romány“ (Kropotkin, 2019, online), což ovšem nejen sám Viševskij považuje za užující (Viševskij, e-mailová korespondence s autorem, 2020).

V jiném článku je zmínka o tom, že se jedná pravděpodobně o první humanistický román o gay umělci v ruštině. Zároveň je oceněn důraz na detail:

„...центральный мотив – хрупкость человеческой жизни – всей, от фарфоровой фигурки до крепкого солдатского тела. ... Запахи – от нежного аромата цветка до смрада нечистот и гноя – в тяжелых сумерках тогдашнего быта, творческая тонкость скульптора и – сигнал-привет от «Моби Дика»“ (Gusejnov, 2018, online).

Další z textů věnovaných románu o Johannu Jacobu Louisovi výrazně propojuje osudy hlavního hrdiny s autorem. Opět je připomenuta *Smrt v Benátkách* a poukázáno je na další tematicky blízká díla:

„История «оживших» статуэток слишком родственна биографии Голема, чтобы не вспомнить Прагу. Там тоже был случай, когда вместо обожженных глиняных фигурок в жизни героя появился живой человек – женщина. Конечно, я имею в виду чудесную повесть Брюса Чатвина о пражском бароне фон Утце, владельце уникальной коллекции мейсенского фарфора, втиснутой в крошечную квартирку на Широкой улице. ... В «Палисандрии» Саша Соколов верно подметил несомненную и загадочную связь между эмиграцией и сексуальной идентификацией. Именно на чужбине, в Людвигсбурге, у куафера, черновицкий Лойс примеряет парик манновского Ашенбаха, но к блаженным берегам Лагуны ему, увы, не возвратиться“ (Lvov, 2018, online).

V příspěvku o zajímavých knihách jiný autor krátkého textu zpochybňuje spokojenost, v níž Louis tráví posledních roky života:

„...к этому ли стремился и об этом ли мечтал старый мастер в своих «хрупких фантазиях»?“ (Bondar-Tereščenko, 2019, online).

Závěr

Jak dokládá následující ukázka, ne vždy se čtenář z textu dozví vše „без купюр и умолчаний“:

„На «их» месте сели передохнуть у ручья.

– Ты только не бросай меня, – сказал вдруг Андреас. – А то как я один?

Потом парень склонился к мастеру и прошептал на ухо:

– Я хочу что-то тебе сказать.

На губах Иоганна Якоба появилась слабая улыбка:

– Я все знаю“ (Viševskij, 2018, s. 221 – 222).

Anatolij Viševskij tak i svým hrdinům ponechává nějaké soukromí. Román slibující nic nezamlčovat, tak nemusí prozradit vše, aby byl přečten. Podobně je to i s tajemstvím výroby sošek Johanna Jacoba Louise, které se jeho pokračovatelé snažili bez uspokojujícího výsledku najít v písemnostech, jež po mistrovi zůstaly. S pomocí stejných zápisků autor vystavěl děj románu a tytéž zápisky studentovi v Princetonské univerzitě pomohou k doktorátu, aniž by bylo třeba znát Louisovy výrobní postupy nebo vědět, co s Andreasem již nepotřebovali vyslovit.

Tento výstup vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu Slavistická badatelská dílna číslo MUNI/A /0900/2019 podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2020.

Zoznam použitej literatúry

1. БОНДАРЬ-ТЕРЕЩЕНКО, И. 2019. Непризнанные гении – 5 книг о том, что не стоит забывать. In: *Espresso.tv* [online]. 2018, [cit. 10-03-2020]. Dostupné na internetu:
<https://ru.espresso.tv/article/2019/06/05/nepryznannye_genyy_5_knyg_o_tom_chno_ne_stoyt_zabyvat>
2. ВИШЕВСКИЙ, А. 2020. E-mailová korespondence s autorem. 2020.
3. ВИШЕВСКИЙ, А. 2006. Escape. In: *Квир*. 2006, № 41, 44 – 49.
4. ВИШЕВСКИЙ, А. 2018. *Хрупкие фантазии обербоксиера Лойса*. Черновцы: Meridian Czernowicz. s. 232. ISBN 978-966-97679-4-3.
5. ГУСЕЙНОВ, Г. 2018. Гомоэротическая литература нашего времени. In: *RFI* [online]. 2018, [cit. 10-03-2020]. Dostupné na internetu:
<<http://www.rfi.fr/ru/rossiya/20180722-gomoeroticheskaya-literatura-nashego-vremeni>>

6. КРОПОТКИН, К. 2019. Хруст хрупкости. О фарфоровом (гей)романе Анатолия Вишевского. In: *A Medium Corporation* [online]. 2019, [cit. 10-03-2020]. Dostupné na internetu: <<https://medium.com/@konstantinkropotkin/хруст-хрупкости-836abdf65aae>>
7. ЛЬВОВ, К. 2018. Смерть не в Венеции. In: *post(non)fiction* [online]. 2019, [cit. 10-03-2020]. Dostupné na internetu:
8. <<https://postnonfiction.org/correspondence/notinvc/>>

III. Lingvistická sekcia

Из истории изучения славянских паремий (на материале словацкого, русского, украинского и белорусского языков)

Ленка Бордюгова, магистр

Университет им. Константина Философа в г. Нитра, философский факультет, кафедра русистики, lenka.bordjuhova@ukf.sk

Резюме

V článku sa zaoberáme históriou skúmania slovanskej paremiológie (na príklade slovenského, ruského, ukrajinského a bieloruského jazyka). Stručne sa opisuje výskum slovanskej paremiológie v lingvistike, pričom sa definuje jej miesto a úloha. Príspevok objasňuje problém etnolingvistického prístupu posudzovania parémií, v ktorom sa spájajú jazykové a etnografické aspekty. S pomocou etnolingvistiky môžeme skúmať nielen mentalitu ľudí, ale aj duchovnú kultúru národa.

Сведения об авторе

Аспирантка первого курса обучения кафедры русистики философского факультета Университета им. Константина Философа в Нитре, обучающаяся по специальности «Славистика. Славянские языки». К области научного интереса автора относится этнолингвистика и лингвокультурология.

Введение в проблематику

У каждой нации можно определить её культурный и исторический фонд, обратившись к языку её носителей. Это, в первую очередь, слова и устойчивые единицы речи, происходящие из глубин народной мудрости. Каждый народ на протяжении столетий собирал, оберегал и переносил из поколения в поколение пословицы и поговорки. Одни из них оставались неизменными, другие претерпевали различного рода трансформации. Как показывает наш пока ещё формальный анализ собранного фактического материала, паремии в любом языке имеют своеобразные семантическую и синтаксическую структуры.

Язык нации закреплён в её культуре, где отражена специфика менталитета отдельного этноса. Актуальность и новизна данной статьи, на наш взгляд, заключается в сравнительном изучении вопроса исследования славянских паремий в лингвистической

литературе. Таким образом, в статье ставятся две основные задачи: 1) рассмотреть историю развития славянской паремиологии (паремиографии) и определить место и содержание понятий *пословица* и *поговорка* в современной лингвистике; 2) представить этнолингвистический подход исследования паремий на основе учения Московской этнолингвистической школы Н. И. Толстого.

Об истории возникновения славянской паремиологии и паремиографии

Точно определить происхождение паремий почти невозможно. Учёные предполагают, что пословицы и поговорки возникли у славян еще до христианских времен. Первоначально восточные славяне сохраняли их в литературных памятниках древнего государства. «В Древней Руси сборники мудрых мыслей и афористических изречений появляются с распространением письменности, чаще всего представляя собой перевод уже существующих сборников (например *Сборники Святослава* (1073, 1076)» (Ошева, 2013, с. 76).

Современный паремиологический фонд славянских языков возник благодаря собирательским стараниям фольклористов, этнографов. Основы словацкой паремиографии были положены Д. С. Горчичкой (1678), ставшим составителем *Slowára Slowenského, Česko-Lat'insko-Německo-Uherského*, который занял особое место в словацком историческом языкознании.

К первым изданиям русских пословиц принадлежат работы: Н. Г. Курганова *Собрание русских пословиц и поговорок* (1769) и А. А. Барсова *Собрание 4291 древних российских пословиц* (1770). Сборник *Русские пословицы* И. Богданович издаёт по поручению Екатерины II в 1785 г. Затем выходят из печати *Полное собрание 5365 русских пословиц и поговорок* Д. Княжевича (1822), *Русские пословицы и поговорки* С. А. Сергеева (1830) и *Словарь русских пословиц и поговорок* И. М. Снегирёва (1831 – 1834). Сборник И. М. Снегирёва состоит из словаря и вводной, теоретической части, где описываются особенности исследования разных аспектов паремиологии: от истории её возникновения до разработки вопросов паремиологической стилистики.

К первым сборникам украинских паремий относится *Приповісти посполитые* Климента Зиновиева, датируемый концом XVII в. А первой книгой украинских пословиц, составленной по тематическому принципу, стало издание М. Номыса *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (1864).

Фактически первая публикация с белорусскими пословицами принадлежит А. Рыпинскому, который в 1840 г. находился в эмиграции во Франции. Напечатаны они были

в книге *Беларусь*. В ее состав входило 50 пословиц, которые он восстановил по памяти. На русском языке белорусские пословицы и поговорки были в первый раз опубликованы в 1844 – 1845 гг. В. Васильевым (75 текстов) в петербургском журнале „Маяк“ (т. XV, XXII, XXIII). К ранним публикациям белорусских пословиц и поговорок также принадлежит подборка из 185 текстов, которую разместил в последнем из шести своих сборников песен Ян Чечот *Деревенские песенки из-под Немана и Двины, некоторые пословицы и идиомы...* (1846). Можно считать, что это была первая публикация, сделанная фольклористом после его экспедиций по территории Беларуси. Автор П. М. Шпилевский также издал свой сборник паремий *Белорусские пословицы: Памятники и образцы народного языка и словесности* (1853). Знаменательными в этой области можно назвать труды И. И. Носовича *Сборник белорусских пословиц* (1867), В. Н. Добровольского *Смоленский этнографический сборник: Пословицы* (1894). В XX веке самым известным в белорусистике паремиологом и фразеологом считается Ф. М. Янковский. Он издал большое количество работ, посвящённых устойчивым выражениям, например, *Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі*, в состав которой входило около 5 000 единиц. В последующие годы изданием словарей пословиц и поговорок занимались И. Я. Лепешев и М. А. Яколцевич, А. Аксамитов и др. лингвисты.

Фундаментальные паремиографические словари были составлены в XIX и XX вв. В словакистике создателем таких сборников являлся А. П. Затурский (1837 – 1904). Как выдающийся педагог, он направлял свою деятельность на вопросы воспитания молодёжи. Словарь *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky* (1897) является до сегодняшнего дня самым фундаментальным сборником устойчивых выражений. Он был опубликован в Праге и вмещал почти 13 000 пословиц и поговорок.

В русистике фундаментальной работой считается сборник В. И. Даля *Пословицы русского народа* (1861 – 1862), на который многие учёные ориентируются по сегодняшний день. Эта книга содержит в себе более 30 000 афоризмов и устойчивых выражений. Кроме того, большой вклад в исследование и собирание пословиц в XIX веке внесли Ф. И. Буслаев и его ученик А. А. Потебня. В своем сборнике русских пословиц и поговорок, а также в статье *Русский быт и пословица* (Буслаев, 1861) учёный исследует природу и значение пословичных изречений в жизни народа; анализирует символическую составляющую пословиц, связывая полученные выводы с мифологическими воззрениями славян. В своем труде *Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка* А. А. Потебня исследует семантическую сущность пословицы, пути ее возникновения, уделяя особое внимание образной стороне пословицы. Работы Г. Л. Пермякова *Избранные*

пословицы и поговорки народов Востока (1968), *От поговорки до сказки, Заметки по общей теории клише* (1970), *К вопросу о русском паремиологическом минимуме* (1982), *Классификация пословичных изречений* (1988) указывают на достаточно разработанную теоретическую базу русской паремиологии.

Самым известным собирателем и исследователем украинских народных пословиц является И. Я. Франко (1856 – 1916). В регистр его этнографического сборника *Галицко-руські народні приповідки* (1901 – 1910) входит более 30 000 единиц, по величине собранного материала его можно сравнить со сборником пословиц В. И. Даля. Собрание устойчивых выражений И. Я. Франко включает и компаративные замечания. Из многочисленных украинских паремиографических работ отличается сборник М. Ф. Комарова *Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь*, опубликованная в Одессе в 1890 году. Данный сборник отличался от остальных тем, что включал в себе приложение *Бібліографічний покажчик літератури народних малоруських приказок, прислів'їв, загадок тощо* в популяризированной форме (Бур'ян, 2016, с. 39).

Что касается начала сопоставительных исследований в изучении славянских паремий, то следует назвать работу З. Санько, опубликовавшего в Минске первый двуязычный *Малый русско-белорусский словарь пословиц, поговорок и фразем* (1991), а также двуязычный словарь паремий и фразеологизмов *Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь* И. С. Олийника и М. М. Сидоренко (1971). В состав отдельной части *Rusko-slovenského frazeologického slovníka*, над которой работала М. Маликова, изданного коллективом словацких авторов в 1998 г., входят наиболее употребляемые носителями языка паремии. Однако, следует отметить, что на сегодняшний день не существует общеславянский словарь паремий.

Согласно анализу различных научных работ, посвящённых вопросам изучения пословиц и поговорок с лингвистической точки зрения, можно сделать вывод, что паремии рассматривались с разных аспектов – синтаксического, коммуникативно-прагматического, функционально-семантического, социолингвистического и др. Так, существует множество монографий, кандидатских диссертаций и научных статей, посвященных общим вопросам фразеологии и, в частности, паремиологии. В них рассматриваются данные устойчивые единицы речи на разных уровнях – синхроническом и диахроническом. Например, проблемами русской фразеологии и паремиологии занимаются В. Н. Телия, В. М. Мокиенко, Т. Л. Пермяков, Н. Н. Семененко и др. Исследования словацкой паремиологии (см. работы Даны Балаковой (2015), Виеры Ковачовой (2015), Йозефа Млацека

(2007) в основном направлены на ключевые теоретические вопросы, рассматриваемые в рамках исторической, сопоставительной и психолингвистической фразеологии. Вопросы современной славянской паремиографии интересуются В. М. Мокиенко, Н. Ф. Алефиренко (2009), В. П. Аникин (1996), Г. Л. Пермяков (1988), И. А. Подюков (1999), Л. Б. Савенкова (2002), Е. И. Селиверстова (2009). Аспектами лингвокультурологии и этнолингвистики занимаются Н. Ф. Алефиренко, Е. Л. Березович, С. М. Толстая, Л. Б. Савенкова и др. Область исследования коммуникативной прагматики затрагивается в трудах М. Ш. Бахтина, В. Е. Тольдина, Т. В. Шмелевой, А. С. Дедовой.

Определение понятий *пословица*, *поговорка* и *паремия* в лингвистической литературе

Четкости определения разницы между понятиями *пословица* и *поговорка* в языкознании до сих пор нет. Одни учёные рассматривают их как устойчивые синтаксические единицы и отмечают, что пословица – это устойчивый в речи афоризм, имеющий фольклорное происхождение. Его образная структура значения характеризуется эквивалентностью суждения (Алефиренко – Семененко, 2009, с. 248). А поговорка – «это устойчивое выражение, не эквивалентное суждению. Она не обладает семантической независимостью от внешнего контекста, и ее функционирование во многом обусловлено способностью украшать и разнообразить речь» (Там же, с. 248). Происхождение пословиц и поговорок, как жанра устного народного творчества наряду с анекдотами, частушками, байками, песнями, сказками и др., связано с бытом, моралью и историей конкретного славянского этноса.

Таким образом, основное различие между пословицей и поговоркой заключается в том, что пословица имеет поучительный характер, она афористична и соответствует структуре замкнутого предложения. Поговорки не содержат морали, они, как и фразеологизмы, используются для характеристики конкретной ситуации и обычно похожи на предложение одночленной синтаксической структуры.

Филологическая наука, занимающаяся изучением этого материала, называется **паремиологией**. Единицей исследования паремиологии является **паремия** (греч. *pareimia* – пословица). М. А. Черкасский дает следующее определение паремии: «минимальная единица надязыкового семиотического яруса, обладающая свойствами клишированности, афористичности и сентенциозности» (Черкасский, 1978, с. 36).

Каждая паремия имеет две формы – внешнюю и внутреннюю. Языковой (внешний) уровень указывает на морфологическую и синтаксическую структуру данной

единицы языка, семантический (внутренний) уровень – на значение паремиологической единицы. Современной тенденцией в исследовании паремий является – прагматический подход. Сущность его заключается в описании пословиц и поговорок с точки зрения их использования в коммуникации: в каких условиях и с какой целью они используются. Прагматика не рассматривает правильность употребления языковых средств в речи (лексических, морфологических или синтаксических), а изучает, насколько их выбор был эффективен и как он влияет на успешность и взаимопонимание коммуникантов.

Как отмечает Й. Млацек, только в XIX веке были созданы самые обширные коллекции славянских языковых паремий. Учёный пишет, что «сбор и обработка соответствующих материалов были в первую очередь частью разносторонних или многосторонних описаний определенной этнической группы и, во-вторых, понимались как часть изучения соответствующих языков» (Mlasek, 2007, с. 180). Также в это время ещё не были придуманы терминологические названия для единиц изучения паремиологии. Первые изменения в определении данных языковых единиц среди других лингвистических понятий происходят только в начале развития фразеологии, когда пословица, поговорка и фразеологический оборот считаются основными единицами фразеологии. До появления новой фразеологической концепции термины *фразеология* и *паремиология* пересекаются.

Паремии также имеют схожие признаки с афоризмами, изучением которых занимается отдельная дисциплина. На афоризм как предмет изучения лингвистики обращает внимание Е. Е. Иванов, он подчеркивает, что «афоризмами могут быть и паремии – фольклорные тексты: «Обещанного три года ждут или Тише едешь – дальше будешь» (Иванов, 2018, с. 114). Однако афористика на сегодняшний день не имеет собственную методологию. Эта наука граничит с философией (теорией познания, логикой, этикой), филологией (поэтикой, историей литературы, риторикой, фразеологией, лингвистикой текста) и фольклором (прежде всего в паремиологии) и изучает теорию и историю афоризма как специфического продукта и способа речемыслительной деятельности человека (Там же, с. 117). Афоризмы, как и крылатые слова и цитаты, имеют автора. В основе афоризма находится суждение о каком-либо событии в широком смысле слова. Паремии не имеют авторства, они возникают в народной среде, сохраняют мудрость и опыт поколений. Сходством паремий и афоризмов является их лаконичность, воспроизводимость, оригинальность и в некотором смысле парадоксальность (которая больше отражена в афоризмах – в желании автора выявить что-то необычное и неожиданное).

Этнолингвистический подход исследования паремий в современной лингвистике

Как одно из направлений современной лингвистики можно выделить этнолингвистический подход к анализу языковых явлений, сущность которого состоит в том, что он направлен на изучение взаимовлияния языка и культуры. Для нас перспектива изучения этнолингвистического аспекта в паремиологии обусловлена тем, что он помогает взглянуть на народную культуру, творчество, психологию и менталитет народа через призму его языка. «Этнолингвистика (от греч. «народ», «племя» и «лингвистика») – направление в языкознании, изучающее язык в его отношении к культуре, взаимодействие языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов в функционировании и эволюции языка» (Руденко, 2014, с. 5).

Основными исследованиями по славянской этнолингвистике можно назвать работы профессора Н. И. Толстого (1923 – 1996) ¹. Как отмечают учёные, его труды оказали существенное влияние на другие лингвистические дисциплины (славянскую компаративную лингвистику, историю языка, диалектологию) и фольклористику, в том числе на мифологию и этнографию, о чём свидетельствует пятитомное издание учёного *Славянские древности* (1995 – 2012).

Итак, Н. И. Толстой представил два определения понятия этнолингвистика – узкое и широкое. В узком понимании Н. И. Толстой видит этнолингвистику как часть лингвистики, которая исследует проблематику языка и культуры или отражение языка в человеческой культуре. В широком понимании этнолингвистика исследует почти все уровни культуры через язык фольклора и этнические особенности человеческого общества (Tolstoj, 2014, s. 16).

Этнолингвистический анализ паремий нам позволит выявить особенности языковых единиц с национально-культурной семантикой, поскольку методология Н. И. Толстого основывается на анализе широкого круга справочного материала – культурологического, лингвокультурологического, этнолингвистического и общего лингвистического характера.

¹ Н. И. Толстой не ограничивался только исследованием русского языка, он анализировал почти все славянские языки и их традиции (прежде всего южнославянские и восточнославянские) и искал их совместные корни, совпадения и различия.

Заклучение

Главный вывод, который можно сделать, заключается в том, что начало собирания паремиологического материала у славянских народов происходило приблизительно в одно время (XVII – XVIII вв.). Кроме того, наименее изученными оказались словацкие паремии, которые до сих пор рассматриваются в разделе фразеологии. Восточнославянские исследования паремий с лингвистической точки зрения глубже изучены в русистике.

Этнолингвистический подход при анализе паремий может рассматриваться как перспективное направление, которое нам позволит выявить языковые особенности исследуемых славянских народов и их культуры.

Список используемой литературы

1. АЛЕФИРЕНКО, Н. – СЕМЕНКО, Н. 2009. *Фразеология и паремиология*. Учебное пособие. Москва: Флинта, 2009. 344 с. ISBN 978-5-9765-0838-5.
2. АЛЕФИРЕНКО, Н. и кол. 2016. *Современная фразеология: тенденции и инновации: Монография*; отв. ред. А.П. Василенко. Москва, Санкт-Петербург, Брянск: «Новый проект», 2016. 200 с. ISBN 978-5-9908370-0-3.
3. БУР' ЯН, Л. (упоряд.). 2016. *Закоханий в українське слово : до 170-річчя від дня народження Михайла Комарова*. Збірник матеріалів. Одеса: ОННБ, 2016. 517 с.
4. ИВАНОВ, Е. 1994. *Афоризм как предмет философии и лингвистики*. In: Лингвистика афоризма: хрестоматия. Минск: Вышэйшая школа. 2018. с. 113 – 126.
5. КОЙРАНСКАЯ, Е. 2011. *Разностороннее изучение паремий в русской и зарубежной лингвистике*. In Вестник Орловского государственного университета, 2011. № 1 (15). С. 257 – 259. ISSN 2221-7347.
6. КОЛОЇЗ, Ж. – МАНЮГА, Н. – ШАРМАНОВА, Н. 2014. *Українська пареміологія*. Кривий Ріг: КПИ ДВНЗ Криворізький національний університет, 2014. 349 с. Без ISBN.
7. ЛЕПЕШАЎ, І. 2006. *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства: дапаможнік для студэнтаў ВНУ*. Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт, 2006. 279 с. ISBN 985-417-808-0.
8. ОШЕВА, Е. 2013. *Паремиологическое пространство: дискуссионные вопросы*. In Исследовательский журнал русского языка и литературы. №1 (1), 2013. С. 78 – 88. ISSN 2345-2498.

9. РУДЕНКО, Е. 2014. *Этнолингвистика без границ. Введение в лингвистическую антропологию*. Минск: БГУ 2014. 192 с. ISBN 978-985-566-050-8.
10. САВЕНКОВА, Л. 2002. *Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты*. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2002. 239 с. ISBN 5-87963-021-8.
11. ТЕЛИЯ, В. 1996. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с. ISBN 5-88766-047-3.
12. ЧЕРКАССКИЙ, М. 1978. *Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы*. Москва: Наука. 1978. с. 35-52. Без ISBN.
13. DOROTJAKOVA V. a kol. 1998. *Rusko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: Media Trade, 1998. 664 s. ISBN 80-08-00304-9.
14. MLACEK, J. 2007. *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2007. 375 s. ISBN 978-8084-239-0.
15. TOLSTOJ, N. (prekl.) BAUEROVÁ, J. 2016. *Magie slova a textu. Moskovská etnolingvistická škola*. 1. vyd. Praha : Karolinum. 2016. 90 s. ISBN 978-80-246-2923-0
16. ZÁTURECKÝ, A. 2018. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. 2. vyd. Bratislava: Tatran. 2018. 813 s. ISBN 978-80-222-0946-5.

Reinterpretácia precedentných mien sovietskej literatúry v súčasnom ruskom mediálnom diskurze

Mgr. Katarína Jalová

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií, katarina.jalova@uniba.sk

Abstrakt

В статье рассматриваются способы употребления precedentных имен официальной советской литературы в современном российском медиальном дискурсе. Анализу подверглось пять часто актуализированных и реинтерпретируемых precedentных имен. Обнаружено, что в ряде случаев изначально положительные герои употребляются в негативном значении или в ироническом контексте, особенно в аспекте метафоризации современных российских политиков.

O autorke

Mgr. Katarína Jalová absolvovala študijný program ruské a východoeurópske štúdiá na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako interná doktorandka v programe slavistika na rovnakej katedre. Vo svojom výskume sa venuje problematike precedentných mien literárneho pôvodu v súčasnom ruskom mediálnom diskurze.

Každé obdobie ruských dejín so sebou prinieslo svojich hrdinov, ktorí sa stali vzormi pre ďalšie pokolenia. Niektorí sa dostali na pomyselný Panteón novodobých idolov vďaka svojim hrdinským činom vo vojnách (ako napríklad Alexander Nevský, A. V. Suvorov, G. Žukov), iní vďaka svojim morálnym zásadám. Po októbrovej socialistickej revolúcii v r. 1917 a následnej zmene spoločensko-politického usporiadania v Rusku sa sovietski ideológovia snažili vytvoriť nový typ človeka, ktorý by zodpovedal požiadavkám novej sovietskej reality. Do širokého povedomia ľudí sa tak dostali hrdinovia Občianskej vojny (vďaka literárnemu a kinematografickému spracovaniu najmä V. Čapajev) alebo nasledujúceho boja proti kulakom (hrdinský pionier Pavlik Morozov, ktorý udal svojho otca ako kulaka, za čo ho jeho rodinní príslušníci z pomsty zabili; v skutočnosti sa však stal nástrojom sovietskej propagandy). Ideológia nového štátu na mape sveta zasiahla všetky oblasti života a literatúra nebola výnimkou.

Na prvom zjazde Zväzu sovietskych spisovateľov v r. 1934 boli sformulované princípy socialistického realizmu, pričom hlavnými „východiskami novej metódy mala byť predovšetkým „pravdivosť“ a „historická konkrétnosť“ umeleckého zobrazenia, ktorá išla ruka v ruku s ideologickým/výchovným pôsobením na adresáta (malo sa pritom na myslí také pôsobenie, ktoré by pozitívne rozvíjalo osobnosť v duchu ideí socializmu)” (Kusá, 2013, s. 146). Tak sa sovietski čitatelia postupne zoznámili s osudmi hrdinských bojovníkov za komunizmus – „revolucionárom a presvedčeným prívržencom režimu, schopným úplného sebaobetovania v prospech zvolenej idey” (Tamže, s. 149), a zároveň alteregom N. Ostrovského **Pavlom Korčaginom** (román N. Ostrovského *Ako sa kalila ocel'*) či dobrosrdečným, ale naivným **dedom Šťukárom** (román M. Šolochova *Rozoraná celina*). Vďaka poviedkam A. Gajdara *Rozprávka o Vojenskom tajomstve, o Chlapcovi-Kibalčišovi a jeho tvrdom slove* (súčasť poviedky *Vojenské tajomstvo*) a *Timur a jeho družina* sovietske deti chceli byť ako rozprávkový **Chlapec-Kibalčiš**, ktorý bojoval proti buržujom rovnako zanietené ako Pavel Korčagin, a ktorého zradil **Chlapec-Jedoš**² alebo pomáhali starším ľuďom ako **Timur** s kamarátmi a po celej krajine začali vznikať skupiny „timurovcov”. Druhá svetová vojna, resp. Veľká vlastenecká vojna, priniesla množstvo skutočných hrdinských činov, čím sa len potvrdila téza sovietskych ideológov o nezlomnosti sovietskeho človeka. Za všetkých môžeme spomenúť letca A. Maresieva, ktorý sa po amputácii oboch nôh vrátil k vojenskému letectvu a zostrelil niekoľko nemeckých stíhačiek počas Kurskej bitky. Jeho osud v r. 1946 literárne spracoval B. Polevoj v novele *Príbeh ozajstného človeka*. Mená spomínaných reálnych a literárnych hrdinov vošli hlboko do povedomia ľudí nielen v Sovietskom zväze a východnom bloku, ale aj vo svete.³

Časté používanie a pravidelné opakovanie spomínaných vlastných mien v rôznych situáciách bežnej a verejnej komunikácie je jednou z podmienok definície precedentných fenoménov podľa J. Karaulova, ktorý za precedentné považoval texty „významné pre ľubovoľnú osobnosť z poznávacieho a emocionálneho hľadiska; majúce nadosobný charakter, t.j. sú dobre známe aj širokému okoliu daného jednotlivca, vrátane jeho predchodcov a súčasníkov; texty, na ktoré sa v diskurze danej jazykovej osobnosti neustále odvoláva” (Karaulov, 2010, s. 216). Pojem precedentný text zavedený Karaulovom sa neskôr pretransformoval na hyperonymický pojem precedentný fenomén. Slovenský rusista J. Sipko (2011, s. 35) vníma precedentné fenomény ako „pravidelne sa opakujúce lingvokulturémy s výraznou mierou reprezentatívnosti

² Podľa prekladu I. Kothaja z r. 1961.

³ Prieskum novín *Rossijskaja gazeta* a *Medzinárodného rádia Číny* o najobľúbenejších ruských knihách súčasných Číňanov ukázal, že na vrchole čínskeho rebríčka je hrdina N. Ostrovského Pavka Korčagin.

najmä národných verbalizovaných hodnôt.” Vlastné mená Pavel Korčagin, dedo Šťukár, Chlapec-Kibalčiš, Chlapec-Jedoš a Timur prešli do pozície precedentných mien, t.j. „individuálnych mien spojených buď so známym textom, zvyčajne rovnako precedentným, alebo precedentnou situáciou. Svojím spôsobom je to zložitý znak, pri použití ktorého sa v komunikácii neapeluje priamo k denotátu, ale k súboru diferenciačných príznakov daného precedentného mena” (Zacharenko, 1997, s. 83).

Rozpadom Sovietskeho zväzu sa však úplne zmenila sociálna paradigma a dovtedajší hodnotový systém obyvateľstva, čím sa niekdajší sovietski hrdinovia razom dostali na okraj záujmu, niektorí až do nemilosti, prehodnotením ich mystifikovaných „hrdinských” činov. Dochádza tak k reinterpretácii, t.j. ku zmene sémantických charakteristík originálu. Môžeme teda predpokladať, že zmena vzťahu k ideologicky podfarbenej oficiálnej sovietskej literatúre sa odzrkadlí aj na spôsoboch použitia precedentných mien sovietskych literárnych hrdinov v súčasnom ruskom mediálnom diskurze. Podľa J. Nachimovovej je „v súčasnej masovej komunikácii rozšírené metaforické používanie vlastných mien na označenie človeka, ktorý sa určitým spôsobom podobá na zákonného nositeľa daného antroponyma, v prenesenom zmysle. Tento postup dovoľuje urobiť paralelu medzi skutočnosťou, názormi, osobnými kvalitami zodpovedajúcich subjektov politickej alebo inej činnosti, vyjadriť vzťah autora k týmto ľuďom a emocionálne ovplyvniť adresáta textu” (Nachimova, 2007, s. 36). Pri reinterpretácii sa popri podobnostiach skutočných ľudí a literárnych hrdinov častejšie stretávame s ironizujúcim použitím precedentných mien, ktoré tak nadobúdajú opačný význam v porovnaní s pôvodným zmyslom, pričom sa zachováva emocionálny vplyv na recipienta textu (v našom prípade mediálneho).

Na základe excerpcie ruských mediálnych textov z rôznych záujmových oblastí, rôznych médií (federálnych a regionálnych, mienkotvorných, ale aj bulvárnych médií) v rozpätí rokov 2002 – 2019 prostredníctvom ruského národného korpusu ruscorpora.ru a medzinárodného korpusu eastview.com a následnej analýzy sme vybrali päť najčastejšie reflektovaných a reinterpretovaných mien oficiálnej sovietskej literatúry: **Pavel (Pavka) Korčagin** (*Павка Корчагин*), **dedo Šťukár** (*дед Щукарь*), **Chlapec-Kibalčiš** (*Мальчиш-Кибальчиш*), **Chlapec-Jedoš** (*Мальчиш-Плохиш*) a **Timur** spolu s odvodeným názvom celej skupiny mladých dobrovoľníkov – **timurovci** (*Тимур и его команда – тимуровцы*). Spôsoby použitia jednotlivých precedentných mien v mediálnych textoch sa v mnohých prípadoch opakovali, preto sme precedentné mená zoradili do skupín na základe spoločných znakov, pričom niektoré skupiny sa navzájom prelínajú a dopĺňajú.

Staré mená v nových podobách a súvislostiach

Uvedené precedentné mená môžeme analyzovať z dvoch navzájom prepojených hľadísk – z hľadiska ich vonkajšej formy a tomu zodpovedajúcej pôvodnej sémantiky a z hľadiska ich novej interpretácie v súčasných ruských médiách. Pri vonkajšej forme precedentných mien prevláda prechod vlastného mena do pozície zovšeobecneného vlastného mena, ku ktorému dochádza v prípade, že „denotát mena je všeobecne známy všetkým členom daného jazykového spoločenstva so spoločným minimálnym vzdelaním; meno sa prestáva spájať s jedným akokoľvek určeným denotátom a stáva sa typickým pre mnohých niečím si podobných ľudí” (Superanskaja, 1973, s. 116). Teda v procese apelativizácie dané mená nadobúdajú príznaky všeobecných mien a stávajú sa synonymom určitých úzko vymedzených vlastností, čo vedie aj k ich určitej sémantickej simplifikácii (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 49). Vlastné meno môže prejsť procesom zovšeobecnenia v tvare jednotného čísla: *Хотелось бы спросить этого мальчиша-плохиша Горбачева: как ему результат?* (ndn.info, 31.12.2019)⁴; *Первый центр – США. Второй создаётся Китаем и Индией. Россия в этой ситуации принимает на себя роль мальчиша-плохиша. Но плохиша, способного успешно маневрировать между всеми этими центрами силы* (argumenti.ru, 04.04.2019); *Буржуины из Financial Times и мальчиш-плохиш Навальный* (jrgazeta.ru, 01.03.2019). Omnoho častejšie je však použitie množného čísla, ktoré svedčí o tom, že „podobné zmeny sú možné vtedy, keď sa črty, činy, zvyky a i. abstrahované z objektov a ukotvené v menách stávajú pre mnohých typickými” (Superanskaja, 1973, s. 118): *В России перевелись «Мальчиши-Плохиши». ЦРУ в смятении: русские не поддаются вербовке* (zvezdaweekly.ru, 02.07.2018); *Мальчиши-Плохиши тверской политики* (ks-region69.com, 03.10.2014); *«На какого литературного героя вы хотите быть похожими? Чему нас учит эта книжка?» Никто из россиян, наверное, не сказал бы в ответ: на Плюшкина... на Коробочку... на Кощея, чахнувшего над золотом... а любимая книга учит скопидомству и азам захламления квартиры. И все-таки среди нас гораздо больше именно таких персонажей, чем разных чацких-онегинных, павлов корчагинных и прочих данко* (rg.ru, 28.12.2012); [...] *павкикорчагины* ушли в прошлое, поэтому надо жить по законам сегодняшнего времени – чистолюбивых прагматиков заражать патриотической идеей построения великой России (yakutsk.monavista.ru, 24.11.2019); *Но если недавно те, кто уводил капиталы за рубеж, рассматривались как «мальчиши-плохиши», то теперь вводятся поправки. Ведь*

⁴ Tu a ďalej v zátvorke uvádzame odkaz na oficiálnu internetovú stránku jednotlivých médií a dátum publikácie novinového článku.

официально считается, что попасть в персональные санкционные списки, изготавливаемые там, – означает стать почти национальным героем здесь. И про увод капиталов из России как-то разом забывается. И даже можно рассчитывать на налоговые льготы. Словом, среди «мальчишей-плохишей» легко находятся «мальчиши-кибальчиши». Чем они отличаются, понятно – близостью к Кремлю, иначе бы под персональные санкции не подпали (mk.ru, 11.12.2017); И тоже ждать, к примеру, когда все левые силы каким-то загадочным образом объединятся, сбросят «мальчишей-плохишей», назначат кибальчишей, и всё будет так, как когда-то было (rusrand.ru, 18.11.2019). Písanie uvedených precedentných mien s malým začiatočným písmenom (dokonca aj spojenie krstného mena a priezviska do jedného slova – навкикорчагины) napovedá o ich úplnom vnímaní ako zovšeobecnených vlastných mien, napriek tomu, že v podobe všeobecného mena nevošli do spisovného ruského jazyka. O nadobudnutí nového, nezvyčajného zmyslu precedentného mena môžu svedčiť úvodzovky, no ich použitie alebo absencia je plne na uvážení novinára, pričom „neprítomnosť úvodzoviek nesúvisí so správnym pochopením zmyslu precedentných mien” (Nachimova, 2006, s. 70).

Popri zovšeobecnení vlastných mien je častým javom pridávanie rôznych prívlastkov označujúcich súčasnosť (новый, наших дней, 21 века) k pôvodným precedentným menám, čím autori textov dávajú najavo, že si uvedomujú zmenu paradigmy a možné ironické konotácie: В Курске объявились «**новые тимуровцы**». В Курске появился новый вид мошенничества, совмещенный с разбойным нападением (dddkursk.ru, 13.10.2006); «**Новые тимуровцы**» в Железногорске терроризировали стариков (regions.ru, 15.08.2002); Надо как-то по закону показать то, что предатель не равен непредателю. А то ведь кончится тем, что какие-нибудь **новые тимуровцы** будут рисовать этому свастику на воротах, а то и во все побьют (vz.ru, 04.06.2013); Prívlastky môžu označovať aj prenesenie precedentného mena do súčasných reálií: В Ачинске появились **новые тимуровцы**. Школьник организовал целую команду юных дворников, которые в свободное время наводят чистоту в городе (eni-seg.tv, 04.11.2019); **Новые тимуровцы**. В России на смену пионерам и комсомольцам пришли волонтеры (iz.ru, 10.10.2003); **Тимуровцы наших дней** знакомят бабушек с фэнтези (vm.ru, 27.10.2019); **Тимуровцы наших дней**. Молодые люди бесплатно помогают старикам (nsk.aif.ru, 05.10.2016); Волонтерство – **тимуровцы наших дней** (m24.ru, 01.07.2015); В Кургане появились **тимуровцы 21 века**. Они работают от души, но за деньги (chel.kp.ru, 17.09.2009).

Okrem vyššie spomenutých prívlastkov sme zafixovali aj kontamináciu precedentného mena тимуровцы iným precedentným menom, a to názvom románu M. J. Lermontova Hrdina

наших čias (*Герой нашего времени*), čím vzniklo slovné spojenie *тимуровцы нашего времени* priamo odkazujúce na prítomnosť nových hrdinov: *Юнармейцы – это своего рода тимуровцы нашего времени, то есть те, кто должен оказывать, например, помощь старшему поколению* (chita.aif.ru, 01.08.2019); *Волжские волонтеры – тимуровцы нашего времени* (bloknot-volzhsky.ru, 02.10.2016); *В Ростове-на-Дону появились тимуровцы нашего времени – движение «Брат за сестру»* (novayagazeta-ug.ru, 21.11.2013); *«Трезвый город», или «Тимуровцы нашего времени»* (взяники.рф, 03.08.2012); *Блоггеры – это тимуровцы нашего времени* (starland.ru, 02.06.2011).

Okrem toho je zaujímavé aj prirovnanie jedného precedentného mena k iným precedentným menám, pričom ide o deglorifikáciu idolu mnohých sovietskych komsomolcov Pavku Korčagina, ktorého autor článku prirovnáva k hlavným postavám novely *Psie srdce* M. Bulgakova Šarikovovi (symbol krajného primitivizmu a nemorálnosti) a Švonderovi (symbol naivného komunistického aktivistu): *Павка Корчагин – это помесь Шарикова и Швондера* (chaskor.ru, 25.05.2014).

Precedentné mená sa na stránkach novín môžu objaviť aj v modifikovanej podobe oproti svojmu pôvodnému tvaru, o čom svedčí aj modifikácia mena *Тимур а jeho družina* (*Тимур и его команда*): *Тимур без команды. Как сборная России спасла матч со Сербией* (championat.ru, 11.01.2019); *Команда осталась без Тимура. Криминальный авторитет по кличке Тимур Ванский умер в Москве* (vm.ru, 04.10.2019); *Тимура с командой сменил Саша Белый с «Бригадой»* (sovsakh.ru, 30.12.2003). Podľa D. Gudkova (1999) je precedentné meno jadrom celej kategórie precedentnosti, pretože niekedy je schopné aktualizovať precedentné texty aj precedentné situácie. V našom výskume sme sa ale stretli aj s prípadom, kedy precedentná situácia vyjadrená precedentným výrazom odkazovala na precedentné meno: *Краснодарским навальнистам вручили корзину печенья и банку варенья* (yasonews.ru, 18.08.2018). Ide o odmenu pre Chlapca-Jedoša od buržujov za jeho zradu: „Zaradovali sa vtedy buržuji, zapísali chytro Chlapca-Jedoša do svojho buržujstva a dali mu celý súdok zaváranín a celý kôš zákuskov” (Gajdar, 1961, s. 63).

Spomínané zmeny vo vonkajšej forme precedentných mien ovplyvňujú aj ich významovú stránku, najmä v súvislosti s reinterpretáciou precedentných mien v dnešných ruských médiách. Napríklad slovné spojenie *новые тимуровцы* v nami excerpovaných článkoch väčšinou vyjadruje negatívny charakter správy. Pôvodne pozitívne konotácie v súvislosti s mládežníckymi skupinami timurovcov vďaka prídavnému menu *новые* nadobudli opačný význam a novinári týmto slovným spojením označovali rôzne kriminálne skupiny. V rovnakom negatívnom význame však používajú aj nemodifikované tvary *тимуровцы* alebo *Тимур и его*

команда: Осторожно – «**тимуровцы**» (krasnoeselo.su, 02.12.2013); **Тимур и его команда** ограбили жителя Шушар (fontanka.ru, 22.12.2019); Наркодилеры позаимствовали методы работы у **Тимура и его команды**. Афганские курьеры, у которых изъяли крупнейшую партию героина, помогли по хозяйству потенциальным сообщникам (mk.ru, 18.01.2013). Negatívnej konotácie podlieha aj označenie spolupracovníkov prezidenta V. Putina: Когда я говорю «он» [Путин], я хочу сразу сказать, что это его команда. Он и его команда. **Тимур и его команда. Путин и его команда** (echo.msk.ru, 14.12.2019).

Častým javom je aj ironické prirovnávanie súčasných politikov k uvedeným literárnym hrdinom. Irónia je v jazyku médií „jedným z účinných spôsobov vyjadrenia autorského vzťahu k predmetu reči a autorskému hodnoteniu najmä preto, že tak robí nevťeravo” (Petrova, Raci-burskaja, 2016, s. 125). V tejto súvislosti sme zaznamenali asociácie V. Putina s Chlapcom-Kibaľčišom: **Мальчиш-Кибальчиш Путин** (echo.msk.ru, 23.01.2013); **О Мальчише-Кибальчише и Военной Тайне про Путина** (fontanka.ru, 05.11.2019), v ktorých sa prezident Putin prezentuje ako jediný spasiteľ Ruska a chrabrý bojovník proti „buržujom” v podobe opozície a Západu. Zosmiešňujúci charakter má asociácia V. Putina s dedom Šťukárom, pričom sa používa forma deminutíva deduško, privlastňovacie zámeno náš a prívlastok federálneho formátu: После недавнего шоу **нашего Дедушки Щукаря** стало ясно, что на президентские выборы он все-таки пойдет (forum-msk.org, 07.08.2017); **Подводная охота Деда Щукаря федерального масштаба** (forum-msk.org, 05.08.2017). Ironickým prirovnaniam sa nevyhol ani niekdajší prezident a premiér D. Medvedev: **Мальчиш-Плохиш Дмитрий Медведев**, подобно нашкодившему ребенку, затаился в ожидании дисциплинарного решения (tsargrad.tv, 20.11.2017); či líder opozície A. Naval'nyj: **Буржуины из Financial Times и мальчиш-плохиш Навальный** (jrgazeta.ru, 01.03.2019); alebo posledný sovietsky najvyšší predstaviteľ M. Gorbačov: Хотелось бы спросить этого **мальчиша-плохиша Горбачева**: как ему результат? (ndn.info, 31.12.2019).

Precedentné mená okrem osobností politiky označovali aj celé krajiny: Первый центр – США. Второй создаётся Китаем и Индией. **Россия** в этой ситуации принимает на себя роль **мальчиша-плохиша**. Но **плохиша**, способного успешно маневрировать между всеми этими центрами силы (argumenti.ru, 04.04.2019); **Россия** после присоединения Крыма стала отличной мишенью для консолидации оппонентов. Она одновременно и «**Мальчиш-Плохиш**», и «мальчик для битья» (gazeta.ru, 10.04.2017); Внезапный миролюбивый тон **КНДР**, которая с начала января из дерзкого «**мальчиша-плохиша**» внезапно превратилась в яростного борца за мир, энергично размахивающего оливковой ветвью, объясняется довольно просто (tass.ru, 05.04.2018).

V ďalších článkoch je citeľná nostalgia za minulými hrdinami a zmena hodnôt dnešných Rusov: *В поисках Павки Корчагина. Сумеет ли власть найти общий язык с молодежью?* (aif.ru, 21.06.2017); *Где они, Павки Корчагины?* (lgz.ru, 23.03.2010); *В современной литературе нет Павла Корчагина, но читатель ждет его появления* (business-gazeta.ru, 11.04.2018); *Михаил Николаев: Идеалами современного общества стали Олег Кошевой или Павка Корчагин, а деньги* (regions.ru, 13.07.2009). Mnohé sovietske reálie v pozmenenej podobe existujú dodnes, ale pod iným názvom: *Были – тимуровцы, а стали – волонтеры* (pressa53.ru, 13.04.2018); *Волонтерство – тимуровцы наших дней* (m24.ru, 01.07.2015); *Юнармейцы – это своего рода тимуровцы нашего времени, то есть те, кто должен оказывать, например, помощь старшему поколению* (chita.aif.ru, 01.08.2019).

Z uvedených ukážok mediálnych textov vyplýva, že mená hlavných postáv sovietskej oficiálnej literatúry pod egidou socialistického realizmu sú dodnes v povedomí členov ruského lingvokultúrneho spoločenstva veľmi živé a novinári na ne neustále odkazujú. Ich použitie v súčasných ruských médiách je však podmienené zmenou paradigmy po rozpade Sovietskeho zväzu, čo zásadne ovplyvnilo konotácie vybraných precedentných mien. V mnohých prípadoch ide o opozitné významy oproti tým pôvodným. Časté je aj prirovnávanie súčasných politikov alebo celých krajín k literárnym hrdinom na základe ich charakterovej podobnosti. Prítomná je aj určitá nostalgia za minulými časmi, ale aj návrat k sovietskym osobitostiam, ale už pod iným názvom zbaveným ideologických kontextov.

Tento príspevok je súčasťou grantového projektu KEGA 052UK-4/2018 *Vysokoškolská učebnica Kultúrne regióny Ruska v cestovnom ruchu*

Zoznam použitej literatúry

1. CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. 2019. *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 2019. 202 s. ISBN 978-80-223-4819-5
2. GAJDAR, A. 1961. *Vojenské tajomstvo*. Bratislava: Mladé letá, 1961. 244 s.
3. ELIÁŠ, A. – KUSÁ, M. et. al. 2013. *Ruská literatúra 18. – 21. storočia*. Bratislava: VEDA, 2013. 233 s. ISBN 978-80-224-1344-2
4. SIPKO, J. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokultúrológie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011. 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4

5. ГУДКОВ, Д. 1999. *Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации*: автореф. дис. докт. филол. наук., Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1999.
6. ЗАХАРЕНКО, И. et. al. 1997. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных текстов. In: *Язык, сознание, коммуникация*. 1997, Вып. 1, с. 82 – 103.
7. КАРАУЛОВ, Ю. 2010. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с. ISBN 978-5-382-01071-7
8. НАХИМОВА, Н. 2006. Нам нужны новые Штирлицы, штирлицы или «штирлицы»? Правописание прецедентных антропонимов. In: *Русская речь*. 2006, 4, с. 68 – 71.
9. НАХИМОВА, Н. 2007. *Прецедентные имена в массовой коммуникации*. Екатеринбург: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2010. 207 с. ISBN 5-7186-0238-X
10. ПЕТРОВА, Н. – РАЦИБУРСКАЯ, Л. 2016. *Язык современных СМИ: средства речевой агрессии*. Москва: ФЛИНТА, 2016. 160 с. ISBN 978-5-9765-0347-2.
11. СУПЕРАНСКАЯ, А. 1973. *Общая теория имени собственного*. Москва: НАУКА, 1973. 366 с.

Precedentný výraz *цан-царан* v súčasnom ruskom politickom diskurze

Mgr. Lucia Chudá

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií, chuda40@uniba.sk

Abstrakt

V статье рассматривается выражение *цан-царан*, ставшее прецедентным после выступления В. Путина на дискуссионном форуме *Россия зовет!*. Политический контекст его использования президентом, а также его яркая стилистическая окрашенность и ироническая семантика вызвали волну критики. Целью данной статьи является исследование динамики распространения и множества модификаций данного выражения в современном русском общественном дискурсе, причем мы сосредоточимся на способах его актуализации и возможной трансформации уже в состоянии прецедентного выражения, которое приобретает ряд новых коннотаций. На конкретных примерах мы проанализируем дискурсивные стратегии и языковые тактики его современного использования в русском политическом дискурсе.

O autorke

Autorka je absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore ruskej a východoeurópske štúdiá. V súčasnosti pôsobí ako doktorandka prvého ročníka na katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií. V rámci výskumu sa zaoberá oblasťou politickej lingvistiky, a to konkrétne otázkou idiolektu politikov a precedentných fenoménov v ruskom politickom diskurze.

Výskumu precedentných fenoménov v politickom diskurze sa v posledných rokoch venuje nemalá pozornosť. Súvisí to aj s rastom záujmu o politickú komunikáciu, vďaka čomu sa postupne vyvíja nový vedecký smer – politická lingvistika. Ide o mladú vedeckú disciplínu na pomedzí lingvistiky a politológie, ktorej predmetom výskumu je politický diskurz. Politická lingvistika, alebo aj politolingvistika, je ako interdisciplína determinovaná aj inými vedeckými disciplínami, napr. sociológiou, masmediálnou komunikáciou, antropológiou, psychológiou atď. Vzťahom medzi jazykom a politikou sa koncom 80. rokov vo svojich prácach zaoberali N.

Chomsky (Language and Politics, 1988) a Dan F. Hahn (Political Communication: Rhetoric, Government, and Citizens, 1988). Politolingvistiku ďalej rozvíjal vo svojich dielach aj jeden zo spoluzakladateľov nemeckej politickej lingvistiky Armin Burkhardt (1996). Množstvo publikácií z oblasti politickej lingvistiky sa v súčasnosti sústreďuje v Severnej Amerike, strednej a západnej Európe a v postsovietskom priestore (Štefančík, Dulebová, 2017, s. 65).

Pre pojem *politický diskurz*, ktorý je predmetom výskumu politickej lingvistiky, neexistuje presná definícia. Jeho ponímanie sa mení v závislosti od konkrétneho autora, vedného odboru, výskumnej školy alebo smeru. O politickom diskurze sa zvykne hovoriť v súvislosti s politickou komunikáciou a jazykom/rečou politiky. Ruskí jazykovedci, Baranov a Kazakevič, považujú za politický diskurz „súhrn všetkých rečových aktov, použitých v politických diskusiách a takisto pravidiel verejnej politiky, overených tradíciou a skúsenosťami“ (Baranov, Kazakevič, 1991, s. 43). Šejgalová zobrazuje politický diskurz vo vzorci: diskurz = jazykové prostriedky + text + kontext. Autorka chápe politickú komunikáciu zoširoka a začleňuje do nej nielen javy a udalosti sociálneho života, ale aj rozhovory o politike a dodáva, že je kľúčové mať na zreteli fakt, že sa (politický diskurz) sústavne prelína s inými druhmi diskurzov – právnickým, vedeckým, masmediálnym, pedagogickým, reklamným, religióznym, športovým, umeleckým a pod. Súhlasíme s tvrdením R. Štefančíka a I. Dulebovej, že politický diskurz „je v širokom ponímaní každý diskurz, v ktorom je s oblasťou politiky spojený aspoň jeden z jeho prvkov: adresant, adresát alebo téma výpovede. V užšom chápaní politický diskurz je diskurz, ktorého cieľom je získavanie, udržiavanie a realizácia politickej moci, a práve tento moment je rozhodujúci pri výbere jazykových prostriedkov a vnútornej logiky textu“ (Štefančík, Dulebová, 2017, s. 47). Teda pri výskume politického diskurzu môžeme vychádzať aj z iných zdrojov ako len z výpovedí politických aktérov.

Je potrebné mať na zreteli fakt, že hlavným cieľom politického diskurzu je jeho potenciál ovplyvňovania adresáta. Preto čím lepšie pozná hovoriaci/autor svojich poslucháčov/adresátov, tým lepšie chápe, aké jazykové prostriedky, taktiky a stratégie rečového pôsobenia má používať. Politický diskurz odzrkadľuje zápas o moc, a to je určujúci moment pre výber komunikačného konania, ktorého cieľom je vždy potreba ovplyvniť intelektuálnu, vôľovú a emočnú sféru recipienta. Správne chápanie politického diskurzu predpokladá hlavne uvedomenie si jeho pozadia, očakávaní autora a poslucháčov, utajovanej motivácie, obľúbených námetov a logických postupov príznačných pre konkrétne obdobie.

N. Chomsky vo svojej analýze mediálnej manipulácie vyčleňuje dve zložky indoktrinácie, z ktorých jedna má slúžiť na ovplyvňovanie inteligencie a ľudí vzdelaných, kým druhá na manipuláciu „bežných“ ľudí. Je zrejmé, že precedentné fenomény apelujú prevažne na prvú

skupinu adresátov. V prípade druhej skupiny účinnejším sa javí viacnásobné a vytrvalé opakovanie tých istých tvrdení a zjednodušení, dysfemizácia, žargonizmy a ďalšie elementy hovorového štýlu, klišé, heslá, epitetá a metafory (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 22).

Precedentné fenomény (nielen) v rámci výskumu politickej lingvistiky sú témou veľmi aktuálnou. Podľa J. Sipka, za národno-precedentné fenomény treba považovať „lingvokultúrne jednotky, ktoré sú v konkrétnom etnokultúrnom prostredí natoľko ustálené a známe, že vytvárajú stabilné sociálno-komunikačné modely ako hodnotové východisko pri opise aktuálnych reálií“ (Sipko, 2011, s. 43). Precedentné fenomény môžeme rozdeliť na: precedentné mená, situácie, výpoveď (výraz) a udalosť. Je pre ne typická aktuálnosť, čo neznamená bezpodmienečnú aktuálnosť a významnosť aj v budúcnosti. Ich existencia je ohraničená časom ich recepcií a reinterpretácií (a práve preto je pre existenciu precedentných fenoménov dôležitá ich „podpora“ napríklad prostredníctvom masmédií). Súhlasíme tiež s nasledovnou definíciou: „Precedentné fenomény sú špecifické spôsoby jazykovej prezentácie vnímania sveta určitým etnikom, sú to jazykové kódy pomyselného spoločenstva. Rozpoznateľnosť, celistvosť, ustálenosť, dobrá zrozumiteľnosť pre väčšinu jeho členov, ako aj estetická hodnota ich robia obzvlášť príťažlivými pre aktérov verejného diskurzu, ktorí ich často aktualizujú pri akcentovaní podstaty informácie.“ (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 17)

Ako hlavná výskumná metóda nám poslúži diskurzna analýza. Takýto prístup k analýze textu nám otvára možnosť zamerať sa na pole kontextu (sociálneho, znakového a pod.), a teda nie len na samotný text/výpoveď. Fakt, že analýzou diskurzu v podstate ignorujeme hranice konkrétneho textu/výpovede svedčí o interdisciplinarite výskumu. Práve diskurzna analýza predstavuje maximálne širokú výskumnú paradigmu a komplexný systém práce s textom (Štefančík, Dulebová, 2017, s. 43-44).

Rossija zoviot! a sémantika výrazu cap-carap

V. Putin na investičnom fóre *Rossija zoviot!* (20.11.2019) odpovedal na otázku *Prečo Rusko nevyvíja nové technológie na ťažbu bridlicovej ropy?* nasledovne: „Pokiaľ ide o bridlicovú ropu... Počkáme kým Američania minú peniaze na technológie na ťažbu bridlicovej ropy a potom to od nich **uchmatneme**. Uvidíme či nás to zaujme – keď tak to lacno odkúpime. Pracujeme na tom, pracujeme samostatne. A vôbec nie je potrebné (žartoval som a teraz to vytrúbia na celý svet) nie je potrebné nič **uchmatnúť**. Pozorne všetko sledujeme.“ (Что касается сланцевой нефти. Давайте мы подождём, когда американцы истратят деньги на новые технологии по добыче сланцевой нефти, а потом у них – **цап-царап**: посмотрим, вообще мы заинтересованы в этом сегодня или нет, и задёшево купим. Мы работаем

над этим, мы работаем и самостоятельно. И совсем не обязательно – это я пошутил, а то сейчас растреляют на весь мир – «цап-царап» делать совсем не обязательно. Поэтому мы внимательно наблюдаем за этим.) (kremlin.ru).

Výraz *cap-carap* sa skladá zo slovies *capať* a *carapať*. Výkladový slovník ruského jazyka (2017, Moskva) nám ponúka nasledovné definície týchto slov:

- **цапать**, кого-что (прост.). 1. Хватать когтями; царапать. 2. Быстро и грубо хватать. Ц. из рук. Не твоё, не цапай!) (Ožegov, Švedova, 2017, s. 837);

(**capať**, кого, čo (nářečie). 1. Lapať pazúrmi; driapať. 2. Rýchlo a hrubo chytať. Uchmatnúť z rúk. Nie je to tvoje, nechytaj!).⁵

- **царапать**, кого что. 1. Делать царапины. Ц. руки. Перо царапает (задевает за бумагу). 2. Изображать царапинами. Ц. буквы на стене. Ц. в тетрадке (перен.: плохо писать) (Ožegov, Švedova, 2017, s. 837);

(**carapať**, кого, čo. 1. Urobiť škrabance. Poškriabať ruky. Pero škriabe (na papier). 2. Robiť ryhy. Vyryť písmená do steny. Škriabať do zošita. (obrazne: škaredo písať)).

Výraz *cap-carap* v ruskom výkladovom slovníku je definovaný nasledovne:

- **цап-царап**, в знач. сказ. (разг. шутл.). Цапнул, схватил. Кошка мышку цап-царап. (Ožegov, Švedova, 2017, s. 837);

(**cap-carap**, в разгов. знач. (hovorové, žartovné). Zdrapil, chytil. Mačka zdrapila myš.).

Frazeologický slovník ruského jazyka ponúka pre výraz *cap-carap* nasledovný výklad:

- **цап-царап** разг., экспрес. – быстро и внезапно схватить кого-либо или что-либо (Stepanova, 2016, s. 570);

(**cap-carap** hovor., expres. – rýchlo a náhle zdrapiť niekoho alebo niečo).

Školský etymologický slovník ruského jazyka nám ponúka definíciu:

- **цап-царап** Искон. Сложение цап (см. цапать) и царап (см. царапать). Цап-царап буквально – «очень быстро схватить» (зубами и когтями) (Šanskij, Bobrovová, 2004);

⁵ preklady všetkých definícií slov v slovníkoch sú od autorky článku

(**cap-carap** pôvodné zloženie *cap* (v zmysle *capat'* – lapit') a *carap* (v zmysle *carapat'* – škriabať). Cap-carap doslovne – veľmi rýchlo chmatnúť/lapit' (zubami, pazúrmí)).

Z etymologického hľadiska musíme dodať, že v sovietskom priestore je výraz ustálený ako hravý a detský. V postsovietskom Rusku sa objavil rovnomenný animovaný seriál o bratoch-kocúroch (*orig. z angličtiny: Catscratch*). Ak by sme sa snažili výraz preložiť, mohli by sme si vybrať z nasledujúcich variantov: kradnúť, ukradnúť, lapit', schmatnúť, uchmatnúť; alebo zájsť do slangových či expresívnych výrazov: čmajznúť, habať, chabrať, driapať, brakovať.

Fórum *Rossija zoviot!* je seriózna ekonomická platforma. Prezident V. Putin použil výraz, ktorý má v sebe význam slangový, znížený, čím štylisticky „netrafil“ koncept daného formátu. Prezidentov zámer môžeme hodnotiť ako snaha o odľahčenie tak serióznej problematiky.

Precedentnosť výrazu

Podľa našich pozorovaní takmer okamžite zaplavili internet reakcie na prezidentov výrok či už v podobe komentárov, novinových článkov alebo žartovných meme komiksov (práve tie sa veľmi rýchlo a efektívne šíria na sociálnych sieťach, kde sa stretávajú s veľkým počtom ľudí). Opätovné opakovanie výrazu sa používa najmä v ironickej a žartovnej rovine, čo nasvedčuje tomu, že výraz je šírený najmä kritikmi súčasnej kremľskej politiky. Vybrali sme niektoré reakcie zo sociálnych sietí.⁶ Mohli by sme ich rozdeliť na niekoľko skupín: kritické komentáre, ironické komentáre, komentáre v ktorých sa objavuje istá obava z pravdivosti tvrdenia a komentáre, ktoré spájajú krádež so smerovaním politiky Ruskej federácie. V jednom komentári sa môžu objavovať viaceré elementy (irónia spojená s kritikou, vtip spojený s obavou a pod.).

Russkaja ruletka (Twitter, 21.11.2019):

„*Cap-carap* je hlavnou podstatou Putinovho sveta. Podľa neho sa ľudia nemusia rozvíjať, netreba podporovať vedcov, ani netreba investovať do nových objavov. Stačí len sedieť v zálohe na okraji civilizácie a čakať na vhodný okamih, kedy sa naskytne príležitosť kradnúť.“ Autor komentuje nielen stratégiu politiky V. Putina, ale aj celej ruskej politiky. Politiku krádeže považuje za základnú podstatu politického konania hlavy Ruskej federácie. Nachádza sa tu istá dávka politického sarkazmu.

⁶ Vychádzali sme zo zdrojov sociálnych sietí, nakoľko si myslíme, že tento zdroj informácie nemožno vyčleniť od výskumu politického diskurzu. Práve naopak, sociálne siete ako zdroj je veľmi podnetný, keďže informácie sú veľmi aktuálne, sú politickej tematiky a majú dosah na veľký počet užívateľov.

Vadim Korovin:

„Celý priemysel ZSSR bol vybudovaný na *Cap-carap*. To nie je vtip, Vladimir Vladimirovič. My všetci dobre rozumieme, o čo tu ide.“ (Ponomariova). Táto reakcia spochybňuje žartovný tón V. Putina. Priznáva, že politika krádeže môže byť reálna.

Eľ Miurid:

„*Cap-carap* – tu predsa nehovoríme o kúpe, ale o krádeži.“ (Ponomariova). Tento komentár radíme ku kritickým. Autor poukazuje na možnosť pravdivosti tvrdenia. Poukazuje na jeho závažnosť. Upriamuje pozornosť na voľbu jazykových prostriedkov V. Putina.

Aleksandr Lisovsev (Twitter, 22.11.2019):

„Otče, špecifikujte, na čo nám bude dobrá krádež? Vaša terminológia je čoraz menej pochopiteľná!“ Ide o kriticko-ironický komentár. Autor sa vyjadruje k preňho nepochopiteľného zámeru V. Putina.

Vesti iz Durdoma (Twitter, 21.11.2019):

„Na erb Ruska je potrebné naškriabať *cap-carap*...“ Ide najmä o ironický komentár, ktorý taktiež môžeme interpretovať ako kritiku a zovšeobecnenie politiky Ruska, ktorej podstatou je vidina krádeže.

Marianna Kraminova (Twitter, 21.11.2019):

„Filologické okienko: pre slovo *ukradnúť* teraz máme nové synonymum – *cap-carap*. Ako sa len ruský jazyk obohatil“. Komentár v sebe nesie veľkú dávku sarkazmu, ktorý je založený na negatívnom vnímaní výroku.

Igor Kuličik:

„*Cap-carap* zaujme dôstojné miesto v slovníku nového jazyka epochy Putina... Ak sa taký vôbec niekedy objaví.“ (Ponomarjova). Aj v tomto prípade ide o ironický komentár.

Výraz sa stal natoľko rozšíreným, že sa umiestnil v rebríčkoch lingvisticky orientovaných skupín na sociálnej sieti Facebook *Slovník roka* (*Словарь года*), v ktorej aktívne spolupracuje približne 1000 filológov, medzi najznámejšími sú napr. G. Gusejnov, A. Michejev) a *Slovo roka* (*Слово года*, kde pôsobí viac ako tisíc filológov, moderátorom skupiny je filológ a publicista Michail Epštejn). Výraz bol tak frekventovaný vo verejnom diskurze, že neobišiel novembrový rebríček v skupine *Slovník roka*, aj keď sa neocitol v celoročnom vyhodnotení. Väčšiu popularitu sa výrazu podarilo získať v skupine *Slovo roka*, kde sa výraz v celoročnom rebríčku umiestnil na štvrtom mieste v kategórii *antijazyk* (jazyk propagandy, stereotypov, lží, agresie a vulgarizmov).

Častým používaním výrazu dochádza k jeho transformácii, t.j. „úmyselnému porušovaniu jeho sémantickej alebo štrukturálnej celistvosti, keďže často len metódou „prerobenia“

a adaptácie pôvodného ustáleného spojenia autor textu môže bezprostredne realizovať svoju diskurzívnu stratégiu.“ (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 21). Dochádza k nasledovným transformáciám:

1. explikácia (doplnenie komponentov): *Capcarapija* (Цапцарапия) – t.j. republika založená na idei kradnutia; *cár Cap-Carap I.* (Царь Цап-Царан Первый) – synonymum pomenovania prezidenta; *Cap-carapyč* (Цап-царапыч)⁷ – ide taktiež o synonymum pomenovania;
2. substitúcia (zámena komponentov): *Cap-startap* (Цап-стартап) – ako startup, ktorého kľúč tkvie v zlodejstve; *Strana cap-carapyčej* (Страна цап-царапычей) – kedy dochádza k zámene oboch slov z pôvodného názvu politickej strany *Единая Россия*, čo súdime podľa loga na obrázku (por. obrázok č. 1)

Obrázok č. 1

V týchto prípadoch transformácie výrazu dochádza k ironickému faktoru, kedy sú štylistické a sémantické zmeny použité s cieľom vyvolať vtíp/žart. Takého ohýbanie a šírenie podporuje jeho popularitu a tým podporuje jeho precedentnosť. Navyše spájaním s politikou akou sa uberá Ruská federácia aj politikou V. Putina výraz nadobúda nové konotácie. Už nejde len o vtíp, z výroku sa stáva kultúrny kód, ktorý chápe isté spoločstvo.

Dovolíme si tvrdiť, že stratégie V. Putina neboli mierené týmto smerom. Vladimir Putin si už dlhé roky buduje obraz silného vládcu, ktorý nemá problém priblížiť sa svojimi

⁷ slovo je vytvorené podľa ruského spôsobu slovotvorby (ako aj v prípade *Змей Горыныч* - drak v ruských ľudových rozprávkach, predstaviteľ zla)

rétorickými stratégiami „bežnému človeku“ a tým buduje protipólny vzťah „svoji – cudzí“. Preto si vyberá také komunikačné prostriedky, ktoré by mohli utužiť vzťah „svoj-svojim“, teda hovorím ako vy – konám ako vy – som jedným z vás. Slovník V. Putina sa vyznačuje zníženou lexikou, používa často žargonizmy až argotizmy, čo zásadne znižuje štylistickú úroveň jazyka súčasného ruského politického diskurzu, nakoľko prezident „udáva tón“ a je objektom napodobňovania (Dulebová, 2016, s. 107). Takého výrazy sa nazývajú *putinizmy*, t.j. okrídlené výrazy V. Putina alebo aj „jazykové kódy jeho epochy“ (Sipko, 2013, s. 247). K najpopulárnejším patria: *мочить в сортире* (vo význame *zabíjať*), *мухи отдельно, комлеты отдельно* (*oddeľovať podstatné od nepodstatného*), *деревянный макинтош* (úmrtie, truhla, doslovne *drevená rovnošata*, vojenský slang), *схватить за одно место* (zneškodniť, doslovne *chytiť za po-hlavný úd*) (Dulebová, 2016, s. 107). Mnohé Putinove výrazy sa stali precedenčnými, za čo sa do veľkej miery pričínili masmédiá, ktoré ich častým opakovaním dávajú do povedomia širokým masám. V prípade *cap-carap* prezident Putin sa snažil použiť výraz, od ktorého predpokladal, že adresátom bude vnímaný ako hravý, odľahčujúci element reči. Adresáti však tento znak dekodovali ako nevhodný, vulgárny a zlý pokus o vtip. Za vysloveným vtipom sa totiž snažili nájsť pravú podstatu výrazu. Precedenčný výraz sa aktualizuje ako kritika Putinovej politiky, teda nadobúda negatívnu a ironickú sémantiku. Zachádza to až do návrhov na formovanie novej národnej idey, ktorej podstata spočíva v tom, ako dané etnikum/národ chápe zmysel svojho bytia (kolektívneho bytia). V dejinách Ruska sa myšlienka národnej idey objavila niekoľkokrát (v sovietskom období to bola myšlienka „svetlej komunistckej budúcnosti“, dnes sa za národnú ideu oficiálne považuje patriotizmus⁸). V súčasnom Rusku sme svedkami kedy sa národná idea (aj kvôli neuvážaným výrokom prezidenta), síce s ironickým podtónom, ale pomaly kreuje aj na myšlienke nečestných ekonomických a politických hier. Myslíme si, že netreba brať na ľahkú váhu tieto tendencie, pretože podobné, často aj vulgárnejšie výrazy, sa častým opakovaním môžu legitimizovať (napr. *ополченцы, фашисты, Новороссия*).

Precedenčným výrazom sa pričleňujú isté funkcie, ktoré súvisia s diskurzívnymi stratégiami rečníka (Dulebová, 2015, s. 31-32). Precedenčnému výrazu *cap-carap* prisudzujeme:

⁸ „Do popredia sa dnes dostáva už skoro zabudnutá ideológia *напмуоизм* (*patriotizmus*), ktorá sa ešte do nedávnych čias asociovala skôr s výrazom *советский напмуоизм* (*sovietsky patriotizmus*), avšak v súčasnosti, po široko spopularizovanom vyjadrení Putina, že v Rusku *nemôže byť inej národnej idey okrem patriotizmu* (2016, prejav 3.2.2016 na stretnutí s podnikateľmi „Klubu lídrov“, citovane 11.10.2019 podľa <https://tass.ru/politika/2636647>), sa ideológia *напмуоизм* všemožne vnucuje verejnosti ako výnimočný a neopakovateľný ruský jav“ (Cingerová, Dulebová, 2019, s. 36).

- hodnotiacu funkciu, nakoľko V. Putin použil výraz s cieľom emocionálne zhodnotiť konkrétnu situáciu;
- eufemistickú funkciu, pretože sa snažil zjemniť podstatu povedaného;
- funkciu jazykovej hry, v snahe vyvolať radosť a upútať pozornosť adresáta;
- kódovaciu funkciu, na ktorú sa, podľa nás, V. Putin spoliehal. Malo prísť k pocho- peniu vyslaného kódu. Nakoľko sa však časom k prvotnému významu nabalil ďalší význam, práve na tejto funkcii dochádza k nesprávnemu dekódovaniu.

Výraz *cap-carap* sa stal precedenčným sa veľmi krátku dobu. Príčinou môže byť rýchla a rozsiahla forma šírenia (médiá, sociálne siete) a takisto sila a podstata povedaného. Je len otázne na aké dlhé obdobie tento výraz bude v politickom či verejnom diskurze aktuálny.

Zoznam použitej literatúry

1. BARANOV, A. – KAZAKEVIČ, G. 1991. Parlamentskyje debaty: tradicii i novatorstvo. In: *Moskva: Znanije, Novoje v žizni, nauke i technike*. № 10. 64 s.
2. CINGEROVÁ N. – DULEBOVÁ I. . 2019. *Jazyk a konflikt. My a tí druhí v ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2019. 202 s. ISBN 978-80-223-4819-5
3. CINGEROVÁ N. – MOTYKOVÁ K. 2017. *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. 174 s. ISBN 978-80-223-4385-5
4. DULEBOVÁ, I. 2015. *Precedentné fenomény ruského jazyka. Interkultúrny a lingvodidaktický aspekt*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015. 150 s. ISBN 978-80-223-4053-3
5. DULEBOVÁ, I. 2016. Idiolekt Putina ako zdroj precedenčných výrazov súčasného ruského politického diskurzu. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: Ekonóm, 2016. s. 104-116
6. KREMLIN. 2019. Investicionnyj forum «Rossija zoviot!» In: *Kremlin*. [online] 20.11.2019. [cit. 26-02-2020]. Dostupné na internete: <<http://kremlin.ru/events/president/news/62073>>
7. OŽEGOV, S. – ŠVEDOVA, N. 2017. *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, 2017. 896 s. ISBN 978-5-9900358-1-2
8. PONOMARIOVA, A. 2019. "Cap-carap" kak nacional'naja ideja: kogda v šutke mnogo pravdy. In: *Radio Svoboda*. [online] 22.11.2019. [cit. 27-02-2020]. Dostupné na internete: <<https://www.svoboda.org/a /30286662.html>>

9. SIPKO, J. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4
10. SIPKO, J. 2013. *Precedentnyje imena v pozicii ocenočných sredstv*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. 266 s. ISBN 978-80-555-0910-5
11. STEPANOVA, M. (ed.) 2016. *Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*. Petrohrad: Viktorija pl'us, 2016. 608 s. ISBN 978-5-91673-106-4
12. ŠANSKIJ N. – BOBROVOVÁ T. 2004. *Škol'nyj etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. [online] [cit. 27-02-2020]. Dostupné na internete: <rus-yaz.niv.ru/doc/school-etymological-dictionary/index.htm>
13. ŠTEFANČÍK R. – DULEBOVÁ I. 2017. *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti*. Bratislava: Ekonóm, 2017. 194 s. ISBN 978-80-225-4414-6
14. Lingvistické skupiny na sociálnej sieti:
15. Slovo roka: <facebook.com/groups/slovogoda/>
16. Slovník roka: <facebook.com/groups/slovargoda/>
17. Obr. č. 1 – memepedia.ru

IV. Sekcia dejín a kultúry Ruska a krajín Východného partnerstva

Vládce, hrdina a automobil: tři symboly v arménské revoluci 2018

Mgr. Tereza Soušková

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie, souskova@iir.cz

Abstrakt

Text посвящен армянской революции весны 2018 года с точки зрения культурных символов. В ходе революции большую роль сыграли символы и образы. Можно сказать, что именно они и дали начало протестам – поскольку Серж Саргсян, нарушив свое обещание не выдвигаться на пост премьерминистра и уйти из политики, очернил этим образ «настоящего армянского мужчины». Против него выступает символ «простого героя» которым является главный оппозиционер Никол Пашинян. Третьим символом является автомобиль как важнейшее в жизни армянина имущество.

O autorce

Mgr. Tereza Soušková vystudovala politologii a východoevropská studia se zaměřením na ruský jazyk na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a pokračuje v doktorském studiu se zaměřením na postsovětský prostor. Specializuje se na region východní Evropy, Ruska, Kavkazu a Střední Asie. Zaměřuje se na ruskou zahraniční politiku, výzkum demokracie v postsovětských zemích, na problematiku neuznaných států a barevných revolucí. Prošla stážemi na Ministerstvu zahraničních věcí, na velvyslanectví ČR v Jerevanu, pracovala v Poslanecké sněmovně a v současnosti působí jako šéfredaktorka časopisu Mezinárodní politika vydávaného Ústavem mezinárodních vztahů v Praze.

Vymezení symbolů

Každý národ operuje s určitou národní identitou, jejíž definice není jednoduchá a přímočará, avšak kterou pro účely tohoto článku můžeme chápat jako rozšíření sebepojetí člověka do jakéhosi kolektivního vědomí, jak ji charakterizuje např. Petra Košťálová ve své publikaci o arménské kulturní identitě (Košťálová, 2012, s. 22–27). Identita se většinou formuje v závislosti na jiné národní identitě a poskytuje jakýsi soubor hodnot, symbolů, zvyků, sebepojetí spolu s jazykem a náboženstvím, které nositelé dané identity považují za inherentně vlastní

a svojí nedílnou součástí, bez čehož by jako národ neexistovali. Tento soubor vychází z historie a kultury jednotlivých národů a zahrnuje širokou škálu aspektů. (Ricoeur, 1992, s. 1–3).

Tento příspěvek se bude zabývat symboly, již například Akademický slovník cizích slov klasifikuje jako konkrétní předmět sloužící k označení abstraktního pojmu nebo charakteristiku estetického obrazu, která mu dává smysl (Krause, 2006, s. 672). *Oxford Advanced Learner's Dictionary* symbol definuje jako předmět, který reprezentuje obecnější charakteristiku nebo situaci (Wehmeier, 2000, s. 1215). Podle Paula Ricoeura symbol oplývá dvojitou významovou strukturou, lingvistickou a nelingvistickou, avšak vždy odkazuje k něčemu jinému. Symboly mají kořeny v životě a jsou velmi stabilní (Ricoeur, 1997, 66–96).

Analytický psycholog Edward Edinger spojoval symboly s náboženstvím, které jejich prostřednictvím poskytovalo člověku pevnou strukturu, v níž žil. Avšak dnes náboženství ztratilo svoji pozici a tím se rozpadla i symbolistická rovina a vytvořilo se vakuum, které zaplňují nové kolektivní symboly, vystavěné na náboženském vzoru. Edinger symboly rozděluje na dvojí: ty, které odkazují k abstraktivní objektivní znalosti a subjektivní, které odkazují k psychologickému stavu individua. Dále rozlišuje symbol a znak, kdy znak je konkrétní význam, který je daný a tím vlastně mrtvý, proti tomu symbol odkazuje k něčemu esenciálně neznámému, k mystériu, co je však živé (Edinger, s. 107–109).

V tomto textu se však budeme držet pojetí symbolu jako něčeho esenciálně známého, co je vlastní nositelům určité kultury, v tomto případě arménské. Stejně tak Ricoeurovo chápání symbolu bude pojmáno jako určitý kulturní obraz, který je podle nositelů kultury neodmyslitelně spjat s určitou představou a většina z těchto nositelů si pod ním představí ten samý obraz, který v sobě nese schopnost aktivizovat kolektivní vědomí, symbol tady má funkci aktivizační. V případě arménské revoluce se bude jednat o symboly, které mají společenský a politický význam, a většina z nich má charakter normativní (jak by to mělo být) či deskriptivní (ve smyslu odkazu k „dávné veliké národní“ minulosti) a častěji se oba slévají do jednoho.

Arménská revoluce

V podstatě všechny činnosti člověka nějakým způsobem pracují se symboly a masivní vzepětí lidských sil jakým revoluce bezesporu je, není žádnou výjimkou. Málo kdy můžeme pozorovat, aby události takového rozměry neobsahovaly i symbolickou rovinu. Například protesty proti zdražování benzínu nejsou nikdy jen čistě ekonomické (drahý benzín), ale často v sobě nesou představu, že naši lidé si *nezaslouží vydávat více peněz za benzín*, ale zlá vláda je nutí nebo vyšší ceny na benzín nabourávají představu o *důstojném životě* občanů, jelikož mít auto ztělesňuje životní standard, který si nyní nebude moci dovolit takové množství lidí jako

dřív. Oba příklady představují symboly normativního charakteru. Tento text se pokusí vybrat hlavní symboly, které ovlivnily chod arménské revoluce.

Nejzásadnějším a pro arménskou revoluci nejdůležitějším symbolem byl nejvyšší představitel země – prezident. Tento symbol vychází z obecného mýtu o Zlatém věku a kulturních hrdinech, jež má každý národ. Je to období nejslavnějších událostí a nejlepších hrdinů určitého národa a tvoří základní součást kolektivní historické paměti. (Košťálová, 2012, s. 120–121). Symbolika prezidenta je stará, vychází z časově dlouho utvářené představy králů a vojevůdců. Samotná funkce je obestřena až mýtickou představou, jak by takový lídr měl vypadat. Právě spojení krále a vojevůdce můžeme v symbolické rovině pozorovat ve velké většině dnešních států, kdy nejvyšší představitel země má formálně funkci nejvyššího velitele ozbrojených sil – např. ČR (Ústava ČR, 1992).

Arménský symbol vládce, prostřednictvím kterého je pohlíženo na prezidenta země, vychází z doby 1. století před naším letopočtem, kdy Arménie byla nezávislým státním útvarem s největší územním rozsahem a vlivem, což je považováno za arménskou zlatou éru (Khachikyan 2010, s. 33). Z této doby se přenesla deskriptivní rovina symbolu – vládce, který je mužského pohlaví, je silný fyzicky – je to bojovník, který vede armádu a hájí své teritorium, své zájmy a chrání svůj lid. Předobraz tohoto symbolu v arménském pojetí můžeme vidět v bájném praotci Arménie Hajku Lukostřelci, který oplýval všemi zmíněnými vlastnostmi (Košťálová, 2012, s. 194–195). Zároveň vládce musí být moudrý a být schopen nazřít, co přinese jeho národu blaho a podle toho konat. Nicméně tato symbolika není vlastní jen Arménii, ale jedná o obecnou představu silného a normativně správného vládce, jak jej například popsal Niccolo Machiavelli (Machiavelli, 2007).

Do této roviny symbolu se promítá i představa neomylnosti vládce, který je schopen nazřít vyšší dobro, jenž zůstává skryto očím prostého člověka. Tomu se v jeho nevědomosti může zdát, že vládce je tyran. Jak popsali již osvícenští filosofové vládce pevnou rukou může vést k oklešťování svobod jedince, avšak jen za účelem blaha státu. (Hobbes, 2009, s. 121–126; Rousseau, 1949, s. 81–83).

Z těchto východisek se zrodil kulturní obraz prezidenta, jenž již svým fyzickým zjevem má budit respekt. S tím je spojen aspekt oblečení, v tomto případě oblek – je jen málo dokladů, kdy by Serž Sargsjan na veřejnosti byl viděn v ležérním oblečení nebo v teplácích. Pokud srovnáme např. s britskou královnou Alžbětou II., která byla mnohokrát viděna, jak se v nevzhledných kamaších a šátkem na hlavě věnuje zahradničení, a nijak jí to neubralo na důstojnosti či respektu občanů, vidíme tu jiný kulturní symbol, respektive symboliku založenou na jiných základech.

Je zajímavý rozdíl pojetí symbolu vládce/prezidenta v společnostech, které jsou více tradicionalistické a patriarchální a v tzv. euroatlantickém prostoru, kde se většinou podařilo odbourat tuto symbolickou rovinu vládce-bojovníka, a nahradit jej vládce-úředník či vládce s důrazem na odborné znalosti nebo soft skills, stejně jako odbourat rovinu fyzického vzhledu (což se týká i pohlaví nebo např. fyzického postižení, člověk na vozíčku atd.). Prezident už nemusí být „obávaný na pohled“, ale měl by být *moudrý* ve smyslu Machiavelliho ctnosti (Machiavelli 2007, s. 157–159). Čili oproti Arménii převážil typ legitimacy panství Maxe Webera legální nad tradičním a charismatickým (Weber, 1990).

Serž Sargsjan byl klasický prototyp weberovského patriarchálního symbolu vládce, naplňoval představu „správného chlapáka“ neboli ruské slovní spojení *nastojasij mužik*, které v této formě proniklo do arménštiny a nepřekládá se a přímo v této formě se užívá.¹ A jako takový správný muž vždy drží dané slovo, slib nelze porušit (Košťálová, 2012, s. 242). Základním momentem pro propuknutí revoluce bylo, že Serž Sargsjan porušil svůj symbolický obraz, když nedodržel své slovo nekandidovat do funkce premiéra.

Serž Sargsjan v roce 2018 odsloužil druhé a poslední funkční období na postu prezidenta, které povoluje ústava. Arménský poloprezidencialismus s pravomocemi silně vychýlenými ve prospěch prezidenta neskýtal příliš možností, jak si udržet moc ve státě v jiné než nejvyšší funkci. Sargsjan a jeho Republikánská strana Arménie se pro zachování mocenského statu quo rozhodli pro nebývalý krok – změnit politický systém země z poloprezidencialismu na parlamentní a ze silného prezidenta udělat kladeče věnců a veškeré významné pravomoci převést na funkci premiéra (Ghaplanyan, 2018, s. 64)

Uvažovat o Sargsjanovi jako o budoucím premiérovi tedy bylo více než logické. Nicméně Sargsjan se od kandidatury veřejně distancoval a prohlásil, že se premiérského volebního klání účastnit nebude. Nikdo tomu nepřikládal příliš význam, a proto nebylo velkým překvapením, když kandidoval a parlament, ve kterém držela ústavní většinu jeho republikánská strana, jej i zvolil. Serž Sargsjan nastoupil do premiérské funkce 17. dubna 2018 (Soušková, 2018).

¹ Do arménské lingvokultury proniklo mnoho výrazů z ruštiny, se kterými je běžný uživatel již natolik ztotožněn, že je nepovažuje za cizí. Běžná arménština je protkaná ruskými výrazy i tam, kde existuje arménský ekvivalent. Míra používání ruských výrazů místo arménských nejčastěji ukazuje na sociologický statut člověka a jeho vzdělání. Městští intelektuálové se v poslední době snaží tyto ruské přejímky ve svém jazykovém projevu nahrazovat (často složitými) arménskými slovy, avšak zatím se tento model nerozšířil do širších vrstev obyvatelstva. Užití slov *mužik* a *mužik skazal*, *mužik sdělal* odkazuje k lidovému charakteru nejen revoluce, ale i pojmání osoby vládce občany.

Machiavelli ve Vladaři napsal celou kapitolu o tom *Jak má vládce plnit dané slovo* a vyvozuje, že skutečný panovník musí umět vyvažovat mezi držením svého slova a jeho porušením, totiž že „*Moudrý muž nemůže stát v slově, je-li mu to na škodu, jestli pominuly okolnosti, za nichž je dal.*“ (Machiavelli 2007, s. 124). Pokud Sargsjan četl Machiavelliho, tak v tomto momentě se přepočítal v počítání risku. To, co se zpočátku zdálo jen jako výrok do větru, nakonec přineslo Sargsjanův pád. Revoluce byla zahájena právě narušením symbolické roviny prezidenta jakožto vládce, který drží své slovo za každých okolností. Serž Sargsjan porušil symboliku svého úřadu, čímž spadla clona zakrývající celý zkorumpovaný systém.

Odtud se začaly postupně hroutit aspekty, které ze Sargsjana dělaly ztělesnění symbolu vládce, až zbyl jen obraz despoty, který uzurpuje moc pro své vlastní výhody. Ve chvíli, kdy z něj spadla aura symbolu, lidé začali v drahém zahraničním obleku, který dříve neodmyslitelně patřil k osobě vládce, vidět jen rozmar koupený za peníze daňových poplatníků. (Soušková, 28. 4. 2018).

Revoluce tedy nezačala kvůli sociální nespokojenosti (která v Arménii byla, avšak nehrála hlavní roli) nebo ekonomickým důvodům, ale začala studentskými stávkami, kde hlavním heslem bylo, že Serž není ten „správný chlapák“, jelikož slíbil, že nebude kandidovat, a přesto se nechal zvolit premiérem. Heslo „*mužik skazal, mužik sdělal*“ neboli „to, co muž slíbí, to má udělat“, přetáhlo na stranu studentů i ostatní vrstvy obyvatelstva a zažehlo revoluci. Je otázkou, zda by k revoluci došlo nebo co by bylo jejím spouštěčem, pokud by Sargsjan neslíbil nekandidovat.

V opozici k symbolu všemocného vládce, kterému je vše dovoleno, stojí symbol prostého nebojácného Arména, symbolizujícího národní hrdost a odboj proti útlaču a nespravedlnosti. I tato symbolika má své kořeny v mýtu o Zlatém věku (Košťálová, 2012, s. 120–121), předobrazem je čestný hrdina, který bojuje proti zlu i za cenu, že na to doplatí. Na této rovině dochází ke střetu symbolů vládce a prostého hrdiny, oba symboly jsou nově stavěny do opozice, na pozadí jednoho vystupují nedostatky druhého. Takový symbol udělala revoluce z Nikoly Pašinjana, dnes premiéra Arménie.

Nikol Pašinjan byl až do revoluce považován spíše za podivína, kverulanta a opozičníka, v jehož činnosti nikdo neviděl moc smysl. Za mladých let jej vyloučili z univerzity za opoziční aktivity, které mu nakonec vynesly několikaleté odnětí svobody. Po propuštění se věnoval žurnalistice v malém časopise zcela na okraji čtenářského zájmu. Jeho opoziční strana se sice dostala do parlamentu, ale měla jen pár křesel, takže neměla prakticky žádný vliv (Soušková, 2019, s. 24).

Jeho čas přišel, když padl symbol vládce Serže Sargsjana. V nastalém politickém vakuu vyvstal prostor pro redefinici symbolické role vládce. Narušila se představa vládce silné ruky ve prospěch někoho, jehož profese není silová (novinář), kdo nemá reprezentativní vzhled (chodí ve špinavém zpoceném tričku, černé kšiltovce s bílým nápisem a batohem), ale vždy se choval jako „správný chlapák“ a stál si za svou pravdou, dokonce pro ni i šel do vězení. Navíc se do toho promítl jeden moment z mýtu o Zlatém věku a tehdejším vládcí Hajku Lukostřelci – souboj Hajka hájícího arménský kmen proti tyranovi, který jej chtěl porobit, vládcí Babylonské říše Bělovi (Košťálová, 2012, s. 194–195). Revoluce redefinovala pojetí vládce, kterým od teď může být i „člověk z lidu“ avšak musí být morálně na výši.

Symbolika opozičníka nesahá tak daleko do minulosti jako symbolika vládce, avšak nese v sobě normativní kategorie morálnosti, sebeobětování a stát si za svým slovem a pravdou. Pašinjan tedy zapadl do kategorie „*mužik skazal, mužik sdělal*“, což převážilo nad fyzickou podobou. Dopomohly k tomu i tzv. arménské pochody, kdy v čase revoluce Pašinjan inicioval pěší pochody do různých měst po celé zemi, k nimž se přidávali demonstranti. Celý zástup lidí v čele s Pašinjanem v již zmiňovaném maskáčovém tričku, černé kšiltovce s bílým nápisem „*duchov*“ (arménský výraz pro vzmuž se/hodně zdaru) měl vyjadřovat pokojnou cestou protest proti zkorumpovanému úřednicko-oligarchickému systému. Formát pěších pochodů vyjadřoval symboliku prostých lidí, kteří nejezdí drahými auty koupenými za nakradené peníze ze státního rozpočtu (Soušková, 28. 4. 2018).

V Arménii můžeme najít ještě jeden symbol, který je spojen s identitou, a tím je automobil. V tomto případě se nejedná o symbol deskriptivní, ale normativní, který odkazuje k určitému životnímu standardu, respektive životní nutnosti Arménů. Vlastnictví automobilu je totiž skoro životní nutností kvůli špatné veřejné dopravě, ale rovněž představuje symbolickou rovinu v tom, že Armén bez automobilu je v podstatě jen poloviční Armén. Záměrně je užíváno mužského rodu, neboť počet řidiček v Arménii je velmi nízký, a majitelé auta je ještě nižší; jedná se spíše o raritu, pokud žena řídí. Symbol a pojetí automobilu má svůj předobraz nejspíš v koni, který byl dříve v dobách zlaté éry velké Arménie neoddělitelnou součástí bojovníka. Doteď je jezdecké umění v těchto krajích velmi ceněno, avšak prakticky nikdo se mu dnes již nevěnuje. Kůň se přetransformoval v automobil a představuje formu statusu více než cokoliv jiného.

Automobil (který si však nepředstavujeme jako starou ojetou Ladu nebo Žigulík) ztělesňuje takovou životní nutnost, že mnoho Arménů se kvůli koupi musí zadlužit. Mnohdy dochází k situaci, že automobil, na jehož pořízení se finančně podílí leasingová společnost a rodinní příslušníci spolu s kamarády, tvoří jediný majetek mladého muže. Zajímavý je odraz tohoto

životního standardu v běžné mluvě, kdy i výraz „jít se projít“ – tedy sloveso, které je spojené s pěší chůzí, vlastně může znamenat *projet dotyčná místa autem* a kochat se výhledem ze staženého okénka. Automobil je tedy naprosto nepostradatelná věc v nejrůznějších odvětvích života, ale především v otázce společenského statusu. Nezřídka je možné slyšet, že Armén miluje své auto více než vlastní manželku.

Odložení automobilu v době arménské revoluce tedy znamenalo vyjádření dichotomie my, prostí občané, versus zkorumpovaná politická elita v drahých autech. Revoluce přinesla demokratizaci v tom, že na ulicích a na barikádách se sešli představitelé všech statusových ekonomických skupin. Z hlediska automobilové dopravy byl podstatný ještě jeden moment, a to blokády silnic v Jerevanu a posléze i v dalších městech. Demonstranti zahradili silnice a nepouštěli žádná vozidla. Tento prvek však nesouvisí s vyjádřením auta jako symbolu, ale spíše představoval účinný prvek pokojných protestů, který měl nátlakový potenciál na politiky země. Kolaps dopravy měl donutit Serže Sargsjana k rezignaci, což se nakonec podařilo (Soušková, 28. 4. 2018).

Závěr

V arménské revoluci z roku 2018 hrála výraznou roli symbolická rovina. Nejdůležitějším symbolem je vládce, který se přetransformoval na prezidentskou funkci. Prezident měl naplňovat symbolické atributy odvahy, síly, moudrosti a měl být na pohled obávaný, což Serž Sargsjan ztělesňoval. Druhým významným symbolem arménské revoluce byl opozičník, založený na symbolice dávného hrdiny z lidu. V očích arménské veřejnosti se stal ztělesněním takového morálního hrdiny opozičník Nikol Pašinjan, jenž byl do té doby považován spíše za podivína. Revoluce symbol vládce částečně redefinovala, můžeme říct, že jej demokratizovala – vládce nově nestojí nad lidem a není nedotknutelný. Pochází z lidu, avšak musí představovat morální nezkorumpovanou osobu. Když jsem dělala výzkum v Arménii, ptala jsem se, zda by byl přijatelnější prezident zkorumpovaný Sargsjan nebo ten, který by svůj úřad spravoval spravedlivě, ale byl by na vozíku. Před revolucí lidé jednoznačně dávali přednost Sargsjanovi. Stejnou otázku stejní lidé několik měsíců po revoluci už neodmítali tak přesvědčeně.

Třetím symbolem, který hrál roli v revoluci je automobil. Na jedné straně představuje znak životního standardu, na straně druhé prostředek k vymezení hranice mezi lidem a zkorumpovanou vládní elitou. Pěší pochody a zablokování silnic se staly hlavní nátlakovou metodou pokojných protestů.

Chápání symbolů a představy s nimi spojené se mění a redefinují. Z tohoto hlediska je zajímavý moment, když se Pašinjan stal premiérem (a tím faktickým vládcem, jelikož

změna ústavy prošla a všechny významné pravomoci přešly na funkci předsedy vlády), tak se přeci jen musel trochu přizpůsobit obrazu symbolu vládce, který byl za Sargsjana. Respektive musel odložit maskáče a obléct oblek, již nechodí pěšky nebo nevyužívá hromadnou dopravu, ale využívá vládních aut nakoupených Sargsjanovou administrativou, což mu ale neubírá na obrazu spravedlivého vládce.

Zoznam použitej literatúry

1. EDINGER, E. 1992. *Ego and Archetype. Individuation and the Religious Function of the Psyche*. Boston: Shambhala, 1992. 304 s. ISBN 978-0-87773-576-2.
2. GHAPLANYAN, I. 2018. *Post-Soviet Armenia. The New National Elite end the New National Narrative*. London and New York: Routledge, 2018. 267 s. ISBN: 978-1-138-24071-1.
3. HOBBS, T. 2009. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: OIKOYMENH, 2009. 513 s. ISBN 978-80-7298-106-9.
4. KHACHIKYAN, A. 2010. *History of Armenia. A Brief Review*. Yerevan: Edit Print, 2010. 251 s. ISBN 978-9939-52-294-4.
5. KOŠŤÁLOVÁ, P. 2012. *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha: Slon, 2012. 315 s. ISBN: 978-80-7419-093-3.
6. KRAUSE, J. a kol. 2006. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2006. 879 s. ISBN 80-200-1415-2.
7. MACHIAVELLI, N. 2007. *Vladař*. Praha: Nakladatelství XYZ, s. r.o. , 2007. 203 s. ISBN 978-80-87021-73-6.
8. RICOEUR, P. 1992. *Oneself as Another*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992. 363 s. ISBN 0-226-71328-8.
9. RICOEUR, P. 1997. *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa, 1997. 135 s. ISBN 80-7115-101-7.
10. ROUSSEAU, J. J. 1949. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1949. 119 s.
11. SOUŠKOVÁ, T. 2018. "Oligarchové nám rozkradli zemi." Zoufalství vystřídal vztek a Arménii pohltila sametová revoluce. In Aktuálně.cz [online]. 28. 4. 2018, [cit. 15-02-2020]. Dostupné na internetu <<https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/armenie-revoluce-procesty/r~d13f64824a0b11e8ac3d0cc47ab5f122/>>
12. SOUŠKOVÁ, T. 2018. Demonstranti v Arménii slávi: donutili rezignovat premiéra. Inspirujeme se i my? In Forum24 [online]. 28. 04. 2018, [cit. 15-02-2020]. Dostupné

na internete <<https://www.forum24.cz/demonstranti-v-armenii-slavi-donutili-rezignovat-premiera-inspirujeme-se-i-my/>>

13. SOUŠKOVÁ, T. 2018. Tisíce lidí proti autoritářům. V Arménii to vře. In *Forum24* [online]. 19. 4. 2018, [cit. 15-02-2020]. Dostupné na internete <<https://www.forum24.cz/tisice-lidi-proti-autoritarum-v-armenii-to-vre/>>
14. SOUŠKOVÁ, T. 2019. Arménie mezi EU a Ruskem: hledání důstojného života. In *Demokratický střed*. 2019, roč. 8, č. 2, s. 23-25.
15. ÚSTAVA ČESKÉ REPUBLIKY. 1992. Hlava třetí, čl. 63, bod c). In Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky [online]. 1992, [cit. 15-01-2020]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>>
16. WEBER, M. 1990. *Politika ako povolanie*. Bratislava: Spektrum, 1990. 78 s. ISBN 80-218-0055-0.
17. WEHMEIER, S. 2000. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 1422 s. ISBN 0-19-431538-X.

Inovácia výučby dejín ruska s využitím metód neformálneho vzdelávania

Mgr. Zuzana Bujačková

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií, zuzana.bujackova@uniba.sk

Abstrakt

Необходимость инноваций в рамках предоставления высшего образования в настоящее время подчеркивается на всех уровнях публичного и профессионального дискурса. В центре доклада стоят методические изменения, которые мы можем легко применить на практике, посвятив этому свою энергию и время. Проиллюстрированы отдельные предложения в рамках курса «История и культура России 1», который в последние месяцы дал нам возможность связать элементы формального и неформального образования на практике. В докладе также представлен анализ преимуществ и недостатков этого подхода, основанный на результатах оценки курса со стороны студентов.

O autorke

Mgr. Zuzana Bujačková vyštudovala odbor prekladateľstvo a tlmočníctvo v kombinácii anglický jazyk a kultúra – ruský jazyk a kultúra. V súčasnosti pôsobí ako interná doktorandka na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore slavistika. Vo svojom výskume sa sústreďuje najmä na inovatívne spôsoby výučby cudzích jazykov na vysokoškolskej úrovni a tvorbu nových metodík pre príslušné odbory. V uplynulom roku bola súčasťou projektového tímu GACY '68, vďaka čomu sa venovala aj otázkam Pražskej jari a jej reflexii v preklade či literárnom živote.

Úvod

Potreba inovácií vo vysokom školstve sa v súčasnosti vyzdvihuje na všetkých úrovniach verejného i odborného diskurzu, počnúc politickými vyhláseniami a reformnými programami až po výročné správy univerzít a rôzne dokumenty z oblasti vzdelávacej politiky. Európska komisia na svojich stránkach tvrdí, že zlepšovanie a modernizovanie vzdelávania je jednou z kľúčových priorít členských štátov EÚ, a preto podporuje viacero iniciatív ako napríklad *Knowledge Alliances*, *University-Business Forum* alebo *EIT*. Väčšina týchto iniciatív sa však

venuje technológiám či podnikaniu. Ministerstvo vedy, výskumu a školstva SR v rámci Operačného programu výskumu a inovácií podporuje rôzne projekty, no aj v rámci tejto iniciatívy sa väčšina prostriedkov alokuje na prírodné vedy či technické inovácie. Filozofická fakulta UK vo svojom dlhodobom zámere na roky 2015 – 2020 uvádza, že „bude podporovať aktivity katedier súvisiace s rozširovaním možností realizácie praktickej výučby a alternatívnych foriem odbornej prípravy, ako je napríklad zakladanie študentských agentúr, zakladanie lokálnych/národných pobočiek zahraničných jazykovo-kultúrnych inštitútov a pod.“ Uvedené príklady sú len akousi ilustráciou ideí, s ktorými sa v diskurze možno stretnúť. Som presvedčená, že si mnoho profesionálov i laikov kladie otázku, kde sa v tejto snahe o modernizáciu nachádzajú humanitné a spoločenské vedy.

Na základe týchto podnetov sa vo svojom výskume venujem možnostiam využitia metód neformálneho vzdelávania (napr. aktivizačné metódy alebo mentoring) vo výučbe na vysokých školách, ktoré majú vo svojom programe odbor filológia. Predmetom tohto príspevku je inovácia výučby na kurze Dejiny a kultúra Ruska 1, ktorý spravidla absolvujú prváci ruských a východoeurópskych štúdií na FiF UK. Rada by som poukázala na to, že aplikovať inovatívne metódy do výučby nie je komplikovaná či drahá záležitosť – naopak, častokrát je jediným nevyhnutným kapitálom čas a energia pedagóga alebo nasadenie študentov, ktoré je do istej miery ovplyvniteľné nasadením pedagóga samotného. Z tohto dôvodu v texte uvádzam aj všetky aplikované aktivity a inštrukcie, ktoré môžu ďalej poslúžiť ako inšpirácia na vytvorenie podobných vyučovacích hodín.

Terminologické otázky

Európske usmernenia, odporúčania a normy definujú tri základné spôsoby, prostredníctvom ktorých je možné vzdelávať sa, a to formálny, neformálny a informálny. Formálne vzdelávanie je obvykle formované zákonmi a štátnymi inštitúciami, vďaka čomu nadobúda hierarchiu a presne stanovenú štruktúru. Jan Průcha ho definuje ako vzdelávanie, ktoré sa realizuje vo vzdelávacích inštitúciách (školách), ktorých funkcie, ciele, obsah, prostriedky a spôsoby hodnotenia sú definované a legislatívne vymedzené. Naopak, neformálne vzdelávanie opisuje ako to, ktoré je realizované mimo formálneho vzdelávacieho systému, pričom však môže byť uplatnené aj v školách a informálne ako celoživotný proces získavania znalostí, osvojovania vedomostí a postojov prostredníctvom každodenných skúseností, prostredia a kontaktu s inými ľuďmi. Informálne vzdelávanie tak prebieha aj vo voľnom čase, nie je inštitucionálne koordinované a je kontinuálne.

Formálne a neformálne vzdelávanie sa samozrejme odlišujú aj v používaných metódach. Zatiaľ čo formálne vzdelávanie uprednostňuje monologické formy a frontálnu výučbu, testovanie či striktný protipól učiteľ – študent, neformálne vzdelávanie skôr využíva aktivačné formy, participáciu všetkých účastníkov vzdelávania a to všetko v atmosfére založenej na ich rovnosti. Už z tohto zjednodušeného výkladu je zreteľné, že ciele týchto dvoch druhov vzdelávania sa líšia. Zatiaľ čo výsledkom formálneho vzdelávania sú skôr teoretické znalosti alebo profesionálne zručnosti (v našom prípade schopnosť prekladať alebo tlmočiť), neformálne si kladie za cieľ nadobudnutie tzv. soft skills. Zaujímavým faktom je, že mnohé (ak nie všetky) študijné programy v humanitných a spoločenských vedách zahŕňajú do schopností a zručností absolventa aj celý rad soft skills.

Pojem inovácia je definovateľný pomerne ťažko, keďže pri ňom vždy zavážia aj okolnosti uplatnenia danej inovácie; praktická realizácia inovácií znamená niečo iné v biologických laboratóriách a niečo iné na hodinách dejepisu. Krátky slovník slovenského jazyka definuje inováciu ako „obnovovanie, obnovenie; zavádzanie, zavedenie niečoho nového“. Ja osobne si inováciu vo výučbe vykladám ako snahu nájsť si cestu ku všetkým študentom, vrátane tých, ktorým spočiatku chýba záujem či potrebné vedomosti a zručnosti. Je to snaha udržať si ich pozornosť, zvedavosť a elán. Je to aj snaha naučiť študentov aktívnej participácii, ale i samostatnej práci, ktorá je v prostredí vysokej školy nevyhnutná. Napokon, inovatívna výučba je pokus o vytvorenie priestoru, v ktorom sa môžu študenti plne a bez strachu realizovať.

Výučba

Kurz Dejiny a kultúra Ruska 1 je primárne určený študentom prvého ročníka bakalárskeho štúdia. V rozvrhu je naplánovaný na zimný semester, čo znamená, že zastáva pozíciu pomyselnéj nárazníkovej zóny – študenti, ktorí boli ešte pred pár mesiacmi stredoškólakmi sa počas seminárov pravdepodobne stretnú s diametrálne odlišným prístupom na aký boli zvyknutí. Okrem toho musia čeliť množstvu domácej prípravy a vysporiadať sa s nárokmi, ktoré sú na nich kladené. Z toho dôvodu som presvedčená, že medzi ciele kurzu by nemalo patriť len nadobudnutie teoretických znalostí, ale aj zlepšenie a budovanie praktických zručností či soft skills. Moderný vyučujúci chápe, že cieľom nie je študent, ktorý nedokáže použiť namemorované učivo v praxi. Ciele moderného vyučujúceho sú širokospektrálne. Patrí medzi ne:

- efektívna výučba teórie,
- atraktívne vedenie seminárov,

- budovanie tímových, prezentačných a komunikačných zručností – schopnosť aktívne participovať v diskusii,
- nutnosť naučiť študentov učiť sa,
- pomôcť študentom pri adaptácii na nové podmienky.

Nazdávam sa, že práve doplnením klasickej formálnej výučby (ktorá je obvykle frontálna a prevažne monologická) metódami, ktoré sa obvykle aplikujú v neformálnom vzdelávaní môžeme dosiahnuť čo najoptimálnejší výsledok.

Počas samotnej výučby tohto kurzu som sa zamerala na implementáciu dvoch aktivít. Prvou bola aktivita, ktorá mala nahradiť priebežné testovanie a zároveň primäť študentov k aktívnejšej participácii nielen v diskusiách, ale i v samotnej tvorbe obsahu kurzu. Aktivitu sme spoločne nazvali *Komentovaná mapa Ruska*. Študentom boli na začiatku semestra pridelené rôzne ruské mestá, pričom výber zohľadnil aj to, aby bola práca každého približne rovnako náročná. Vynechali sme preto Moskvu a Petrohrad, sústredili sme sa teda na mestá ako Ulan-Ude, Tomsk či Jekaterinburg. Úlohou študentov bola príprava prezentácií, ktoré museli spĺňať nasledujúce požiadavky:

- vizuálna podpora (PowerPoint, poster, video),
- krátka koherentná prednáška rozsahom do 20 minút bez textovej podpory,
- pripravený poznámkový aparát pre spolužiakov,
- prednáška mala byť postavená na štyroch oporných bodoch – historická udalosť, osobnosť, umelecká pamätihodnosť, prírodná pozoruhodnosť.

V porovnaní s písomnými testami sme tak pracovali aj na vyššie spomenutých praktických zručnostiach, ktoré by pri tradičnejšom postupe ostali opomenuté. Otázkou ostáva nakoľko efektívne sa nám prostredníctvom tejto aktivity podarilo pracovať aj na teoretických vedomostiach študentov. Z výsledkov, ktoré študenti neskôr dosiahli na záverečnej skúške vieme, že aktivizačné metódy treba ďalej zlepšovať a nasmerovať ich tak, aby sa študenti zodpovedne a pravidelne pripravovali na semináre aj bez hrozby testu či inej formy priebežného skúšania. Prezentácie jednotlivých miest vždy zabrali len vymedzenú časť vyučovacej hodiny, zvyšný priestor bol ponechaný prednáške spojenej s prezentáciou.

Druhou aktivitou v tomto kurze bola jedna samostatná experimentálna vyučovacia hodina, ktorá plne pozostávala z aktivizačných foriem výučby typických pre neformálne vzdelávanie. Hodina bola rozdelená do troch častí, ktoré na seba nadväzovali. Pointou bolo okrem upevnenia vedomostí aj preskúmať a zlepšiť spôsob akým sa študenti doma pripravujú. Týždeň

pred seminárom samotným dostali študenti teoretické podklady, ktoré si mali sami naštudovať. Aktivity tak mali tiež preveriť, nakoľko si študenti svoju úlohu splnili. Prvým krokom bola aktivita s názvom *Terminologické preteky*, postavená na skúmaní toho, či sú študenti schopní čítať s porozumením. Na začiatku bolo potrebné študentov rozdeliť do dvoch skupín (súťažných tímov) a prispôbiť poslucháreň takejto práci, čo si vyžadovalo rýchlu reorganizáciu la-
víc do dvoch ostrovov namiesto klasických radov otočených k tabuli. Pokladám za vhodné rozdeľovať študentov takým spôsobom, ktorý neberie do úvahy ich osobné preferencie v rámci skupiny. Zvolíme napríklad metódu vypočítavania, t.j. študentov postavíme do radu a budeme ich vypočítavať – prvý, druhý, prvý, druhý – všetci s jednotkou sformujú jednu skupinu a všetci s dvojkou sformujú druhú. Môžeme samozrejme zvoliť aj inú vhodnú metódu. Obe skupiny následne dostali zadanie, ktoré pozostávalo z dvadsiatich termínov vybratých výlučne z textu, ktorý bol určený na domácu prípravu. Úlohou študentov bolo bez použitia akýchkoľvek pomô-
cok správne definovať čo najviac termínov v časovom limite pätnásť minút. Víťazom sa stala skupina s lepším skóre. Na ilustráciu uvádzam použité termíny:

- impérium,
- absolutizmus,
- samoderžavie,
- feudalizmus,
- centralizmus,
- mužik,
- raznočinec,
- sekularizácia,
- mecenáš,
- osvietenstvo,
- expanzívna poli-
tika,
- dekabristi,
- žandár Európy,
- cár osloboditeľ,
- Emský dekrét,
- Narodnaja voľ'a,
- slovanofili,
- západníci,
- počvenničestvo,
- krvavá nedeľa.

Vo výsledku sa ukázalo, že študenti neboli schopní správne identifikovať takmer polovicu termínov aj napriek tomu, že sa počas prípravy na hodinu s nimi stretli v texte. V rámci diskusie, ktorá nasledovala po vyhodnotení aktivity teda dedukovali, že prvým krokom počas domácej prípravy by mal byť samostatný výklad termínov, ktorý umožní čítaný text skutočne pochopiť. Súčasťou diskusie bolo samozrejme aj vysvetlenie toho, čo z učiva ostalo nepochopené.

Druhým krokom bola aktivita *Romanovovci – kto je kto*. Hlavným cieľom aktivity bolo určiť správne chronologické usporiadanie panovníkov od Petra I. Veľkého po Mikuláša II. Praktická realizácia aktivity bola opäť jednoduchá. Obe skupiny dostali sadu papierikov s menami panovníkov a následne ich ukladali do stĺpcov podľa poradia. Po skontrolovaní a vyhodnotení aktivita plynule pokračovala. Študentom pribudli ďalšie papieriky s heslovitými charakteristikami panovníkov. Ich úlohou bolo pospájať ich s jednotlivými menami a nájsť tak súvislosti, ktoré by im mohli pomôcť pri ďalšom ukotvení učiva.

Evaluácia

Typickou črtou neformálneho vzdelávania je evaluácia, a teda snaha o čo najobsiahlejšiu spätnú väzbu, ktorá má obom stranám – edukátorovi aj študentovi alebo inému účastníkovi vzdelávania – pomôcť objektívne zhodnotiť svoj výkon, prínos aktivít, na ktorých participovali a napokon, spätná väzba má pomôcť eliminovať negatívne či neúspešne elementy. Na konci vyššie spomínanej experimentálnej hodiny som študentov požiadala o stručné anonymné hodnotenie, ktoré malo pozostávať z ich porovnania takejto inovatívnej vyučovacej hodiny s klasickou prednáškou. Z celkového počtu trinásť bolo až deväť evaluácií výlučne pozitívnych. Negatívne reakcie boli nasledovné:

- „Spolužiaci počas takejto hodiny vidia, že toho viem málo. Na druhej strane ma to prinúti viac sa snažiť.“
- „Nestihneme toho prebrať toľko ako na bežnej hodine.“
- „Niektorí sa môžu vyhýbať aktivite a vôbec na hodine nepracovať.“
- „Možno sa takto niektorí nevie učiť.“
- „V celom kurze máme príliš málo takýchto aktivít...“

Z reakcií je zrejmé, že môžeme danú vyučovaciu hodinu hodnotiť prevažne pozitívne. Môžeme dokonca tvrdiť, že aj niektoré negatívne reakcie sú napokon pozitívne, keďže poukazujú na faktory ako je motivácia či záujem. V rámci pozitívnych reakcií študenti reflektovali najmä to, že sa im páčila uvoľnená atmosféra hodiny, ktorá im umožňovala pracovať v pokoji

a nie pod tlakom, rovnako ich nadchla aj možnosť aktívnej skupinovej práce, pretože ju pokladali za efektívnejšiu a záživnejšiu. Iní ocenili fakt, že keď na hodine participujú všetci študenti a tvoria jej obsah minimálne do takej istej miery ako vyučujúci, získavajú príležitosť pracovať na svojich komunikačných či prezentačných zručnostiach, s ktorými majú vo všeobecnosti problém. Na koniec medzi pozitívne reakcie patrili aj tie, ktoré hovorili o užitočnosti zvolených metód a ich možnej aplikácii aj pri samostatnom štúdiu a domácej príprave na hodiny či na skúšku.

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na jednoduchú realizáciu implementácie nových, inovačných a aktivizačných prvkov do vyučovacích hodín vo vysokoškolskom prostredí. Odporcovia podobných metód, aké sme spolu so študentmi otestovali na hodinách kurzu Dejiny a kultúra Ruska tvrdia, že aktivizačná výuka je náročná na prípravu, ale i na jej samotnú aplikáciu. Nazdávam sa, že sa mi na predošlých stranách tieto argumenty podarilo vyvrátiť, čo zároveň prispelo k motivácii ďalších kolegov inovovať vyučovací proces aj bez toľko očakávaného no stále neprítomného „zásahu zhora“.

Zoznam použitej literatúry

Primárne zdroje

1. Compendium Non-Formal Education. In: Council of Europe [online]. 2012 [cit 2020-02-20]. Dostupné na <<https://rm.coe.int/2012-compendium-non-formal-education/168077c10b>>
2. KINSEY, David C. 1978. *Evaluation in Nonformal Education*. University of Massachusetts: Center for International Education, 1978. 29 s. ISBN 0-932288-39-1
3. PRŮCHA, Jan et al. 2013. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2013, 400 s. ISBN 978-80-262-0403-9

Sekundárne zdroje

1. About Innovation in Education. In: European Commission [online]. 2020 [cit 2020-02-20]. Dostupné na <https://ec.europa.eu/education/policies/innovation-in-education/about-innovation-in-education_en>
2. Dlhodobý zámer rozvoja Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave na obdobie 2015 – 2020. In: Filozofická fakulta UK Bratislava [online]. 2015 [cit 2020-02-20]. Dostupné na

3. <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/o_fakulte/vedenie_fakulty/dlhodoby_zamer/Dlhodobyzamer_FiFUK_2015_2020.pdf>
4. Operačný program Výskum a inovácie. In: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR [online]. 2014 [cit 2020-02-20]. Dostupné na <<https://www.minedu.sk/operacny-program-vyskum-a-inovacie/>>
5. Pracovné skupiny RIS3. In: Operačný program Výskum a inovácie [online]. 2020 [cit 2020-02-20]. Dostupné na <<https://www.opvai.sk/sk/ris3/pracovne-skupiny-ris3/>>
6. Inovácia. In: Krátky slovník slovenského jazyka. [online]. 2020 [cit 2020-02-20]. Dostupné na
7. <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=inov%C3%A1cia&s=exact&c=Rd96&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=berňolák&d=noundb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#>>

Mladá rusistika – nové tendencie a trendy VI

Editori

Mgr. Zuzana Bujačková • Mgr. Katarína Jalová

Recenzenti

prof. PhDr. Mária Kusá, CSc. • doc. PhDr. Ľubor Matejko, CSc. • doc. Mgr. Irina Dulebová, PhD. • doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD. • Mgr. Ivan Posokhin, PhD.

Grafická úprava

Mgr. Zuzana Bujačková

Počet strán

120

Bratislava, STIMUL, 2020

ISBN 978-80-8127-271-4 (PDF)

ISBN 978-80-8127-272-1 (EPUB)

EAN 9788081272714

EAN 9788081272721

The background of the entire cover is a photograph of dry, brownish plants covered in a thick layer of white frost. The plants are silhouetted against a clear, deep blue sky. The text is overlaid on this image in three red, slightly tilted rectangular banners.

Nové tendencie

MLADÁ RUSISTIKA

a trendy VI

ISBN 978-80-8127-271-4